

03/04
009E

REFBK-0011995

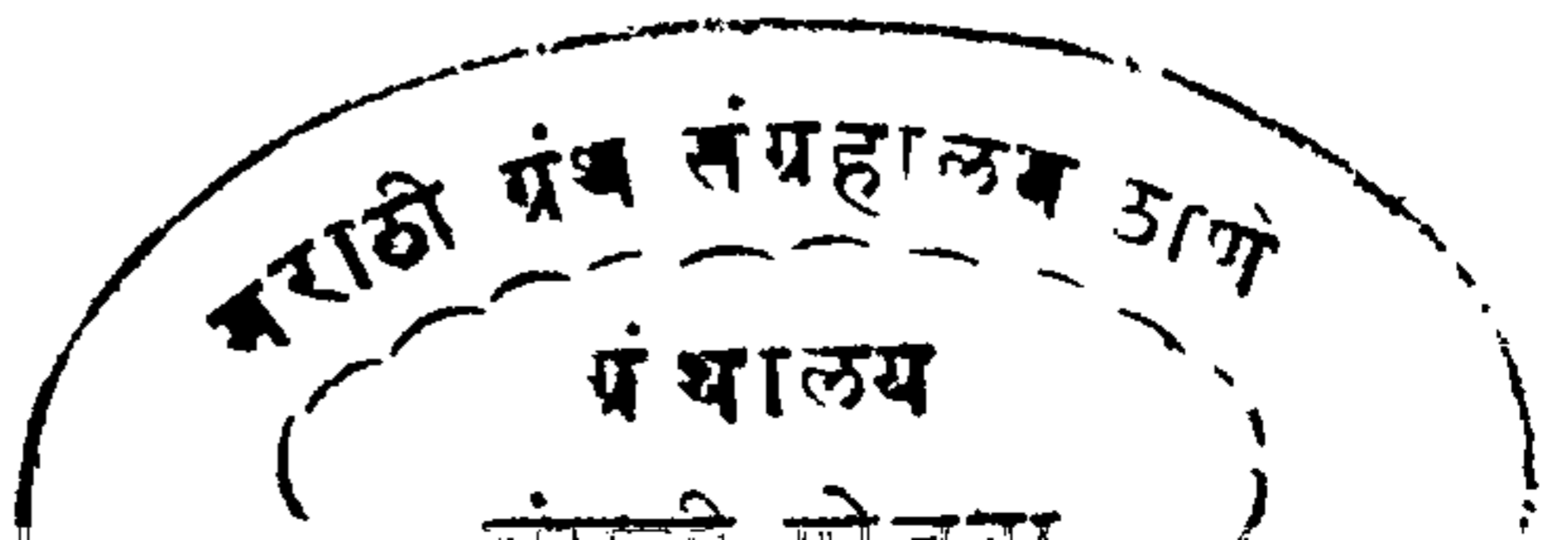
REFBK-0011995

209E

2004

643E2

94/3/69.

गी त्रं ज लि

श्री श्री श्री सदाशिव, बाप. स्वामी

संस्कृत... ७५३६४ डि. ... १९८५

क्रमांक ... २०२६ ... २६/३/७९

- अनुवादक -

श्री. र. देवगिरीकर

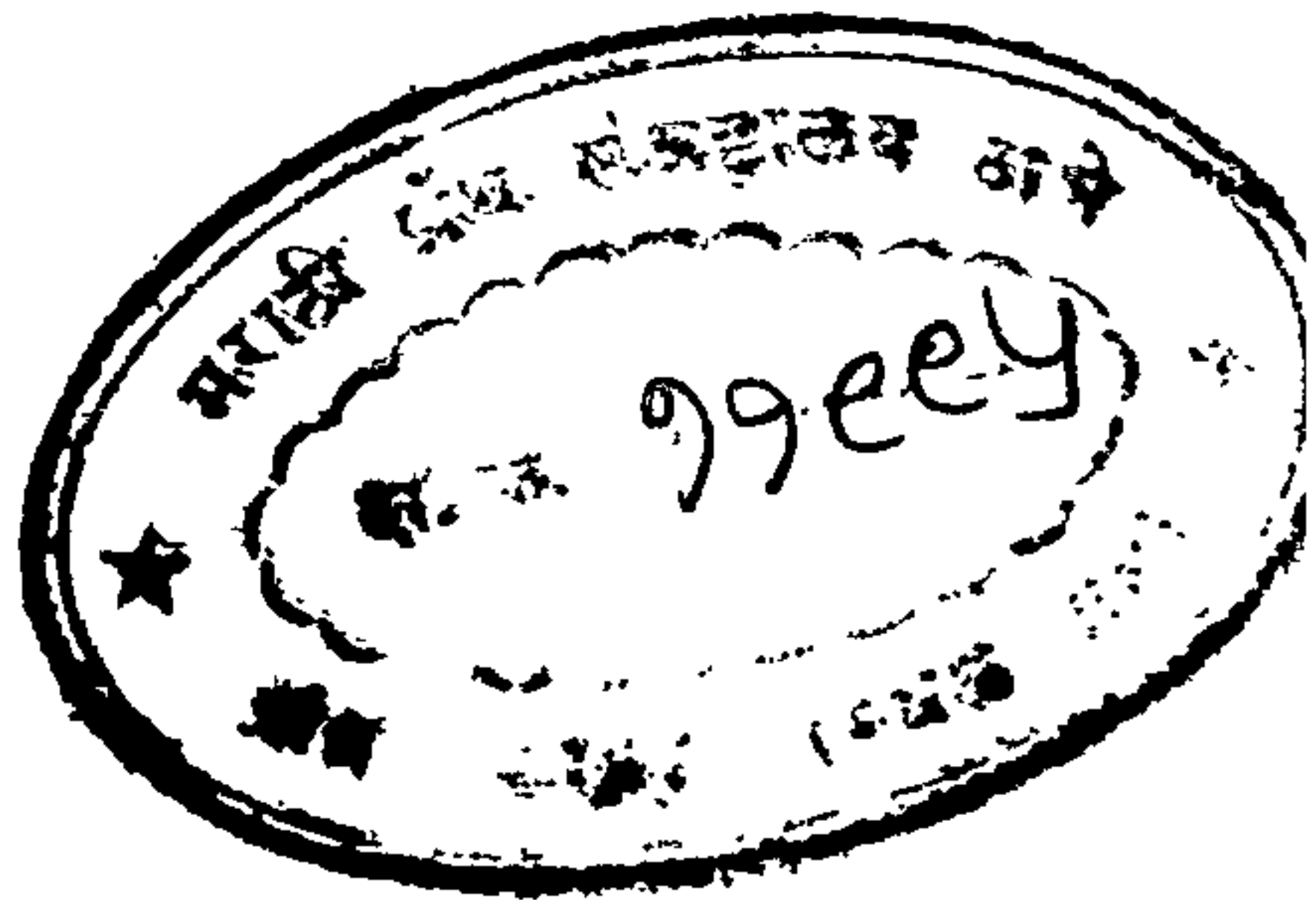
- प्रस्तावना लेखक -

आचार्य स. ज. भागवत

REFBK-0011995

REFBK-0011995

किंमत : पांच रुपये

चित्र शाळा प्रकाशन, पुणे २

: प्रकाशक :

दामोदर पांडुरंग रानडे
व्यवस्थापक, चित्रशाळा प्रकाशन,
५६२ सदाशिव, पुणे २.

किंमत : पांच रुपये

प्रथमावृत्ति

१९४७

द्वितीयावृत्ति

६ मे १९६१

: मुद्रक :

दामोदर त्र्यंबक जोशी
व्यवस्थापक, चित्रशाळा प्रेस,
५६२ सदाशिव, पुणे २.

अनुवादकाचें निवेदन

रवींद्रबाबूंच्या काव्याचा बंगालींतून अभ्यास करावा अशी फार दिवसांची इच्छा. १९४२ सालीं आम्हांला सरकारनें स्थानबद्ध करून ठेवल्यामुळें ती इच्छा फलद्रूप झाली याबद्दल सरकारचे आभार मानले पाहिजेत. येरवड्याच्या तुरुंगांत आचार्य भागवत हेहि स्थानबद्ध म्हणून आले. त्यांच्याजवळ मी बंगाली शिकण्याची इच्छा प्रदर्शित केली. आचार्यांना यापेक्षां जास्त आनंददायक अशी कोणतीच विनंती वाटली नाही. आचार्य बंगाली शिकवणार म्हणून आम्हां विद्यार्थ्यांची त्यांच्या भोंवतीं गर्दी जमली. पण आचार्य आले आणि त्यांच्यावर डॉक्टरांनीं त्यांच्या प्रकृतीकरितां भाषणबंदीचा हुकूम बजावला. तथापि त्यामुळें आमच्या शिक्षणांत व्यत्यय आला नाही. ते पाटीवर लिहून दाखवीत असत व आम्ही शिकत असूं. पुढें ही भाषणबंदी थोडी सैल झाली आणि ते आठवड्यांतून दोन वेळां 'संचियते' म्हणून रवींद्रबाबूंचें काव्य समजावून सांगूं लागले. त्याला तर खूपच गर्दी जमे. त्यांचें ते रसभरित व अर्थोद्ग्राही प्रतिपादन आमच्या स्मरणांतून कधींच जाणार नाही. त्यांच्या बरोबर मी आनंदमठ, नौकाडुब्री, गोरा व कांहीं काव्य वाचलें.

येरवड्यांतून रेफर्मेटरींत व रेफर्मेटरींतून नाशिकला आचार्य आमचे-बरोबर येत गेले. त्यामुळें त्यांची तब्येत सांभाळून जितकें वाचतां आलें तितकें आम्हीं वाचलें. पण भाषा हस्तगत करण्याला आपण स्वतः शिकवण्यास सुरुवात करणें चांगलें. मी त्या मार्गाचा अवलंब केला आणि नवे नवे शिष्य संपादन करून त्यांना शिकवण्याला सुरुवात केली. त्यामुळें मला फायदाच झाला. पुढें नाशिकहून आचार्य अचानक सुटले व मला आणखी एक वर्ष काढावें लागलें. त्या वेळीं एका स्नेहाच्या सूचनेवरून गीतांजलीचें भाषांतर करण्याचें मी ठरविलें. तुरुंगांतूनच गीतांजलि मागविली व ती मराठींत आणण्याला सुरुवात केली. त्या वेळीं आचार्य जवळ नव्हते ही एक मोठीच अडचण मला भासली. तथापि बाहेर आल्यावर मी माझें भाषांतर आचार्यांना समग्र वाचून दाखविलें व त्यांच्या सूचनेनुसार त्यांत फेरफार केले.

नाशिकच्या तुरुंगांत एके दिवशीं फॉर्बर्ड ब्लॉकचे पुढारी श्री. मुकुंदलाल सरकार हे आले. ते ट्रेड युनियन काँग्रेसचेहि एकदां अध्यक्ष होते. त्यांना मी माझें

भाषांतर वाचून दाखविलें. त्यांना मराठी येत नव्हतें, पण साधारण अर्थ कळत होता. ते बंगाली गीतांचा अर्थ सांगत व तो बरोबर आहे का नाही हें मी पाही. कांहीं कांहीं बंगाली शब्द चालित भाषेंतील असत. त्यांचाहि उलगडा त्यामुळें होई. त्यांच्या या सहकार्याबद्दल मी त्यांचा अत्यंत ऋणी आहे.

गीतांजलीचीं चार मराठी भाषांतरें मी पाहिलीं. हरिभाऊ आपटे, गोविंद वासुदेव कानिटकर व श्री. रेगे. पण हीं सारीं भाषांतरें इंग्रजीवरून केलेलीं आहेत. ऋग्वेदी यांचें भाषांतर बंगालीवर आधारलेलें आहे. पण त्यांत ११२ च गीतें आहेत. इंग्रजी गीतांजलि व बंगाली गीतांजलि यांत फार फरक आहे. इंग्रजी गीतांजलींत, गीतांजलि, खेया, नैवेद्य व नियतकालिकें यांतील गीतांचा संग्रह आहे. त्यांत नुसती गीतांजलि नाही. मूळ गीतांजलींतलीं ५३ गीतेंच त्यांत आहेत. बाकीचीं ५० खेया, नैवेद्य वगैरेंतील आहेत. बंगाली गीतांजलींत १५७ गीतें आहेत.

तुरुंगांतून सुटल्यावर भाषांतर प्रसिद्ध करण्याकरितां विश्वभारतीला लिहिलें. त्यांनीं सुमारे वर्षानें मला परवानगी दिली. मी त्यांच्याजवळ मूळ बंगाली गीतें देवनागरींत छापण्याची परवानगी मागितली; पण ती त्यांनीं दिली नाही. तथापि भाषांतर प्रसिद्ध करण्याला परवानगी दिली याबद्दल मी त्यांचा आभारी आहे.

भाषांतरासंबंधीं दोन शब्द लिहिणें जरूर आहे. मी मुळाला धरून भाषांतर करण्याचा कसोशीनें प्रयत्न केला आहे. त्यामुळें कोठें कोठें सफाईदार भाषा वापरली गेली नाही असें दिसेल. माझ्यावर त्याकरितां कोणी आरोप केला तरी चालेल; पण मी मूळ लेखकाच्या भावनाशीं किंवा विचाराशीं प्रामाणिक राहिलों असें म्हटलें जाईल. मला गीतांजलीचें निरूपण करावयाचें असतें तर मी स्वैरपणें अनुवाद केला असता व भाषेला सौष्टव आणलें असतें. पण त्यामुळें अर्थहानि झाली असती. तेव्हां वाचकांना माझी नम्र विनंती आहे कीं, त्यांनीं गर्दीनें हीं गीतें वाचूं नयेत. एकेक गीत लक्षपूर्वक वाचावें, त्यावर विचार करावा व रवींद्रबाबूंचा हेतु समजून घ्यावा. हें एका त्रैटकींत वाचण्याचें काव्य नाही. त्यांत खोल अर्थ भरलेला आहे.

माझें हें भाषांतर तपासून पाहण्याला व सूचना करण्याला जसें आचार्यांनीं व श्री. सरकार यांनीं साहाय्य केलें, तसेंच श्री. दा. न. शिखरे व श्री. रा. प्र.

कानिटकर यांनींही साहाय्य केलें. त्यांनीं केलेल्या सूचनांबद्दल मी त्यांचा ऋणी आहे.

मी आचार्यांना लिहिलें कीं, तुम्ही बंगाली शिकवलेंत, त्याप्रमाणेंच गीतांजलि कशी वाचावी हेंहि तुम्हीं सांगितलें पाहिजे. त्याकरितां प्रस्तावना लिहा. आचार्यांनीं ती विनंती मान्य केली व प्रकृतीशीं भीषण संग्राम चालू असतां सुंदर प्रस्तावना लिहून दिली याबद्दल मी व वाचक त्यांना धन्यवाद देतील.

या भाषांतरांत कांहीं दोष असले व कोणी ते' माझ्या नजरेस आणले तर मी त्यांचा आभारी होईन.

गीतांजलीची सजावट ही कलापूर्ण व्हावी अशी माझी इच्छा होती. पण ती सफल करण्याला कोणी तरी साहाय्यक लागतो. श्री. दा. पां. रानडे यांच्या चिकाटीच्या परिश्रमामुळेंच हें शक्य झालें हें नमूद करणें माझें कर्तव्य आहे.

—डॉ. र. देवगिरीकर.

आवृत्ति दुसरी

गीतांजलीची पहिली आवृत्ति मागेंच संपली होती. दुसरी आवृत्ति काढण्याचें अनेक कारणांमुळें लांबणीवर पडलें होतें. कविवर रवींद्रनाथांच्या शताब्दीच्या दिवशीं ही आवृत्ति काढण्याची संधि प्राप्त झाली याबद्दल आनंद वाटतो. याहि आवृत्तीचें स्वागत वाचकांकडून पूर्ववत् होईल अशी आशा आहे.

३० एप्रिल १९६१

डॉ. र. देवगिरीकर

प्रवेश

एकोणीसशें वेचाळीसच्या राष्ट्रीय स्वातंत्र्याच्या अंतिम युद्धांत महाराष्ट्रांतील नानाविध कार्यकर्त्यांना राजवंदी म्हणून कारागृहांत एकत्र राहण्याची संधि लाभली होती. त्या वेळीं श्री. मामासाहेब देवगिरीकर यांच्याबरोबर सहवासाचा योग मला मिळाला. गांधीयुगांत कारागृहांना स्वातंत्र्यमंदिराचें रूप आलें आणि सरस्वतीमंदिराची प्रतिष्ठाहि त्यांना लाभली. राजवंदींची कारागृहें म्हणजे तर गुरुकुलपद्धतीचीं विद्यापीठेंच बनलीं होती. या विद्यापीठांतून नानाविध भाषांचा आणि शास्त्रांचा अभ्यास चालत असे. श्री. देवगिरीकर हे स्वभावतः विद्याभिलाषी आणि चिंतनप्रिय प्रकृतीचे असल्यामुळें त्यांनीं कारावासांतील आपला सर्व काळ अभ्यासांत आणि चिंतनांतच घालविला. बंगाली आणि उर्दू या दोन भाषांच्या अध्ययनासाठीं त्यांनीं खूप परिश्रम केले. बंगालीचा तर त्यांनीं विशेषच अभ्यास केला. आणि त्या भाषेचें उत्तम ज्ञान त्यांनीं हस्तगत केलें. रवीन्द्रांच्या काव्याचा वराच परिचय झाल्यानंतर त्यांनीं 'गीताञ्जली'चा स्वतःच अभ्यास केला. 'गीताञ्जली'च्या भावसृष्टींत संपूर्णपणें रंगून गेल्यामुळें त्यांना 'गीताञ्जली'चा मराठींत गद्य अनुवाद करण्याची प्रेरणा झाली. प्रस्तुत ग्रंथ हें त्या प्रेरणेचेंच फल आहे.

महाराष्ट्रांत रवीन्द्रनाथांबद्दल नाना प्रकारचे गैरसमज बद्धमूल झालेले आढळतात. सनातनी, राष्ट्रवादी, साहित्यिक आणि अध्यात्मवादी इत्यादि भिन्न भिन्न सांप्रदायिक लोकांना रवीन्द्रांचें माहात्म्य मान्य नसल्याचें दिसतें. गांधी-युगाच्या प्रारंभाला रवीन्द्रनाथांनीं चरखाखादीसंबंधीं 'मॉडर्न रिव्यू' मध्ये तात्त्विक टीका केल्यामुळें गांधीवादी मंडळींतहि ते कांहीं काल अप्रिय झाले होते. 'गीताञ्जली' ला नोबेल पारितोषिक मिळाल्यामुळें रवीन्द्रनाथांचा जगभर बोलबाला झाला, त्यामुळेंहि कित्येकांना असमाधान झालें असल्याचें अद्यापिहि आढळून येतें. महाराष्ट्रांत आढळून येणारी ही वृत्ति अज्ञानाची, असमंजसपणाची आणि मनाच्या संकुचिततेची दर्शक आहे असें मला सतत वाटत आलें आहे. रवीन्द्रनाथांचें साहित्य आणि त्यांचें जीवन या दोनहि गोष्टी अतिशय भव्य आहेत. त्यांच्यामुळें भारताचें भाग्य उजळून गेलें आहे. भारतीय संस्कृतीच्या उदात्ततेची साक्ष जगाला पटवून देण्याच्या कार्मीं त्यांचा असामान्य उपयोग झाला आहे आणि स्वतंत्र भारतांत निर्माण व्हावयाच्या नवसंस्कृतीला मार्गदर्शन

करण्याचें सामर्थ्याहि त्यांच्या अंगी विशेष प्रकारें आहे अशी माझी दृढ श्रद्धा आहे. श्री. देवगिरीकर यांची रवीन्द्रविषयक वृत्ति पुष्कळशी माझ्यासारखीच असल्यामुळें मला त्यांच्या या प्रयत्नाच्या बाबतींत उत्साह वाटतो. म्हणून या निमित्तानें रवीन्द्रांविषयीं चार शब्द लिहिण्याची संधि मी मोठ्या आनंदानें साधीत आहे.

रवीन्द्रनाथांचे तत्त्वविचार समजण्यासाठीं त्यांचें इंग्रजी भाषेंतील साहित्य पुरेंसें असलें तरी त्यांच्या प्रतिभेची भव्यता संपूर्णपणें आकलन होण्यासाठीं त्या साहित्याचें बंगाली स्वरूपच परिचित करून घेतलें पाहिजे. ही भव्यता इंग्रजीवरून कधींहि अजमावतां येणार नाही. सुदैवानें मराठी जाणणारांना बंगाली भाषेचा परिचय करून घेणें मुळींच अवघड नाही. कारण बंगाली आणि मराठी या दोन भाषांत शब्द, व्याकरण, वाक्यरचना आणि वाक्संप्रदाय यांमध्ये पुष्कळच साम्य आहे. मूळ बंगालींतून रवीन्द्रसाहित्याचा अभ्यास ज्या प्रमाणांत महाराष्ट्रांत वाढत जाईल त्या प्रमाणांत रवीन्द्रनाथांचें विभूतिमत्त्व महाराष्ट्राला मान्य होत जाईल अशी मला खात्री आहे. या विश्वासानें गेलीं बारा-पंधरा वर्षें मी आपल्या शक्तीप्रमाणें रवीन्द्रसाहित्याचा प्रसार करीत आलों आहे. श्री. देवगिरीकर हे या कार्यांत सहभागी होत आहेत, हें पाहून मला फार समाधान वाटत आहे.

श्री. देवगिरीकर यांनीं अनुवादिलेल्या 'गीताञ्जली'चें कांहीं खास वैशिष्ट्य आहे. यापूर्वी श्री. कानिटकर, श्री. हरिभाऊ आपटे, श्री. ऋग्वेदी इत्यादि लेखकांनीं 'गीताञ्जली'चा मराठी अनुवाद केला असला, तरी तो इंग्रजी 'गीताञ्जली'तील गीतांपुरताच मर्यादित झालेला आहे. बंगाली 'गीताञ्जली'चा संपूर्ण अनुवाद मराठींत यापूर्वी कोणी केल्याचें ऐकित नाहीं. इंग्रजी 'गीताञ्जली'त एकूण १०३ गीतेंच आहेत. बंगाली 'गीताञ्जली'त १५७ आहेत. त्यांतहि इंग्रजी 'गीताञ्जली'तल्या १०३ गीतांपैकीं ५३ गीतेंच बंगाली 'गीताञ्जली'तून घेतलीं आहेत. याचा अर्थ बंगाली 'गीताञ्जली'तील १०४ गीतें मराठींत कधींच आलेलीं नाहींत. श्री. देवगिरीकर यांच्या या ग्रंथामुळें बंगाली 'गीताञ्जली'चा संपूर्ण अनुवाद मराठी वाचकांना प्रथमच उपलब्ध होत आहे. या अनुवादासाठीं श्री. देवगिरीकर यांनीं अत्यंत परिश्रम केले अमून मूळ बंगालीला अगदीं धरून चालण्याचा खास प्रयत्न केला आहे. यामुळें या अनुवादाच्या आधारें जिज्ञासु वाचकाला मूळ बंगाली 'गीताञ्जली'त अनायासें प्रवेश मिळवितां येईल. लिपिज्ञानासाठीं श्री. वा. गो. आपटे यांच्या 'बंगाली-मराठी शिक्षका'चा

थोडा उपयोग केला म्हणजे झालें. ' विश्वभारती 'ने बंगाली ' गीताञ्जली 'ची नागरी लिपींतील एखादी आवृत्ति प्रसिद्ध केल्यास लिपीची अडचणहि दूर होईल.

रवीन्द्रसाहित्यांत ' गीताञ्जली ' ला अत्यंत श्रेष्ठ स्थान द्यावें लागेल. कारण या ग्रंथांत रवीन्द्रांच्या प्रतिभेचें संपूर्ण वैभव प्रकटलें आहे. रवीन्द्रांच्या जीवन-विकासाच्या दृष्टीने पाहतां हि ' गीताञ्जली ' च्या कालांत त्यांच्या प्रज्ञेला परिणत स्वरूप प्राप्त झाल्याचें दिसून येतें. रवीन्द्रांचा जन्म ७ मे १८६१ (इ. स.) रोजी झाला, आणि ७ ऑगस्ट १९४१ (इ. स.) रोजी त्यांचें निर्याण झालें. अगदीं बालपणांतच त्यांच्या साहित्य-निर्मितीला प्रारंभ झाला आणि अंतकालपर्यंत ती अखंड चालू होती. वयाच्या बाराव्या वर्षी ' पृथ्वीराज-पराजय ' नांवाचें एक नाटक त्यांनीं रचलें होतें. ' वनफूल ' ही आठ सर्गांतील दीर्घ कविता इ. स. १८७६च्या सुमारास त्यांनीं लिहिली. तथापि इ. स. १८७८त प्रसिद्ध झालेला ' कविकाहिनी ' नांवाचा कवितासंग्रह हा त्यांचा प्रथम ग्रंथ मानला तरी त्यांच्या साहित्यजीवनाचा काल चौसष्ट वर्षांचा ठरतो. ' गीताञ्जली ' चीं गीतें इ. स. १९०९ मध्ये मुख्यतः लिहिलीं गेलीं आणि इ. स. १९१० सालीं तीं प्रथम ग्रंथ-रूपानें प्रकटलीं. म्हणजे कालदृष्ट्या रवीन्द्रसाहित्यांत ' गीताञ्जलि ' चें स्थान मध्यभागीं येतें. खरोखरच रवीन्द्रांच्या साहित्यहाराचा ' गीताञ्जलि ' हा कौस्तुभ-मणिच होय. ' गीताञ्जलि ' लिहिल्यावर रवीन्द्रांच्या जीवनाला पन्नास वर्षे पूर्ण झालीं. रवीन्द्रांच्या आध्यात्मिक जीवनाचा प्रारंभ महर्षि देवेन्द्रनाथांच्या सान्नि-ध्यांत आणि उपनिषद्ग्रंथांच्या संगतींत बालपणींच झाला. इ. स १८८२ च्या सुमारास कलकत्याला सदर स्ट्रीटवरील वाड्यांत असतांना रवीन्द्रनाथांना दृश्यविश्व हें आनन्द आणि सौन्दर्य यांनीं भरून गेलेलें असल्याचा दिव्य साक्षात्कार झाला. या साक्षात्काराचें वर्णन ' निर्झरेर-स्वप्नभंग ' या त्यांच्या प्रसिद्ध कवितेंत आलें आहे. रवीन्द्रनाथांच्या सर्व साहित्यांत, चढत्या-वाढत्या वैभवांत जीवनाचा हाच साक्षात्कार भरून राहिलेला आहे. ' गीताञ्जली ' त या दिव्य अनुभूतीची गंभीर परिणति झालेली आढळते. रवीन्द्रांच्या कीर्तिवैभवाच्या विकासांत हि ' गीताञ्जली 'ला असेंच अद्वितीय स्थान लाभलें आहे. कीर्तीच्या दृष्टीने रवीन्द्रनाथ खरोखरच भाग्यशाली होते. वर उल्लेखिलेल्या साक्षात्काराच्या पूर्वीच त्यांच्या प्रतिभेचा गौरव प्रत्यक्ष महर्षि बंकिमचंद्र चट्टोपाध्याय यांनीं केला होता. ' संध्यासंगीत ' इ. स. १८८२ सालीं प्रसिद्ध झालें. या संग्रहांतील रवीन्द्रांचीं गीतें श्री. बंकिमबाबूंना

इतकीं आवडलीं कीं श्री. रमेशचंद्र दत्तांच्या घरीं झालेल्या एका समारंभांत श्री. बंकिमब्राबूंनीं आपल्या गळ्यांतील हार रवीन्द्रांच्या गळ्यांत घालून त्यांचा गौरव केला. बंकिमब्राबूंच्या भविष्यवाणीप्रमाणें रवीन्द्रनाथांनीं बंगसाहित्याचें नांव पुढें जगविख्यात केलें. बंगाली 'गीताञ्जली'च्या प्रकाशनानंतर 'शांतिनिकेतन' येथें रवीन्द्रनाथांचा पन्नासावा वाढादिवस मोठ्या धर्मगंभीरतेनें साजरा करण्यांत आला. यानंतर पुढील वर्षीं म्हणजे इ. स. १९१२ सालीं बंगीय साहित्य-परिषदेच्या पुढाकाराखालीं कलकत्यास टाउन-हॉलमध्ये प्रचंड सार्वजनिक सभा भरून त्यांचा जाहीर सत्कार करण्यांत आला. या प्रसंगीं रवीन्द्रनाथांना अर्पण करण्यांत आलेल्या मानपत्रांत बंगसाहित्याच्या सर्व क्षेत्रांत रवीन्द्रनाथांनीं केलेल्या असामान्य कामगिरीचा स्तुतिपूर्ण शब्दांत गौरव करण्यांत आला. मौलिक संशोधनाच्या अभिवृद्धीसाठीं परिषदेनें रवीन्द्रांच्या नांवें एक खास निधिदेखील निर्माण केला. इ. स. १९१३ मध्ये 'गीताञ्जली' (इंग्रजी) ला स्वीडिश ॲकॅडेमीनें त्या वर्षींच्या साहित्यांतील सर्वश्रेष्ठ आदर्शदर्शीं ग्रंथ म्हणून साहित्याचें 'नोबेल पारितोषिक' दिलें, आणि तेव्हांपासून रवीन्द्रनाथ हे आशियाचे राजकवि व विश्वाचे गुरुदेव झाले. आणखी एका दृष्टीनें 'गीताञ्जली' ला रवीन्द्रजीवनांत महत्त्व आहे. 'गीताञ्जलि' निर्माण होण्याच्या पूर्वीच रवीन्द्रांनीं कवि, नाटककार, संगीतज्ञ, कथा-कादंबरीकार म्हणून कलाक्षेत्रांत आपलें नांव अमर केलें होतें. इतकेंच नाहीं तर धर्म, अध्यात्म, समाज, राजकारण, इतिहास, आणि शिक्षण व साहित्यविवेचन इत्यादि क्षेत्रांतहि त्यांनीं अलौकिक कामगिरी केली होती. बोलपूर येथें देवेन्द्रांच्या 'शांतिनिकेतन' आश्रमांत २२ डिसेंबर १९०१ रोजीं रवीन्द्रनाथांनीं 'बोलपूर ब्रह्मचर्याश्रम' नांवाची शैक्षणिक संस्था स्थापन केली. यालाच पुढें 'ज्ञान्तिनिकेतन-विश्वभारती विद्यापीठ' हें स्वरूप प्राप्त झालें. बंगभंगाच्या वेळच्या स्वदेशी चळवळींत रवीन्द्रनाथ हे बंगालचे राजकीय पुढारी म्हणून पुढें आले होते. या सर्व भूमिकांहून 'गीताञ्जली' ची भूमिका अधिक व्यापक आणि उदात्त आहे. येथून पुढें रवीन्द्रनाथांची वृत्ति आन्तरराष्ट्रीय संस्कृति-समन्वयाकडे वळली. 'यत्र विश्वं भवत्येकनीडम्' हा 'विश्वभारती' चा मुद्रालेख आहे. सर्व विश्वामध्ये शांतीचें आणि प्रेमाचें साम्राज्य नांदावें यासाठीं लागणारी वैचारिक भूमिका त्यांनीं 'गीताञ्जली'च्या द्वारां प्रथम विश्वाला दिली. विश्वाच्या नवसंस्कृतीच्या रचनेंत 'गीताञ्जली' ला शाश्वत स्थान राहिल.

रवीन्द्रनाथांच्या जीवनदर्शनांत औपनिषद् अद्वैताचें ज्ञान, मध्ययुगीन वैष्णव संतांचें भक्तिप्रेम आणि आधुनिक युगांतील सामाजिक आदर्श प्रत्यक्ष व्यवहारांत सिद्ध करण्यासाठीं लागणारी कर्मप्रवृत्ति या त्रिविध प्रवाहांचा मनोहर संगम झालेला आहे. रवीन्द्रांचें बालपण, ज्या परिवारांत गेलें त्यांत रूढीची गुलामगिरी, कर्मकांडांचा संकुचित एकांगीपणा अथवा सांप्रदायिक विचारांच्या शृंखला यांचा संपूर्ण अभाव होता. सर्व प्रकारच्या स्वातंत्र्यानें तें वातावरण परिपूर्ण झालेलें होतें. तथापि त्या स्वातंत्र्यांत कोणत्याहि प्रकारचा अतिरेक अथवा उथळपणा नव्हता. त्यांत स्वतःची प्रौढी नव्हती कीं इतरांचें अनुकरण नव्हतें. ज्ञानाची रुक्षता नव्हती कीं भक्तीची विव्हलता नव्हती. विरक्तीची विकृति नव्हती कीं लोलुपतेची लाचारी नव्हती. धर्माची परलोकपरायणता नव्हती कीं संसाराची भोगपरायणता नव्हती. संसारद्रोही साक्षात्काराचा हव्यास नव्हता कीं ऐन्द्रिय विश्वांतच समाधान पावण्याची पार्थिवता नव्हती.

महर्षि देवेन्द्रनाथ यांची जीवनसाधना

ईशावास्यं इदं सर्वं यत्किंच जगत्यां जगत् ।

तेन त्यक्तेन भुञ्जीथाः मा गृधः कस्यास्विद् धनम् ॥

या वैदिक मंत्रावर उभारलेली होती, आणि रवीन्द्रनाथांनाहि त्याच शांत समाहित उपासनेची बालपणीच दीक्षा लाभली. यामुळें रवीन्द्रांच्या जीवनांत आणि साहित्यांत हीच उपासना परिणतीला गेलेली आढळते. 'गीताञ्जली' तल्या प्रत्येक गीतांत रवीन्द्रनाथांचें हें जीवनदर्शन व्यक्त झालेलें आहे. या दर्शनांत 'जड विरुद्ध चेतन' असा विरोध नाही. साऱ्या विश्वाची एकात्मता यांत गृहीतच आहे. हें एकत्व अखंड, स्फूर्तिमान्, नवनवोन्मेषांना जन्म देणारें, आत्मविकासांत आनंद मानणारें, ज्ञानस्वरूप, भावपूर्ण आणि क्रियारूप असल्याचा अनुभव येतो, असें रवीन्द्रांचें सांगणें आहे. उपनिषदांत म्हटलें आहे, 'आनंदरूपम् अमृतम् यद् विभाति ।' जें सारें दिसत आहे तें आनंदरूप आहे. 'आनंदरूप' म्हणजे आनंदमय, आनंदानें भरलेलें, आनंद देणारें. पण रवीन्द्रनाथ यांचा अर्थ असाहि समजतात. 'आनंदरूप' म्हणजे 'आनंदाचें रूप.' आनंदानें धारण केलेलें स्वरूप. हें विश्व आनंदमय आहे, आनंद देणारें आहे. कारण आनंदतत्त्वाचाच तो आविष्कार आहे. 'विश्व' आणि 'विश्वेश्वर' यांचें स्वरूप एकच आहे.

को ह्येव अन्यात्, कः प्राण्यात्? यद् एष आकाश आनन्दो न स्यात् ।

‘ बाह्य आणि आंतर आकाश आनंदस्वरूप नसतें तर कोण जगू शकला असता? ’ — हें वचन देखील रवीन्द्रांना फार आवडणारें असें आहे. ‘ गीताञ्जली ’ त ठिकठिकाणीं या अनुभवाची आवृत्ति दिसून येईल. ‘ सीमार माझे असीम तुमि ’ (पृ. १३३), ‘ प्रेमे पाने गाने गंधे ’ (पृ. ८), तुमि नव नव रूपे एशो प्राणे ’ (पृ. ९) ‘ एइ तो तोमार प्रेम ’ (पृ. ३४) इत्यादि गीतांतून सर्व चराचर विश्व, ‘ आनंदमया ’ चा आविष्कार आहे, हा अनुभव गाइला आहे. या आनंदरूप विश्वांत जन्म घेणें ही देखील केवळ्या भाग्याची आणि आनंदाची गोष्ट ! ‘ जगते आनंद जज्ञे आमार निमंत्रण ’ या गीतांत (पृ. ४८) या भाग्याची धन्यता वर्णिली आहे. सारें विश्व जरी ‘ आनंदमया ’ चा आविष्कार असलें तथापि मानव-स्वरूपांत त्याची विशेष प्रकारें परिपूर्ति होते, ही वैष्णव संतांची खास कल्पना रवीन्द्रांनीं आपल्या गीतामध्ये विशेष मनोशरूपानें व्यक्त केली आहे. ‘ आमार माझे तोमार लीला ’ (पृ. १४३), ‘ ताइ तोमार आनंद आमार पर ’ (पृ. १३४) ‘ हे मोर देवता भरिया ए देहप्राण ’ (पृ. १०८) या गीतांतून, आनंदमय परमेश्वरानें आपल्या आविष्कृत विश्वाचा स्वतः आस्वाद घेण्यासाठीं मानवरूप धारण केलें आहे, असें वर्णन आहे. दृश्य सृष्टीतील नानाविध आविष्कारांशीं आपल्या विविध इन्द्रियांनीं संबद्ध होऊन शुद्ध आनंद प्राप्त करून घेणें ही विश्वाची आणि मानवाची जीवनसफलता आहे, अशी रवीन्द्रांची धारणा आहे.

रवीन्द्रांची भूमिका आध्यात्मिक कवीची असल्यामुळें, मानवाच्या सर्व व्यापारांतून आनंदरसाची सिद्धि झाली पाहिजे, अशी त्यांची एकमेव अपेक्षा आहे. विश्वाचा आणि मानवाचा संबंध विविध प्रकारें येऊं शकतो. बाह्य वस्तूंचा शरीरसुखासाठीं होणारा उपयोग ही प्राथमिक अवस्था होय. बुद्धीनें दृश्य विश्वाच्या अव्यक्त नियमांचें आकलन करणें ही त्यापुढील अवस्था मानतां येईल. यांतून नानाविध शास्त्रांचा जन्म होतो. या शास्त्रांच्या साहाय्यानें मनुष्याला आपलीं शारीरिक सुखें वाढविणें शक्य होतें. पण शास्त्रज्ञांचा शुद्ध आनंद त्यावर अवलंबून असत नाहीं. पण हा आनंद देखील केवळ बुद्धिप्रधान असल्यामुळें त्यांत शक्ति असली तरी शांति असत नाहीं. शारीरिक सुखें आणि बुद्धीनें मिळणारा आनंद यांच्याहि पेशां उच्च प्रकारचा एक जीवनानुभव असतो, तो मानवाच्या प्रेमशक्तीनें विश्वांतील वस्तुसौंदर्यांत समरस होण्यानें उपलब्ध होतो. हाच खरा आध्यात्मिक

आनंद होय. विश्वाचा अनासक्त उपभोग असें याचें वर्णन करितां येईल. यांत विश्वा-
विषयीं प्रेम आहे, पण मोह नाही. मानवी जीवनांत अशा प्रकारची प्रेमवृत्ति जागृत
झाल्यानें मानवाला अन्तर्ब्राह्म सृष्टींत मुक्तता लाभते. या मुक्ततेंत जी शांति जन्म
पावते तेंच जीवनाचें अंतिम मूल्य होय. 'गीताञ्जली'त प्रेम आणि शांति यांचेंच
साम्राज्य पसरलेलें आहे. प्रेमवृत्तीचा विकास हीच रवीन्द्रांची जीवनसाधना आहे.

प्रेमवृत्तीच्या विकासाची साधना 'गीताञ्जली' त विविध रूपांनीं नटलेली
आढळते. वर्ण, गंध, नाद इत्यादिकांमधून दृश्य सृष्टीचा सागर अखंड उसळत
असतो, त्यांतील तरंगांशीं आपल्या इन्द्रियांच्या आणि मनाच्या साह्यानें आनंदांत
एकरूप होणें हें त्या साधनेचें एक प्रमुख रूप होय. 'गीताञ्जली' त आकाश,
प्रकाश, वायु यांचीं स्तोत्रें गाइलेलीं आढळतात. त्या स्तोत्रांतील वर्णन हा केवळ
कल्पनेचा विलास नाही. आत्मविकासाला उपयोगी पडणारी ती जाणीवपूर्वक
साधना आहे. 'जगत् जुडे उदार सुरे' (पृ. १८), 'निशार स्वपन छुटलो रे'
(पृ. ४१), 'आलोय आलोकमय करे हे' (पृ. ४९) 'आकाश तले उठलो
फुटे' (पृ. ५२), 'आजि गंधविधुर समिरणे' (पृ. ६०), 'सुंदरा तुमि एसे
छिले आज प्राते' (पृ. ७३), या गीतांत व्यक्त झालेली आर्तता हेंच द्योतित
करिते. पृथ्वीवर ऋतुचक्राचें नृत्य अखंड चाललेलें असतें. रवीन्द्रनाथांनीं आपल्या
दीर्घ जीवनांत आपल्या प्राणामनांनीं त्या नृत्याशीं सतत साथ केली होती.
'गीताञ्जली' तील ऋतुगीतें या दृष्टीनें अभ्यासिण्यासारखीं आहेत. वसंत, वर्षा
आणि शरदू यांचीं गीतें प्रामुख्यानें पाहण्यासारखीं झालीं आहेत. पण हीं ऋतु-
वर्णनें देखील ब्राह्म सृष्टीच्या केवळ सौन्दर्याचीं वर्णनेंच नाहीत. नाना ऋतूंच्या
मिषानें सृष्टीच्या हृदयांत असलेलें आनंदतत्त्व मानवी हृदयाला जागृत आणि
उद्बुद्ध करण्यासाठीं झटत आहे. यामुळें वसंताची शोभा, वर्षेचें मनोहारित्व यांचीं
स्तोत्रें किंवा शारदलक्ष्मीचीं आगमनी-गीतें हीं परमात्म्याचींच भक्तिसूक्तें आहेत.
'आज धानेर खेते रौद्र छायाय' (पृ. १०), 'आमरा बेंधेछि काशेर गुच्छ'
(पृ. १३), 'आमार नयन भुलानो एले' (पृ. १६), 'आजि झडेर राते'
(पृ. २४), 'एशो हे एशो, सजल घन' (पृ. ३९), 'आजि वसंत जाग्रत
दुआरे' (पृ. ६१), 'नदीपारेर एइ आषाढेर' (पृ. १२३), या गीतांचा
वरवर अभ्यास केला तरी देखील रवीन्द्रांच्या ऋतुगीतांचें आध्यात्मिक स्वरूप
सहज ध्यानांत येण्यासारखें आहे.

प्रेमवृत्तीच्या विकासाच्या आड येणारं मोठं विघ्न म्हणजे माणसाचा अहंकार. माणूस आपल्या नाना प्रकारच्या वासनांनी आपल्यातील प्रेमशक्तीची विकृति करीत असतो. आपल्या 'अहं'चा प्रेमांतच संपूर्ण विकास होऊं शकतो. हें आध्यात्मिक सत्य अनुभवास येईपर्यंत अहंतृतीचे नानाविध प्रयोग माणसाचे चालू असतात. वासनांचें विकृतीकरण न होऊं देतां जीवनाच्या मार्गांनं त्यांचें उदात्तीकरण करीत जाणें ही आध्यात्मिक जीवनाची प्रमुख शिस्त आहे. 'गीताञ्जलीं'त अहंकाराच्या विलयनाविषयीं बरींच गीतें आहेत. त्यांत 'आमार माथा नत करे दाओ' (पृ. ३), 'आमि बहु वासनाय प्राणपणे चाइ' (पृ. ४), 'जा हारिये जाय ता आगले बोशे' (पृ. ४४), 'एइ मलिन वस्त्र छाडते हवे' (पृ. ४५), 'नामाओ नामाओ आमाय' (पृ. ५९), 'आर आमाय आमि निजेर शिरे' (पृ. ११२), 'मनके आमार कायाके' (पृ. १५४), 'तोमार साथे नित्य विरोध' (पृ. १६४) इत्यादि गीतें विशेष महत्त्वाचीं आहेत. चित्तशुद्धीची ही साधना अध्यात्ममार्गांत सर्वत्र सारखीच उपदेशिलेली आहे. रवीन्द्रनाथांनी या साधनेचा आपल्या विकासांत सतत उपयोग केलेला आढळतो. 'गीताञ्जलीं'त तर या प्रकारच्या साधनेला उत्कट रूप आलेलें दिसून येतें.

बाह्य सृष्टि आणि मानवी मन यांचें नेहमींच सामरस्य घडून येतें असें नाहीं. मनाच्या आकांक्षांना बाह्य सृष्टीची साथ मिळण्याऐवजीं कित्येकदां तिच्या-कडून विरोधच होतो, आणि मग आकांक्षा विफल झाल्यामुळें मनाचा तडफडाट सुरू होतो अथवा मानवी मनांतच वृत्तींचें सामञ्जस्य न साधल्यामुळें चित्ताला अशान्ति प्राप्त होते. या दोन्ही प्रकारच्या दुःखांनीं मनुष्याच्या हृदयांतील प्रेम-वृत्तीचा विकास खुंटतो अथवा त्याची विकृति होते. आध्यात्मिक जीवनाच्या विकासांत या दुःखांचा परिहार करण्याची योजना शोधावी लागते. वस्तुतः पाहतां या दुःखांना मनुष्याचें अज्ञान अथवा आसक्ति हेंच कारण असतें. जेव्हां जेव्हां वासनांच्या वैफल्यानें दुःख पदरीं पडतें तेव्हां तेव्हां तटस्थपणें मनुष्यानें आपल्या वासनांचें निरीक्षण आणि परीक्षण केलें तर वासनांची शुद्धि होत जाते. शुद्ध वासना म्हणजे शास्त्रीय वासना. बाह्य सृष्टीच्या घडामोडींच्या नियमानुसार वागण्यांत समाधान मानणारी वासना अनेक धक्केचपेटे सोसून विवेकाच्या साहाय्यानें माणसाची वासना शुद्ध आणि शास्त्रीय होऊं शकते. अंतरींच्या नानाविध वृत्तींचा कलहहि आदर्शदर्शीं विवेकानें थांबवितां येतो. वासनांचें उद्दाम नृत्य मनुष्याच्या

मनांत सतत चालतें. वास्तविक हा उद्दामपणा ही एक आत्म्याची शक्तीच आहे. तिला तुच्छ लेखून, तिचा अपमान करून जीवनविकास होणार नाही. तिला दडपून ती दडपली जाणार नाही. तिला शास्त्रीय मार्गानें वाट काढून दिली पाहिजे. वासनांचें उन्नयन हाच जीवनविकासाचा मार्ग आहे. वासना ज्ञानानें नष्ट करणें म्हणजे वासनेला ज्ञानस्वरूप देणें हा ज्ञानमार्ग होय. चित्तवृत्तींचा विलास थांबवून त्यांना आपल्या केन्द्रांत म्हणजे आत्म्यांत एकत्रित करणें, चित्त अखिल वृत्तींसह आत्मस्वरूप बनविणें हा योगमार्ग होय. प्रभूच्या वासनैत आपल्या वासना जिरवून टाकणें हा भक्तिमार्ग होय. आणखीहि कित्येक मार्ग जीवनाच्या इतिहासांत भिन्नभिन्न साधकांनीं आपल्या जीवनाची साधना म्हणून वापरलेले आढळतात. पण तत्त्वतः या साऱ्या मार्गांतील प्रक्रिया एकच आहे. रवीन्द्रनाथांनीं विपत्ति अथवा दुःख यांच्याकडे एका खास दृष्टीनें पाहण्याची साधना निर्माण केली आहे. दुःखामुळें कित्येक वेळां वासनांचा आंधळेपणा नाहीसा होत असल्यामुळें दुःख ही एक परमात्म्याची कठोर कृपाच आहे असें त्यांनीं वर्णिलें आहे (पृ. ४); कित्येकदां आपण आपलें दुःख आपल्या अधीरतेतूनच निर्माण करित असतो. विश्वांत सर्वत्र एकच नियम, एकच प्रेम आणि एकच आनंद भरलेला असल्यामुळें आपणांला विशिष्ट स्थलाची, विशिष्ट परिस्थितीची, विशिष्ट पदार्थांची अथवा व्यक्तीची आसक्ति धरण्याचें कारण नाही. हा अनुभव ' कतो अजानारे जानाइले तुमि ' (पृ. ५) या गीतांत फारच चांगल्या रीतीनें व्यक्त झाला आहे. ' विपदे मोरे रक्षा करो ' (पृ. ६) हें प्रार्थनागीत विशेष बुद्धिवादी आहे. ज्या वेळीं बाह्य आपत्ति दूर करण्याचें ज्ञान अथवा साधन आपणांजवळ नसेल त्या वेळीं त्या आपत्तींखालीं चिरडून जाण्यापेक्षां तिच्यावर जय मिळविण्याची मानसिक शक्ति संपादिणें हाच व्यवहार्य मार्ग उरतो. न भितां आणि न कुरकुरतां दुःख सहन करण्याचें सामर्थ्य असणें ही देखील एक आध्यात्मिक शक्तीच आहे. सुखसंपत्तीच्या अनुकूल वातावरणांत वागल्यामुळें कित्येकदां माणसाची चैतन्यशक्ति बधिर होऊन जाते. अशा वेळीं वियोग, दुःख, अपमान इत्यादिकांचे आघात ती बधिरता नाहीशी करून नवजागृति निर्माण करितात. या दृष्टीनें दुःखवेदना आत्म्याला जागें करणाऱ्या दूतिकाच होतात. ' चिर जनमेर वेदना ' (पृ. ८३), ' निंदा दुःख अपमान ' (पृ. १३९), ' आरो आघात सद्बे आमार ' (पृ. ९६), ' एइ करेछो भालो ' (पृ. ९७) इत्यादि गीतांतून दुःखाच्या आवश्यकतेचें

आणि उपकारित्वाचें स्वरूप स्पष्ट झालें आहे. भीति हेंहि एक दुःखाचेंच स्वरूप आहे. सुखविनाशाची शंका, दुःखप्राप्तीची आशंका, यांतून भीति निर्माण होते. क्षणिकाला चिरकालिक वनविण्याची दुराशा हें भीतीचें मूळ आहे. आपल्या जीवनाचा आलंब जोंपर्यंत अल्प, क्षणिक आणि सान्तस्वरूपाचा असेल तोंपर्यंत भीतीची कैदाशीण आपली पाठ पुरवणारच. अध्यात्मामध्ये आपल्या जीवनाचा आलंब महान्, चिरकालिक आणि अनंत वनविण्याची साधना करावयाची असते. 'दाओ हे आमार भय भेंगे दाओ' (पृ. ३६) या गीतांत या साधनेचा उल्लेख आहे.

मृत्यु हें मानवी जीवनांतील सर्वांत मोठें दुःख होय. खरोखर मृत्यूपेशां मृत्यूची कल्पनाच अधिक दुःखदायक भासते. इतर दुःखें कितीहि भयप्रद असलीं तरी माणसाच्या अहंभावाचा विनाश करण्याचें सामर्थ्य त्यांच्यांत नसतें. तीं 'अहं'च्या विलासालाच प्रतिबंध करूं शकतात. पण मृत्युमुळें शरीर, इन्द्रिये, मन आणि बुद्धि या सान्या सुखसाधनांसह बाह्य विश्वाला कायमचें आंचवावें लागतें. म्हणून 'अहं'ला मृत्यूची कल्पना देखील सहन होत नाही. देहाला अमर करण्याचे कायाकल्प, अमृतसंजीवनी, रसदर्शन ('पारा' सिद्ध केल्यामुळें मनुष्य अमर होतो असें प्रतिपादन करणारें तत्त्वज्ञान) इत्यादि प्रयत्न आणि जीवात्म्याचें अमरत्व, स्वर्गादि सुखलोक इत्यादि कल्पनांची निर्मिति यासाठीच मनुष्यानें केलेली आहे. रूढ धर्मांमध्ये परलोकाचें जें विलक्षण प्रस्थ माजलेलें दिसतें त्याचेंहि कारण 'अहं'ची आसक्ति हेंच होय. खऱ्या आध्यात्मिक जीवनांत 'अहं'चा संपूर्ण विलय उद्दिष्ट असल्यामुळें ही आसक्ति तेथें उरतच नाही. उलट व्यक्ति आणि विश्व यांच्या मधला देहाचा आणि द्वैताचा पडदा दूर करून जीवाला विश्वमय म्हणजेच विश्वात्ममय करण्याचें महान् कार्य मृत्युनें साधत असल्यामुळें त्याला परमात्म्याच्या संदेशवाहकाचें स्वरूप लाभतें. 'यम' ही मृत्यूची देवता असली तरी त्याला 'धर्म' हें नांव देण्यांत आलें आहे तें यामुळेंच. मृत्यूचें हें रहस्य यमाला माहित असल्यामुळें कठोपनिषदांत यमाला आत्मविद्येचा उपदेश बनविलें आहे. मृत्यूचें रहस्य हेंच आत्म्याचें रहस्य आहे. 'प्राणो मृत्युः, प्राणो विराट्' या उपनिषदांतील घोषणांप्रमाणेंच रवीन्द्रनाथांच्या साहित्यांत जीवन आणि मरण यांचें एकत्वच प्रतिपादिलेलें आढळतें. देहाच्या मरणानें आध्यात्मिक जीवनांत खंड पडत नाही ही श्रद्धा 'गीताञ्जली'च्या गीतांत उत्कटत्वानें व्यक्त

झाली आहे. रवीन्द्रनाथांच्या 'नैवेद्य' नामक कवितासंग्रहांत 'जन्म' आणि 'मृत्यु' अशीं दोन सुनीतें आहेत, त्यांत म्हटलें आहे—

रूपहीन ज्ञानातीत भीषण शक्ति
धरेछे आमार काछे जननीमूरति ('जन्म')

ज्या शक्तीनें मला या अज्ञात विश्वांत जन्म दिला तिनेंच जननीची मूर्ति धारण करून माझा सांभाळ केला. नंतर जीवन मला प्रेममय भासलें. ज्या अर्थी जीवनावर माझें प्रेम जडल्याचा अनुभव आहे त्या अर्थी मृत्यूवरहि मला तसेंच प्रेम करतां येईल हें खास.

स्तन ह'ते तुले निले काँदे शिशु डरे
मुहूर्ते आश्वास पाय गिये स्तनान्तरे ('मृत्यु')

बालकाला स्तन्य पाजतांना माता त्याला एका बाजूकडून काढून दुसऱ्या बाजूकडे घेते. त्या वेळीं बालकाला प्रथम आक्रोश करावासा वाटतो. पण अनुभवानें तें लागलेंच शांत होतें. रवीन्द्रांच्या या वर्णनावरून जन्म आणि मृत्यु या दोन्ही एकाच मंगलशक्तीच्या दोन बाजू आहेत असें सूचित होतें. 'प्रेमेर दूतके पाठात्रे नाथ कत्रे' (पृ. १६७) या गीतांत मृत्यूला प्रेमाचा दूत म्हणून आळविलें आहे. जीवनाची साधना मृत्यूनंतर देखील चालू राहिल असें 'तोमाय खोंजा शेष हत्रे ना मोर' (पृ. १४६) या गीतांत ध्वनित झालें आहे. या विचारधारेप्रमाणें पाहतां मृत्यूमध्यें जीवनाची सफलता होते असेंच म्हणावें लागेल. 'जेनो शेष गाने मोर सब रागिणी पुरे' (पृ. १४७) या गीतांत हा भाव वर्णिला आहे. मृत्यूचा दिवस हा दुःखाचा अथवा विफलतेचा न होतां आनंदाचा आणि उत्सवाचा झाला पाहिजे. 'जाबार दिने एइ कथाटि' (पृ. १५५) या गीतांत प्रयाणदिनींची धन्यता अनुभविण्याची इच्छा व्यक्त करण्यांत आली आहे. प्रेमवृत्तीच्या विकासाच्या साधनेंतील दुःख, भय आणि मृत्यु यांचें रवीन्द्रनाथांनीं वर्णिलें स्थान आध्यात्मिक विकासाला अत्यंत उपकारक आहे असें आतांपर्यंतच्या विवेचनावरून उघड होईल असें वाटतें.

विश्वाच्या आनंदरूपांत समरस व्हावयाचें म्हणजे विश्वाचें शिव आणि रौद्र, सुखकर आणि दुःखकर अशा दोनहि अवस्थांचें आनंदस्वरूप अनुभविणें होय. अहंकाराचा विलय झाल्यावर सुखदुःखांच्या द्वन्द्वापलीकडील आनंदतत्त्वाशीं एकरूप होण्याची शक्यता असते. विश्वाच्या उभारणीच्या आणि संहारणीच्या लीलेंत

स्वेच्छेनै सामील होऊन विश्वाशीं एकरूप होण्याची साधना ' पारत्रि ना कि जोग दिते ' (पृ. ४०) या गीतांत भव्योदात्त शब्दांत रवीन्द्रनाथांनीं व्यक्त केली आहे. चित्ताच्या समाधीवर आरूढ झालेल्या सिद्धाची व्यवहारावस्था बाल, उन्मत्त, पिशाच यांच्यासारखी वर्णिलेली आढळते. त्या स्थितीशीं या गीतांतील वर्णन सहज तुलितां येईल. ' आनंदेरि सागर थेके ' (पृ. ११) या गाण्यांतहि भावोन्मत्तता प्रकट झाली आहे.

अध्यात्ममार्गातील साधकाची, भगवत्प्रेमाची भूक लागलेल्या भक्ताची चित्तवृत्ति नेहमींच अत्यंत आर्त झालेली आढळते. ' आर्ति ' अनुभविल्याशिवाय आध्यात्मिक जीवनाची परिपूर्ति होत नाही. प्राप्त परिस्थितीचा, भौतिक सुख, लौकिक यश इत्यादिकांचा, उन्नत आल्याशिवाय भक्तहृदय निर्माण होत नाही. ' गीताञ्जली 'च्या अनेक गीतांत ही आर्ति उत्कटत्वानें प्रकट झाली आहे. ' जदि तोमार देखा ना पाई प्रभु ' (पृ. २८) ' प्रभु तोमार लागि आँखि जागे ' (पृ. ३२) ' धने जने आछि जडाये हाय ' (पृ. ३३), ' आसन तलेर माटिर परे ' (पृ. ५०), ' कबे आमि बाहिर होलेम ' (पृ. ७१) ' जतो बार आलों ज्वालाते चाइ ' (पृ. ७८) ' धाय जॅनो मोर शकल भालोबासा ' (पृ. ८५), ' छिन्न करे लओ हे मोरे ' (पृ. ९३), ' चाइ गो आमि तोमारे चाइ ' (पृ. ९३) ' एकटि नमस्कारे प्रभू ' (पृ. १६१), ' प्रेमेर हाते धरा देवो ' (पृ. १६५) या गीतांतील आर्तता मध्ययुगीन भक्तांच्या कवितांतील आर्ततेशीं तुलितां येईल. भक्तहृदयाची ही आर्ति एका निराळ्या प्रकारें व्यक्त झालेली वैष्णव भक्तांच्या कवितेंत आढळते. भक्त असें मानतो कीं, परमेश्वर आपल्या भेटीसाठीं आणि उद्दारासाठीं अत्यंत विव्हल झालेला आहे. भक्ताला मुक्ति दिल्याशिवाय त्याला समाधान लाभत नाही. रवीन्द्रांच्या ' गीताञ्जली 'तहि या प्रकारचीं गीतें आलेलीं आहेत. ' आमार मिलन लागि तुमि ' (पृ. ३८) ' तोरा शुनिस ना कि ' (पृ. ६८) या गीतांत प्रभु भक्ताच्या मीलनासाठीं आतुर झालेला असतो, सहस्र रूपांनीं सहस्र मार्गांवरून भक्ताला हृदयाशीं धरण्याला धांवत असतो, अशी भक्ताची समजूत व्यक्त झाली आहे. प्रभु भेटण्यासाठीं, भेट देण्यासाठीं उत्सुक आहे, पण भक्तालाच ओळख पटत नाही असेंहि वर्णन कांहीं गीतांतून आलें आहे. भक्तहृदय प्रभूच्या भेटीसाठीं आतुर असलें, त्यासाठीं सर्वस्वाच्या त्यागाची त्याची तयारी असली, कोणत्याहि कठोर साधनेला स्वीका-

रण्याची त्याची शाक्ती असली तरी प्रभूच्या प्राप्तीसाठी आपली तपस्या आणि आपलें सामर्थ्य पुरें पडणार नाही अशी त्याची खात्री असते. आपला उद्धार अन्वरेरीस प्रभूच्या कृपेनेच होणार आहे, ही त्याची दृढ श्रद्धा असते; कारण प्रभूच्या परमकारुणिकतेविषयी त्याच्या मनांत सुळींच संदेह नसतो. रवींद्रांच्या 'गीताञ्जली'तहि प्रभूच्या या कृपाशक्तीवरील विश्वास 'दया दिये हवे गो मोर' (पृ. ८१), 'दया कोरे इच्छा कोरे' (पृ. १२५) या गीतांत दिसून येतो. परमेश्वराला भक्त नाना स्वरूपांनी आळवितो. कधी राजा म्हणून, कधी मालक म्हणून, कधी सखा म्हणून वर्णिले जाते. माता, पिता, या नात्यांनी त्याला बाहणें हें तर नित्याचेंच आहे. भक्तीचे हे सारे ढंग 'गीताञ्जली'त आलेले आहेत. जीवाला वधू मानून परमात्म्याला प्रियकर समजणें ही मधुरा भक्तीहि 'गीताञ्जली'त आली आहे. क्वचित् भक्ताच्या भेटीसाठी प्रभूचा अभिसार होत असल्याचेंहि वर्णन आहे. धिटार्डेने परमेश्वराशीं सलगीचें भाषणहि 'गीताञ्जली'त सांपडेल. तात्पर्य, भारतीय परंपरेतील भक्तीच्या साऱ्या साधना रवीन्द्रनाथांत अवतीर्ण झालेल्या आढळतात.

रवीन्द्रांच्या भक्तिगीतांमध्ये एक खास वैशिष्ट्य आढळतें तें या ठिकाणीं निराळें नमूद केलें पाहिजे. विश्वाच्या हृदयस्थानीं असलेलें चैतन्य स्फूर्तिशाली असल्याचा रवीन्द्रांचा अनुभव आहे. रवीन्द्रनाथ हे स्वतः महान् कवि आणि कलावंत असल्यामुळें या चैतन्यतत्त्वाचा साक्षात्कारहि त्यांना त्याच स्वरूपांत व्हावा यांत कांहींच अस्वाभाविक नाही. विश्वाच्या अन्तर्यामीं अथवा मनुष्याच्या अन्तर्यामीं असणारें तत्त्व हें कवि अथवा कलावंत याप्रमाणें नवनमोन्मेषशाली, सर्जनशील आत्मप्रकाशनासाठीं अधीर झालेलें आहे असें रवीन्द्रांनीं आपल्या साहित्यांत आणि साहित्यमीमांसेतहि प्रतिपादिलें आहे. वैदिक वाङ्मयांत क्वचित् असे उद्गार आढळतात. तेथें परमेश्वराला कवि म्हणून संबोधिलेलें सांपडतें. विश्व हें देवाचें काव्य आहे असें 'पश्य देवस्य काव्यं न ममार न जीर्यति !' अशासारख्या वचनांतून दिसून येतें. रवीन्द्रांच्या साहित्यांतहि अन्तर्यामी पुरुषाला कवि, चित्रकार, शिल्पी आणि गायक म्हणून वर्णिलें आहे. रवीन्द्रांच्या प्रतिभेचा विश्वतोमुखी विस्तार असला तरी त्या प्रतिभेचें प्रमुख स्वरूप गानमयच आहे. त्यांनीं काव्य, नाट्य, नृत्य, चित्र, शिल्प इत्यादि बहुतेक सर्व ललितकलांमध्ये अभिज्ञता दाखविली असली तरी त्यांची प्रमुख भूमिका जीवनाचे गायक हीच

आहे. सामान्यतः गायन म्हणजे सुरांची सजावट समजली जाते. पण रवीद्रांची गायनासंबंधीची कल्पना याहून फार व्यापक आणि विशाल होती. प्राचीन हिंदी शास्त्रीय संगीताहून त्यांनी एक वेगळें संगीत निर्माण केलें. भाव, शब्द, अर्थ आणि स्वर या सर्वांचें मनोहर मीलन रवीन्द्रांच्या बहुतेक गीतांतून आढळून येतें. बंगाल-मध्ये शास्त्रीय संगीताच्यापेक्षां निराळें असें रवीन्द्र-संगीत निर्माण झालें आहे. या संगीतांत जीवनाच्या साऱ्या प्रेरणा सामंजस्यानें आळविण्याची पद्धति आहे. विश्वांतील नाना घटना, नाना कृति आणि नाना आविष्कार या सर्वांमध्ये ताल आहे, लय आहे, आणि या विविध सुरांनीं या विश्वाचें मनोहर संगीत चाललें आहे अशी रवीन्द्रांची अनुभूति आहे. अन्तर्यामी पुरुष हा गायक असून त्याचें गायन विश्वरूपांत परिणत होत असतें, असें रवीन्द्रनाथांनीं 'गीताञ्जलीं'तहि अनेक गीतांत गाडलें आहे. गायनकला ही सर्व कलांची सम्राज्ञी आहे असा त्यांचा गायनकलेविषयींचा अभिप्राय होता. आपल्या जीवनांतहि साऱ्या वृत्तींचें आणि कृतींचें सुंदर गायन निर्माण व्हावें ही त्यांची प्रमुख आकांक्षा होती. प्रभूच्या विश्वसंगीताशीं आपल्या स्वतःच्या हृदयवीणेनें अखंड साथ करावी ही त्यांची जीवन-साधना होती. या दृष्टीनें पाहतां त्यांच्या गायनाचें स्वरूप संपूर्णपणें आध्यात्मिक होतें हें उघड होईल. 'तुमि केमन करे गान करो' (पृ. २६), 'हेथा जे गान गाइते आसा आमार' (पृ. ४३), 'एवार नीरव करे दाओ' (पृ. ६५), 'ब्रजे तोमार बाजे बाँशि' (पृ. ८०) 'तुमि जखन गान गाहिते बोळो' (पृ. ८४) या गीतांतून हीच विचारसरणी व्यक्त झालेली आढळून येईल. रवीन्द्रांची प्रतिभा गायनस्वरूपाची असल्यामुळें आपल्या हृदयांत गानपुष्पें कोणीतरी अकस्मात् फुलवीत आहे, असा त्यांचा नेहमींचा अनुभव असे. या गानांनीं आपलें जीवन चिरकाल कृतार्थ करून टाकिलें आहे असाहि त्यांचा अनुभव असे. 'फुलेर मतन आपनि फुटाओ गान' (पृ. १०३) 'गान दिये जे तोमाय खुंजि' (पृ. १४५) या गाण्यांत, गायनाच्या साधनेनें आपण जीवनाच्या नाना रहस्यांचा साक्षात्कार घेऊं शकलों, असें रवीन्द्रांनीं वर्णिलें आहे. रवीन्द्रांच्या आध्यात्मिक साधनेचा बौद्धिक उलगडा होण्यासाठीं ही गानमीमांसा अत्यंत आवश्यक आहे असें मला वाटत असल्यामुळें या ठिकाणीं तिचा मुद्दाम थोडा प्रपंच केला आहे.

आध्यात्मिक साधना म्हटली म्हणजे देहाचा तिरस्कार, कर्माचा द्वेष, सामाजिक कर्तव्यांविषयीची बेफिकिरी, विश्वाला मायिक अथवा आभासिक समजून अठरा

स्वतःमध्येंच रंगून जाण्याची स्वार्थमयता इत्यादि गोष्टींचें चित्र पुष्कळांच्या डोळ्यांसमोर उभें राहतें. आध्यात्मिकतेच्या इतिहासांत या साऱ्या विकृति भरपूर आढळून येत असल्यामुळें हा केवळ आधुनिक मनाचा गैरसमज आहे असें म्हणतां येणार नाही. ज्ञानानें कठोर रुक्षता आणि भक्तीनें दुर्बल विव्हलता निर्माण झालेली समाजानें पाहिलेली आहे. भारतीय मध्ययुगीन संतांच्या जीवनांतहि सामाजिक जीवनाच्या नानाविध विकासांकडे पुष्कळसें दुर्लक्षच झालेलें आहे. सुदैवानें आधुनिक काळांत भारतीय आध्यात्मिकतेला कर्मयोगाचें सामाजिक स्वरूप विशेषत्वानें लाभलें आहे. रवीन्द्रनाथांच्या जीवनदर्शनांत भक्तीला विश्व-प्रेमाचें, विश्वसेवेचें, आणि विश्व-उद्धाराचें स्वरूप लाभलें आहे. 'आमार ए प्रेम नय तो भीरु' (पृ. ९५) या गीतांत व्याकुळ होऊन डोळ्यांतून टिपें गाळीत बसणारें असें आपलें प्रेम भीरु आणि बलहीन नाही, भीषणमनोहराला वरण्याची त्याची तयारी आहे, असें घोषित झालें आहे. 'नैवेद्य' नामक संग्रहांत रवीन्द्र-नाथांनीं एका सुनीतांत आपल्या भक्तीचा आदर्श वर्णिला आहे.

जे भक्ति तोमारे लये धैर्य नाहि माने,
मुहूर्ते विव्हल हय नृत्यगीतगाने
भावोन्मादमत्तताय, सेइ ज्ञानहारा
उद्भ्रान्त उच्छल-फेन भक्तिमदधारा
नाहि चाहि नाथ ॥

दाओ भक्ति शान्तिरस,
स्निग्ध सुधा पूर्ण करि मंगल कलस
संसारभवनद्वारे । जे भक्तिअमृत
समस्त जीवने मोर हइवे विस्तृत
निगूढ गभीर, सर्व कर्में दिवे बल,
व्यर्थ शुभ चेष्टारेओ करिवे सफल
आनंदे कल्याणे । सर्व प्रेमे दिवे तृप्ति,
सर्व दुःखे दिवे क्षेम, सर्व सुखे दीप्ति
दाहहीन ॥

संवरिया भाव-अश्रुनीर
चित्त रवे परिपूर्ण अमत्त गभीर ॥

यांत भावोन्मादाच्या मत्ततेमध्ये नृत्यगीतांत बुद्धन जाणारी, बाह्य विश्वाचें भान नष्ट करणारी प्रमत्त भक्ति आपणाला नको आहे असें प्रथम म्हटलें आहे. नंतर शांत, अप्रमत्त अशा भक्तीची याचना केली आहे. अशी भक्ति सर्व कर्मांना बल देणारी, केवळ भौतिक उपयुक्ततेच्या दृष्टीनें निरर्थक भासणाऱ्या शुभ व्यापारांनाहि आनंद आणि कल्याणरूपांत परिणत करणारी, प्रेमांत तृप्ति, दुःखांत श्रेम आणि सुखांत दाहहीन दीप्ति प्रकट करणारी असेल असा रवीन्द्रनाथांनीं आपला विश्वास व्यक्त केला आहे. आणखी एके ठिकाणीं रवीन्द्रनाथ म्हणतात :

भावेर ललित क्रोडे ना राखि निलीन

कर्मक्षेत्रे करि दाओ सक्षम स्वाधीन

भावाच्या मृदु अंकावर मला झोंपवून टाकूं नको, कर्मक्षेत्रांत मला समर्थ आणि स्वतंत्र कर, अशीच वीर्याची मागणी त्यांच्या साहित्यांत ठिकठिकाणीं आढळते. रवीन्द्रांचें जीवनहि सामाजिक उद्धाराच्या नानाविध प्रयोगांनीं भरून गेलेलें दिसून येतें. राजकारणाच्या धकाधकींतहि त्यांनीं आपला वाटा उचलिलाच होता. तथापि आपल्या स्वभावधर्माला अनुसरून शिक्षणक्षेत्र हेंच आपलें कर्मक्षेत्र त्यांनीं बनविलें होतें. त्या क्षेत्रांत त्यांनीं निर्माण केलेला विश्वभारतीचा आदर्श हा साऱ्या विश्वांतील विद्वानांना मान्य झालेला आहे. शिक्षणक्षेत्रांतील रवीन्द्रांची कामगिरी नवभारताला विशेष उपयोगी पडणार आहे अशी माझी दृढ खात्री आहे.

विश्वेश्वराची प्राप्ति करून घ्यावयाची असेल तर विश्वाच्या सुखदुःखांशीं समरूप झाल्याशिवाय ती होणार नाही हा विश्वास 'विश्वसाथे योगे जेथाय विहारो' (पृ. १००), 'भजन पूजन साधन आराधना' (पृ. १३१), या गीतांत उत्तम तऱ्हेनें व्यक्त झाला आहे. आपल्याच मनाच्या कोपऱ्यांत दडून न बसतां प्राणाच्या रथामध्यें आरूढ होऊन मी विशाल विश्वामध्यें केव्हां वावरेन, सुखदुःखाच्या सागरांत झेप टाकून त्या सागराचे तरंग छातीवर कधीं झेलीन अशी तळमळ 'आमार एकला घरेर आडाल भेङ्गे' (पृ. ९०), 'एका आमि फिरवो ना आर' (पृ. ९१), 'जेथाय तोमार लुट हतेछे भुवने' (पृ. १०२) इत्यादि गाण्यांत आढळते. या तळमळीप्रमाणें रवीन्द्रनाथांनीं समाजसेवेसाठीं आणि ग्रामीण जनतेच्या उद्धारासाठीं पुष्कळ प्रयोग केले. आपल्या संपत्तीचा फार मोठ्या प्रमाणांत त्यागहि केला. तथापि भारतीय जनतेचें, विशेषतः ग्रामीण जनतेचें दारिद्र्य इतकें मर्यादक आहे, तिचें अज्ञान इतकें अगाध आहे कीं, कोणाहि एका

माणसाचा त्याग-मग तो कितीहि उत्कटत्वाला पोचलेला असला तरी-पुरा पडणार नाही. भारतातील दरिद्रनारायणांशी त्याच्या दारिद्र्यांत एकरूप होणे हे अत्यंत वैराग्यशील सेवकालाहि सर्वांशाने साधण्यासारखे नाही. रवीन्द्रनाथांना ही जाणीव झालेली होती. हे 'जेथाय थाके सत्रार अधम...' (पृ. ११६), या प्रसिद्ध गीतांत स्पष्टपणे दिसून येते.

तत्त्वज्ञानदृष्टीने सुखदुःखात्मक सारा दृश्य प्रपंच एकाच तत्त्वाचा विस्तार असला आणि भावावेशांत साऱ्या द्वन्द्वांचा कांहीं काल विसर पडत असला तरी जीवनाच्या व्यावहारिक अवस्थेत दुःख आणि वैषम्य यांच्याशी सतत झगडण्याची आणि त्यांच्यावर विजय मिळविण्याची आवश्यकता असते. मानवी जीवनाच्या विकासांतील हे कठोर सत्य नाकारणाऱ्या कोणत्याहि साधनेला जीवनसाधना म्हणून स्वीकारतां येणार नाही. तिला विकृतिच मानावे लागेल. कारण जीवन हे अखंड-मंडलाकार आहे, त्याचे तुकडे पाडतां येणार नाहीत. रवीन्द्रांच्या जीवनदर्शनांत जीवनाचे हे अखंड ऐक्य सांभाळिलेले आहे. तत्त्वज्ञानांतील अद्वैत आणि भक्ति-मार्गांतील प्रेम यांची परिणति सामाजिक एकतेत, समतेत, स्वतंत्रतेत आणि बंधुतेत झाली पाहिजे. रवीन्द्रांच्या सामाजिक आदर्शांत या परिणतीवर विशेष जोर दिलेला आढळून येतो. 'हे मोर दुर्भागा देश' (पृ. ११७) या त्यांच्या कवितेत हिन्दु-समाजांतील अस्पृश्यतेच्या रूढीचा अत्यंत तीव्रतेने धिक्कार केलेला आहे. मानवाच्या स्पर्शाचा तिरस्कार केल्यामुळे मानवांतील नारायणाचा तिरस्कार होतो. आणि सामाजिक सुखांत व सन्मानांत समाजाच्या कांहीं भागाला सहभागी होऊं दिले नाही तर शेवटीं साऱ्याच समाजाला दुःखांत आणि अपमानांत समान व्हावे लागते, हा जीवनाचा कठोर कायदा स्पष्ट केला आहे. भारतीय संस्कृतीच्या विकासांत समन्वयाचा सामाजिक आदर्श कित्येक शतके खंडित झाल्यामुळे भारतीय समाजाला जडता आलेली होती. त्या जडतेतून त्याला जागृत करण्याचे कार्य गेलीं शंभर वर्षे भारतांतील आधुनिक भाग्यपुरुष करीत आहेत. या पुरुषांत रवीन्द्र-नाथांचे स्थान अगदी पहिल्या श्रेणीतले आहे. 'हे मोर चित्त, पुण्यतीर्थ जागो रे धीरे' (पृ. ११३) या 'गीताञ्जली'तील प्रसिद्ध गीतांत भारतीय संस्कृतीच्या विकासाचे सूत्र रवीन्द्रनाथांनी अतिशय उदात्त शब्दांत दाखवून दिले आहे. अनादि कालापासून मानवांचे नाना प्रवाह भारतांत लोटत आलेले आहेत. अनार्य आणि द्राविड प्रवाहांशी मिश्रित होऊन आर्यांची वैदिक संस्कृति निर्माण झाली.

तिच्यांतच शक, यवन, हूण, बर्बर इत्यादिकांच्या धारा मिसळून गेल्या आणि तिला हिन्दुसंस्कृतीचें स्वरूप लाधलें. त्यानंतर इस्लामचा महानद हिन्दुस्थानांत येऊन दाखल झाला. हिन्दूंची गंगा आणि मुसलमानांची यमुना यांच्या संगमानें हिन्दुसंस्कृतीला आणखी एका भव्य प्रयागाची अवस्था प्राप्त झाली आणि आतां तर पाश्चात्य संस्कृतीनें भारतीय जीवनांत मोठाच कोलाहल माजवून दिला आहे. तरी पण पाश्चात्यांचा प्रवाहहि पचवून येथील संस्कृति अधिक व्यापक आणि पुष्ट होईल अशी उज्ज्वल आशादायक भविष्यवाणी या गीतांत प्रकटली आहे.

दुसऱ्या महायुद्धानें साऱ्या जगामध्यें आणि विशेषतः आशियांतील आज-पर्यंतच्या दलित जनसमाजामध्यें नव्या आशा आणि नवे प्रयत्न जन्मास आले आहेत. हिन्दुस्थान महात्मा गांधींच्या नेतृत्वाखालीं राजकीय स्वातंत्र्याच्या समीप येऊन ठेपला आहे. अशा प्रसंगीं रवीन्द्रांचा हा सामाजिक आदर्श व्यवहारांत येण्याचा काळ प्राप्त झाला आहे असें समजण्यास हरकत नाहीं. आशियाच्या आणि जगाच्या नवरचनेच्या कार्यांत रवीन्द्रांच्या साऱ्याच जीवनदर्शनाचा महान् उपयोग होणार आहे.

*

*

*

रवीन्द्रांच्या बंगाली 'गीताञ्जली'चा संपूर्ण मराठी गद्य अनुवाद करून श्री. देवगिरीकर यांनीं महाराष्ट्राची मोठीच सेवा केली आहे असें मी समजतां. परिश्रमपूर्वक अनुवाद केला असला तरी अजूनहि यांत क्वचित् प्रमाद राहून गेला आहे. पुढच्या आवृत्तीच्या वेळीं ती उणीव सहज भरून निघेल. पण गद्य अनुवाद कितीहि निर्दोष केला तरी तो मूळच्या गाण्यांतील सौन्दर्य कधींहि व्यक्त करूं शकणार नाहीं. त्यासाठीं बंगाली 'गीताञ्जली'तील गीतें गाइलेलीं ऐकिलीं पाहिजेत. कोणत्याहि अनुवादावरून बंगालींतील गीतांचें संपूर्ण सौन्दर्य आणि माधुर्य यांची प्रतीति येणें अशक्यच आहे. पण रवीन्द्रांच्या गीतांतील शब्द आणि अर्थ हे देखील इतके भव्य असतात कीं त्यांच्या परिचयानेंहि मन एका उदात्त विश्वांत विहार करूं लागतें. या विश्वांत वाचकांना नेऊन सोडण्याचें कार्य यशस्वी रीतीनें केल्याबद्दल महाराष्ट्रीय वाचक श्री. देवगिरीकरांना धन्यवाद दिल्यावांचून राहणार नाहींत अशी मला उमेद आहे.

वर्धा राष्ट्रीय शाळा, पिंपळें }
२१-४-४७ }

स. ज. भागवत

Titomyale - -

तिच्यांतच शक, यवन, हूण, बर्बर इत्यादिकांच्या धारा मिसळून गेल्या आणि तिला हिन्दुसंस्कृतीचें स्वरूप लाधलें. त्यानंतर इस्लामचा महानद हिन्दुस्थानांत येऊन दाखल झाला. हिन्दूंची गंगा आणि मुसलमानांची यमुना यांच्या संगमानें हिन्दुसंस्कृतीला आणखी एका भव्य प्रयागाची अवस्था प्राप्त झाली आणि आतां तर पाश्चात्य संस्कृतीनें भारतीय जीवनांत मोठाच कोलाहल माजवून दिला आहे. तरी पण पाश्चात्यांचा प्रवाहहि पचवून येथील संस्कृति अधिक व्यापक आणि पुष्ट होईल अशी उज्ज्वल आशादायक भविष्यवाणी या गीतांत प्रकटली आहे.

दुसऱ्या महायुद्धानें साऱ्या जगामध्यें आणि विशेषतः आशियांतील आजपर्यंतच्या दलित जनसमाजामध्यें नव्या आशा आणि नवे प्रयत्न जन्मास आले आहेत. हिन्दुस्थान महात्मा गांधींच्या नेतृत्वाखालीं राजकीय स्वातंत्र्याच्या समीप येऊन ठेपला आहे. अशा प्रसंगीं रवीन्द्रांचा हा सामाजिक आदर्श व्यवहारांत येण्याचा काळ प्राप्त झाला आहे असें समजण्यास हरकत नाही. आशियाच्या आणि जगाच्या नवरचनेच्या कार्यांत रवीन्द्रांच्या साऱ्याच जीवनदर्शनाचा महान् उपयोग होणार आहे.

*

*

*

रवीन्द्रांच्या बंगाली 'गीताञ्जली'चा संपूर्ण मराठी गद्य अनुवाद करून श्री. देवगिरीकर यांनी महाराष्ट्राची मोठीच सेवा केली आहे असें मी समजतां. परिश्रमपूर्वक अनुवाद केला असला तरी अजूनहि यांत क्वचित् प्रमाद राहून गेला आहे. पुढच्या आवृत्तीच्या वेळीं ती उणीव सहज भरून निघेल. पण गद्य अनुवाद कितीहि निर्दोष केला तरी तो मूळच्या गाण्यांतील सौन्दर्य कधीहि व्यक्त करूं शकणार नाही. त्यासाठीं बंगाली 'गीताञ्जली'तील गीतें गाइलेलीं ऐकिलीं पाहिजेत. कोणत्याहि अनुवादावरून बंगालींतील गीतांचें संपूर्ण सौन्दर्य आणि माधुर्य यांची प्रतीति येणें अशक्यच आहे. पण रवीन्द्रांच्या गीतांतील शब्द आणि अर्थ हे देखील इतके भव्य असतात कीं त्यांच्या परिचयानेंहि मन एका उदात्त विश्वांत विहार करूं लागतें. या विश्वांत वाचकांना नेऊन सोडण्याचें कार्य यशस्वी रीतीनें केल्याबद्दल महाराष्ट्रीय वाचक श्री. देवगिरीकरांना धन्यवाद दिल्यावांचून राहणार नाहीत अशी मला उमेद आहे.

वर्धा राष्ट्रीय शाळा, पिंपळें }
२१-४-४७

स. ज. भागवत

Titanyale -

गुरुदेव रवींद्रनाथ टागोर

गी तां ज लि

खीन्द्रनाथ टागोर

३३

(मूल बंगालीवरून अनुवादित)

(आमार माथा नत करे दाओ)

माझा माथा तुझ्या चरणधूलीच्या तळाशीं नमव.
माझा सारा अहंकार (हे प्रभो)
डोळ्यांतलि पाण्यांत बुडवून टाक.

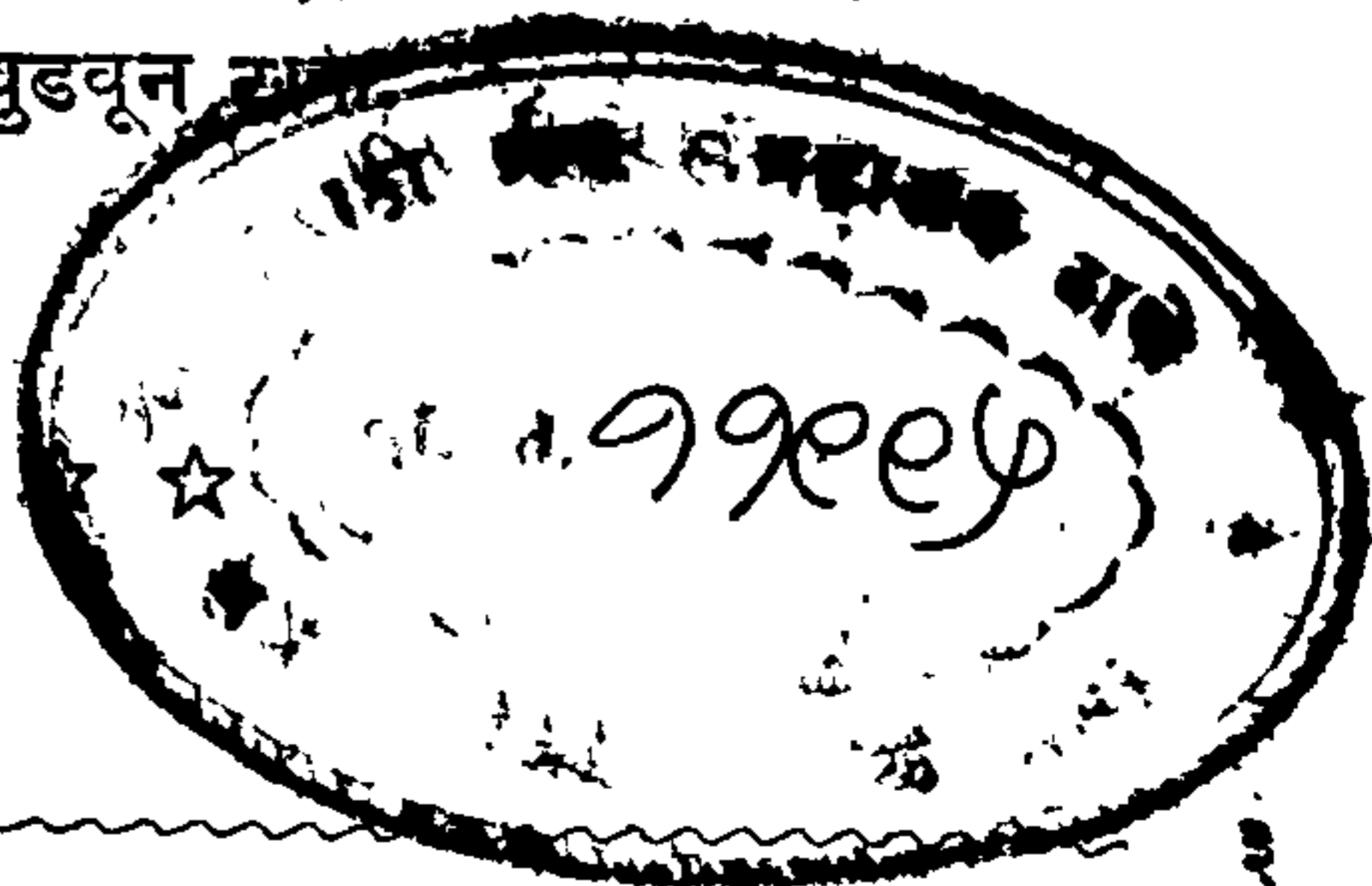
स्वतःकडे मोठेपणा घेण्यांत,
स्वतःचा मी केवळ अपमान करतों,
स्वतःच्या भोंवतीं फक्त फिरत राहून
मी क्षणोक्षणीं जर्जर होत आहे.

माझा सारा अहंकार (हे प्रभो),
डोळ्यांतलि पाण्यांत बुडवून टाक.

माझ्या स्वतःच्या कार्यांत माझा प्रचार (मी) न करावा;
(हे प्रभो) माझ्या जीवनामध्ये तुझीच इच्छा पूर्ण कर.

मी तुझी अंतिम शांति मागतों,
माझ्या जीवनामध्ये तुझी उज्ज्वल कांति यावी अशी
(हे प्रभो), मी प्रार्थना करतों,
माझ्या हृदयपद्मदलामध्ये मला आड करून
तू उभा रहा.

माझा सारा अहंकार (हे प्रभो),
डोळ्यांतलि पाण्यांत बुडवून टाक.

(आभि बहु बासनाय प्राणपणे चाई)

पुष्कळ वासनांचा मी जीव तोडून
हव्यास करीत आलों,
पण त्या पुण्या न करून तूं मला वांचवलेंस.

हीच तुझी कठोर कृपा माझ्या जीवनामध्ये
पूर्णपणें भरून राहिली आहे.

आकाश, प्रकाश, तनु, मन, प्राण ह्यांचें
मी न मागतां मला दान करून,
अतितृष्णेच्या संकटापासून प्रतिदिवशीं मला वांचवून
त्या महादानाला तूं पात्र करून घेत आहेस.

तुझ्या मार्गाच्या अनुरोधानें
मी केव्हां केव्हां चालतो, केव्हां केव्हां चुकतो;
तूं निष्ठुर, माझ्यासमोरून बाजूला सरतोस.

अर्धवट वासनांच्या संकटापासून मला वांचवून
हें माझें जीवन तुझ्या मीलनाला
योग्य करून घेणार आहेस म्हणून,
तूं मला वारंवार परतवीत आहेस,
ही तुझी दया मी जाणतो रे जाणतो.

☆ ☆

(कतो अजानारे जानाइले तुमि)

किती अपरिचितांना तूं माझी ओळख करून दिलीस,
किती घरांत तूं मला राहण्यास जागा करून दिलीस !
हे बंधो, तूं दूरच्यांना जवळ केलेंस (नातें जोडलेंस)
आणि परक्यांना भाऊ केलेस.

मी जुनें घर सोडून जाऊं लागलों म्हणजे
मनांत असा विचार करून चूर होतों कीं,
आतां माझें काय होईल ?

पण नव्यामध्ये तूं जुना आहेसच ही गोष्ट
मी विसरून जातों.
हे बंधो, तूं दूरच्यांना जवळ केलेंस,
आणि परक्यांना भाऊ केलेस.

जीवनामध्ये, मरणामध्ये, निखिल भुवनामध्ये, जेव्हां जेथें
तूं मला घेऊन जाशील तेव्हां तेथें (हे प्रभो)
चिरजन्माचा परिचित असलेला तूंच माझी सर्वांबरोबर
ओळख करून देशील.

तुला ओळखल्यास परका असा कोणी राहातच नाही;
कुठें जायला मनाई होत नाही
व कांहीं भीतीहि उरत नाही;
तूं सर्वांना एकत्र करून जागत आहेस असा
मला सतत पहायला सांपडावास.

हे बंधो, तूं दूरच्यांना जवळ केलेंस
आणि परक्यांना भाऊ केलेस.

☆ ☆ .

(विपदे मोरे रक्खा कोरो) ✕

विपत्तीमध्ये तूं माझे रक्षण कर, ही माझी प्रार्थना नाही,
विपत्तीमध्ये मी भिऊं नये म्हणजे झाले.

दुःखतापानें व्यथित झालेल्या चित्ताला
तूं सान्त्वना दिली नाहीस तरी चालेल,
मी दुःखावर विजय मिळवूं शकावा म्हणजे झाले.

मला जरी साहाय्य मिळवतां आले नाही
तरी माझे बल खचूं नये,
संसारांत अनिष्ट गोष्टी घडल्या आणि फक्त प्रतारणाच
माझ्या पदरांत पडली,
तरी माझ्या मनांत ही हानि आहे असें वाटूं नये.

तूं माझा उद्धार करावास ही माझी प्रार्थना नाही;
पण (संकटें) तरून जाण्यास माझी शक्ति राहावी.
माझा भार हलका करून
तूं मला सान्त्वना दिली नाहीस तरी चालेल,
तो भार मला वाहतां यावा म्हणजे झाले.

सुखाच्या दिवसांत नम्रशिरानें मी तुझे दर्शन घेईन,
पण दुःखाच्या रात्रींत सारें जग
जेव्हां माझी वंचना करते त्या वेळीं
तुझ्याबद्दल मी शंकित होऊं नये म्हणजे झाले.

☆ ☆

(अंतर मम विकसित कोरो)

हे जीवीच्या जीवना, माझे अंतःकरण विकसित कर.
निर्मल कर, उज्ज्वल कर, सुंदर कर, जागृत कर.
उद्यत कर, निर्भय कर, मंगल कर,
निरलस व शंकारहित कर.

हे जीवीच्या जीवना, माझे अंतःकरण विकसित कर.

माझे अंतःकरण सर्वांच्याबरोबर निगडित कर,
माझे बंध मुक्त कर,

(माझ्या) सर्व कर्मांमध्ये तुझा शांत छंद संचारित कर.
तुझ्या चरणपद्मावर माझे चित्त स्पंदनरहित कर,
(हे प्रभो), तूं मला आनंदित कर,
आनंदित कर, आनंदित कर.

हे जीवीच्या जीवना, माझे अंतःकरण विकसित कर.

☆ ☆

(प्रेमे पाने गाने गंधे)

तुझ्या अमल अमृताचा
सान्या दुलोकांत व भूलोकांत पूर लोटून
तें अमृत प्रेम, प्राण, गान, गंध, प्रकाश व पुलक
यांमध्ये टपटप पडत आहे.

आज सारे बंध तुटून दिशादिशांना मूर्ति धारण
करून आनंद जागा होऊन उठत आहे आणि
माझे जीवन घनदाट अशा अमृतानें भरून गेलें आहे.

माझी चेतना कल्याणरसानें ओथंबून
अत्यंत हर्षानें कमलाप्रमाणें प्रफुल्लित झाली आहे
व तिचा सारा मधु तुझ्या चरणावर ओतीत आहे.

माझ्या हृदयप्रांतामध्ये शांत प्रकाशांत
विशाल उषेची उदय होणारी अरुण कान्ति
प्रकट झाली आणि आळसावलेल्या
डोक्यावरील आवरण दूर सरून गेलें.

☆ ☆

(तुमि नव नव रूपे एशो प्राणे)

तूं नव्या नव्या रूपानें प्राणांत ये,
गंधामध्ये ये, वर्णामध्ये ये, गानामध्ये ये,
शरिरामध्ये रोमांचित स्पर्शाच्या रूपानें ये,
चित्तामध्ये अमृतमय हर्षाच्या रूपानें ये,
मुग्ध व मिटलेल्या दोन नेत्रांमध्ये ये,
प्राणामध्ये नव्या नव्या रूपानें ये.

निर्मला, उज्वला, मनोहरा, ये,
सुंदरा, स्निग्धा, प्रशांता ये,
आश्चर्यकारक प्रकारांनीं तूं ये, ये.
सुखदुःखांत तूं ये, हृदयांत तूं ये,
नित्य नित्य सर्व कामांत तूं ये;
सर्व कर्मांच्या शेवटीं तूं ये.
तूं नव्या नव्या रूपानें प्राणांत ये.

☆ ☆

(आज धानेर खेते रौद्र छायाय)

आज धान्याच्या शेतांत उन्हांत सावलींत
लपंडावाचा खेळ चालला आहे.

निळ्या आकाशांत पांढऱ्या ढगांचा तराफा
कोणी बरं लोटला ?

आज भ्रमर मधुसेवन करण्यास विसरतो आहे,
आणि तो प्रकाशानें मत्त होऊन उडत फिरतो आहे;
आज कशासाठीं नदीच्या वाळवंटांत
चक्रवाक व चक्रवाकींचा मेळा जमला आहे ?

मित्रा, आज मी घरीं जाणार नाहीं.
आज मी आकाश फोडून बाह्यविश्वाची
लूट करून नेईन.

भरतीच्या पाग्यांतलि फेसाच्या राशी आज
जणूं काय वाऱ्यामध्ये हंसून पळत आहेत,
आज कारणाशिवाय बांसरी वाजवून
सगळा वेळ संपून जाईल.

☆ ☆

(आनंदैरि सागर थेके)

आनंदसागरांतून आज पूर लोटला आहे.
सर्वजण तुम्ही वल्हीं धरून वसा आणि तीं वल्हीं
वल्हवा रे वल्हवा.

वाटेल तितका बोजा लादला जावो,
आपण दुःखाची तरी पार करूं.
लाटांच्या वरून आपण पार जाऊं,
मग त्याकरितां आपला प्राण जाणार असेल तर जावो.
आनंदसागरांतून आज पूर लोटला आहे.

आपल्या पिछाडीकडून कोण रे हांक मारीत आहे ?
कोण बरं आपल्याला मना करीत आहे ?
आज भीतीची गोष्ट कोण बोलत आहे ?
भयाला आम्ही पुरते ओळखून आहों.
कोणच्या शापानें, कोणच्या ग्रहदोषानें
सुखाच्या उंचवट्यावर आम्हीं बसून राहावें ?
शीडाची दोरी आम्ही खेचून धरूं;
आणि गाणें गात गात जाऊं.
आनंदसागरांतून आज पूर लोटला आहे.

☆ ☆

(तोमार सोनार थालाय साजाबो आज)

तुझ्या सोन्याच्या थाळीमध्ये आज माझ्या दुःखाच्या
अश्रुधारांची माळ मी सजवून ठेवीन.

हे माते, तुझ्या गळ्यांतील मोत्याचा हार मी गुंफीन.

तुझ्या पायाजवळ चंद्रसूर्य माला होऊन जडलेले आहेत.

पण तुझ्या वक्षस्थळावर माझ्या दुःखाचा अलंकार

शोभा पावेल.

धन व धान्य ही तुझीच संपदा आहे,

त्याचें तूं काय करणार आहेस तें तूं कर.

तें मला देऊं इच्छित असशील तर दे,

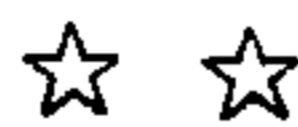
आणि घेऊन जाऊं इच्छित असशील तर घेऊन जा.

दुःख ही माझ्या खास घरची वस्तु आहे,

खरें रत्न कोणतें हें तूं ओळखतेस,

तुझ्या प्रसादानें तूं तें संपादन करशील,

असा मला आत्मविश्वास आहे.

(आमरा बंधेछि काशेर गुच्छ)

आम्हीं काशांच्या तृणांचा गुच्छ तयार केला आहे;
आम्हीं पारिजातकांची माला गुंफली आहे.
नवधान्यांच्या मंजरींनीं
आम्हीं ढाली सजयून आणली आहे.

हे शारदलक्ष्मी,
तूं तुझ्या शुभ्र मेघांच्या रथांत वसून ये,
निर्मल नील रस्त्यानें ये,
धुतलेल्या, शामल प्रकाशानें झगमगणाऱ्या
अशा वनगिरी पर्वतावर ये,
शीतल तुषारयुक्त अशा
श्वेतकमलांचा मुगुट धारण करून ये.

भरलेल्या गंगेच्या तटावर गळून पडलेल्या
मालतीच्या फुलांचें आसन,
एका निभृत कुंजामध्यें अंथरलें आहे,

तेथें तुझ्या चरणतलावर
आपले पंख पसरण्यासाठीं
राजहंस भ्रमण करीत आहे.

(तो मानससरोवरावर गेला नाही.)

तुझ्या सोनेरी वीणेच्या तारेवर
मृदुमधु झंकारांनीं तुझी गुंजनाची तान छेड,
म्हणजे हास्यपरिपूर्ण सूर
क्षणांत अश्रुघारेंत परिणत होतील.

तुझ्या केसांच्या कडेला
जो परिस राहून राहून चमकत आहे
तो करुण करानें एक पळभर
माझ्या मनावर फिरव ना.

त्यानें माझ्या साऱ्या भावना सुवर्णमय होऊन जातील,
आणि सारा अंधार दीप्तिमय होऊन जाईल.

☆ ☆

(लेगेछे अमल धवल पाले)

स्वच्छ पांढऱ्या अशा शीडाला
मन्द व मधुर हवा लागली आहे.
असा नौकेचा संचार मीं कधीं पाहिला नाहीं,
कधीं पाहिला नाहीं.
कोण्या सागराच्या पळकिडून, ती
कोणतें तरी दूरचें धन आणीत आहे.
माझे मन तरंगत जाऊं इच्छितें व
सर्व कामना व सर्व प्राप्त वस्तु
तें याच किनाऱ्यावर टाकूं इच्छितें.

मेघ मोठमोठ्यानें गर्जत आहे व
पाठीमागून पाऊस झरझर पडत आहे.
दुभंगलेल्या मेघांच्या फटींतून
अरुणाचे किरण तोंडावर येऊन पडत आहेत.
हे कर्णधारा, तूं कोण रे आहेस ?
कोणाच्या हंसग्यारडण्याचें धन तूं आहेस ?
वाद्यावर आज कोणता सूर लावावा,
आज कोणता मंत्र गायला हवा
याच्या विचारानें माझे मन भांबावलें आहे.

☆ ☆

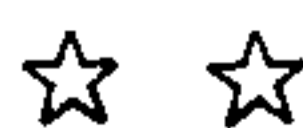
(आमार नयन-भुलानो एले)

माझ्या डोळ्यांना भूल घालणारी तू आलीस.
मी माझे हृदय उघडून काय बरं पाहिलं ?
पारिजातकाच्या आसपास
गळलेल्या फुलांच्या राशीराशीवर
दवांनीं भिजलेल्या गवतागवतावर,
अरुणानें रंगविलेले चरण टाकीत
डोळ्यांना भुरळ घालणारी तू (शारदलक्ष्मी) आलीस.

वनावनांतून छायाप्रकाशाचा पदर लोळून पडत आहे.
त्याच्या तोंडाकडे पाहून
फुलें मनांतल्या मनांत काय बरं बोलत आहेत ?
आम्ही तुला वरुं, तोंडावरचा पडदा दूर कर,
हें थोडेंसें मेवांचे आवरण दोन्ही हातांनीं ढकलून दे.
माझ्या डोळ्यांना भुरळ घालणारी तू आलीस.

वनदेवीच्या दारादारांत मंगल शंखाचा गंभीर नाद
मला ऐकूं येत आहे,
आकाशवर्णिच्या तारातारांतून तुझीं आगमनी गीतें
गाजत आहेत.

कोठें बरें सोन्याचे नुपूर वाजताहेत,
मला वाटतं माझ्या हृदयांत,
सर्व भावामध्यें, सर्व कामामध्यें पाषाणांना पाझरवणारी
सुधा ओतीत, डोळ्यांना भुलवणारी तू आलीस.

(जननी तोमार करुण चरणध्वनि)

माते, तुझे दयार्द्रचरण
मी अरुण किरणांच्या रूपानें पाहात आहे.

माते, तुझी मरणाचें हरण करणारी वाणी,
निःशब्द गगनांत भरून हळूहळू पसरत आहे.

सान्या भुवनामध्ये भरलेल्या तुला
मी वंदन करतो.

सान्या जीवनांतील कार्यामध्ये
मी तुला वंदन करतो.

भक्तिपावन अशा तुझ्या पूजेच्या धूपामध्ये
मी आज तन, मन, धन अर्पण करतो.

माते, तुझे दयार्द्रचरण,
मी अरुण किरणांच्या रूपानें पाहात आहे.

☆ ☆

(जगत् जुडे उदार सुरे)

उदात्त सूर जगभर पसरून

आनंदगान निर्माण होत आहे.

तें गान (माझ्या) हृदयामध्ये गंभीर रवानें

केव्हां बरं उमटेल ?

वायु, जल, आकाश, प्रकाश या सर्वांवर

केव्हां बरं मी प्रेम करीन ?

तें नाना साजांनीं माझी हृदयसभा

केव्हां बरं व्यापून टाकील ?

डोळे उघडल्याबरोबर माझ्या प्राणाला

केव्हां बरं आनंद होईल ?

ज्या मार्गानें मी चालत जाईन

त्या मार्गांत असणाऱ्या सर्वांना

केव्हां बरं मी संतुष्ट करीन ?

तूं (सर्वत्र) वास करीत आहेस

ही गोष्ट माझ्या जीवनामध्ये मला

केव्हां बरं सहज अनुभवतां येईल ?

तुझे नांव माझ्या सर्व कार्यामध्ये आपोआप

केव्हां बरं ध्वनित होईल ?

(मेघेर पर मेघ जमेछे)

मेघांमागून मेघ जमून अंधार करीत आहेत,
(अशा वेळीं) मला एकट्यालाच तूं दाराजवळ
कां बरं बसवून ठेवत आहेस ?

निरनिराळ्या कामांत, निरनिराळ्या लोकांत,
कामाच्या दिवसांत मी (वावरत) असतो.

आज मी जो बसून आहे
तो तुझ्या भरंवशावर बसून आहे.

मला एकट्यालाच तूं दाराजवळ
कां बरं बसवून ठेवत आहेस ?

तूं जर मला आज दर्शन दिलें नाहींस,
आणि माझी हेळसांड केलीस,
तर हा असला पावसाळी दिवस कसा बरं जाईल ?

दूरच्या मार्गाकडे डोळे उघडून
मी फक्त पाहात राहिलों आहे.

माझा जीव तुफान वादळांत रडत आहे, भटकत आहे.
मला एकट्यालाच तूं दाराजवळ
कां बरं बसवून ठेवत आहेस ?

☆ ☆

(कोथाय आलो)

प्रकाश, अरे कुठें आहे प्रकाश ?
विरहाच्या अग्नीनें तो प्रदीप्त कर, अरे तो प्रदीप्त कर.
नुसता दिवा राहावा आणि ज्योति असूं नये,
असंच कां दैवांत लिहिलं होतं !
यापेक्षां मरण खास चांगलं.
विरहाच्या अग्नीनें तो दिवा लाव.
वेदनारूपी दूती गाती आहे,
“ अरे प्राणा, तुझ्यासाठीं भगवान् जागत आहे.
रात्रीच्या दाट अंधारांत,
प्रेमाच्या अभिसाराकरितां तुला तो हांक मारीत आहे.
तुला दुःख देऊन तुझ्या प्रेमाचा गौरव तो करीत आहे.
तुझ्यासाठीं भगवान् जागत आहे. ”
गगनतल मेघांनीं भरून गेलें आहे,
पावसाचें पाणी झरझर पडत आहे.
अशा या घोर रात्रीं माझा जीव
एकाएकीं जागा होऊन असा
कोणासाठीं वरं उत्सुक झाला ?
पावसाचें पाणी झरझर पडत आहे.
विजेचा लखलखाट फक्त क्षणभर होत आहे.
आणि डोळ्यावर दाट अंधेरी आणीत आहे.
कोण जाणे, कुठें फार दूरवर
रात्रीच्या गंभीर सुराचें गान कानीं आलें,
तें (गान) माझा सारा जीव त्या रस्त्याकडे खेचत आहे;

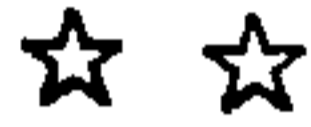
व डोळ्यावर दाट अंधेरी आणीत आहे.

कुठें आहे प्रकाश, अरे कुठें आहे प्रकाश ?
विरहाच्या अग्नीनें तो प्रदीप्त कर, अरे तो प्रदीप्त कर.
मेघ गर्जत आहेत, वारा सों सों वाहात आहे,
वेळ निघून गेली म्हणजे जाणें होणार नाहीं.

निविड निशा, कसोटीच्या दगडाप्रमाणें काळीकुट्ट आहे.

(अशा रात्रीं) (तुझ्या) प्राणानें

(माझ्या) प्रेमाचा दिवा लाव.

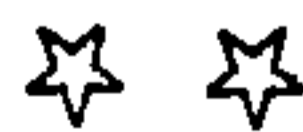
(आजि श्रावणघन-गहन-मोहे)

आज श्रावण-मेघांच्या दाट छायेंत,
चौरटीं पावलें टाकीत,
रात्रींप्रमाणें आवाज न करणारा तूं,
सर्वाची दृष्टि चुकवून आलास.

प्रभातकालानें आज डोळे मिटले आहेत,
वारा आज वृथा घोंगावून जात आहे,
निलाजरें (नम्र उघडें) निळें आकाश
झांकून टाकण्याकरितां,
निविड मेघ कोणी पसरून दिले ?

काननभूर्मीत आज कूजन ऐकूं येत नाहीं,
सगळ्या घरांचीं दारें आज बंद आहेत,
निर्जन रस्त्यावर कोण रे एकटा वाटसरू आहेस तूं ?

हे एकाकी सख्या, हे प्रियतमा,
हें माझें दार उघडें आहे रे,
माझ्यासमोरून स्वप्नाप्रमाणें
मला अवहेलनेनें डावलून जाऊं नकोस.

(आषाढ सन्ध्या घनिये एलो)

आषाढांतील संध्या दाटून आली,
दिवस संपून कीं रे गेला.

पावसाच्या स्वैर धारा
राहून राहून कोसळत आहेत.

खोलीच्या एका कोपऱ्यांत वसून
आपल्या मनाशीच तूं काय विचार करीत आहेस ?

आर्द्र झालेला वारा जुईच्या वनामध्ये
काय बरं सांगून जात आहे ?

पावसाच्या स्वैर धारा
राहून राहून कोसळत आहेत.

आज हृदयांत तरंग उठले आहेत,
पण मला कांठ शोधूनहि कोठें सांपडत नाहीं;
भिजलेल्या वनांतल्या फुलांनीं आपल्या सुगंधानें
प्राण व्याकुळ करून सोडला आहे.

अंधार्या रात्रीचे सारे प्रहर आज
कोणत्या सुरानें मी भरून टाकूं ?

कोणती भुरळ पडल्यामुळें मी आज सर्व विसरून
व्याकुळ झालों आहे ?

पावसाच्या स्वैरधारा राहून राहून कोसळत आहेत.

(आजि झडेर राते-)

हे माझ्या प्राणसख्या मित्रा,
आज पावसाळ्या रात्रीं तूं अभिसाराकरितां
कां बाहेर पडला आहेस ?

आकाश हताश झाल्याप्रमाणें रडत आहे.
माझ्या डोळ्यांवर आज झोंप नाही.
हे प्रियतमा, दार उघडून
मी तुझी सारखी वाट पाहात आहे.

बाहेर तर कांहींच दिसत नाही,
म्हणून मी तुझा मार्ग कुठें आहे
याची विवंचना करतो आहे.

कुठल्या दूरच्या नदीच्या पलीकडून,
कुठल्या दाट वनाच्या शिवेवरून,
कुठल्या गडद अंधकारांतून,
हे माझ्या प्राणसख्या मित्रा, तूं येत आहेस ?

(जानि.जानि कोन् आदि काल हते)

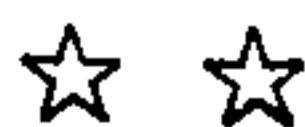
तूं कुठल्या अंनादिकालापासून
जीवनप्रवाहामध्ये मला सोडून दिलें आहेस
तें मी जाणतो.

हे प्रिया, तूं किती तरी घरांत व किती तरी
वाटांत माझ्या जीवाकरतां सहज
केवढा हर्ष सांठवून ठेवला आहेस !

किती वेळां तूं मेघाच्या आड
असाच मधुर हास्य करून उभा राहिलास.
अरुणकिरणांमधून तूं आपले पाय लांब केलेस,
आणि ललाटावर तुझा शुभदायक स्पर्श केलास.

किती लोकांलोकांतले, किती काळाकाळांतले,
किती नव्यानव्या प्रकाशांतले
तुझ्या अरुणाचें दर्शन या माझ्या डोळ्यामध्ये
भरून राहिलें आहे.

युगानुयुगे कित्येक सुखांत, कित्येक दुःखांत,
कित्येक प्रेमांत व कित्येक गानांत
अमृताचा रस माझ्या प्राणांत भरून राहिला आहे,
तो कोणाला ठाऊक नाही.

(तुमि केमन करे गान करो)

हे गुणवाना, तूं कसा गातोस,
तें मी मुग्ध होऊन ऐकतो, फक्त ऐकतो.

तुझ्या गाण्याचा प्रकाश जगाला झाकून टाकतो,
तुझ्या सुराची हवा गगन व्यापून वाहते.

तुझ्या सुराची गंगा पाषाण फोडत,
उत्कंठित वेगानें धांवत वाहात जाते.

मला वाटतें कीं, अशा सुरांत मी गावें,
पण माझ्या कण्ठांत ते सूर,
त्यांचा शोध केला तरी सांपडत नाहींत.

कांहीं तरी म्हणावेंसें वाटतें,
पण म्हणतांना मी अडखळतो;
आणि हार खाऊन माझा प्राण कासावीस होतो.

माझ्या चारहि बाजूला सुरांचें जाळें विणून
तूं मला विलक्षण फासांत टाकलें आहेस.

☆ ☆

(अँमन आडाल दिये लुकिये गेले)

अशा रीतीनें तूं आडोशाला लपून राहून चालणार नाहीं.
या वेळेला माझ्या हृदयामध्ये लपून बस,
ते कोणाला कळणार नाहीं व काणी बोलणारहि नाहीं.

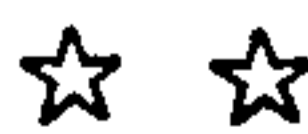
मी देशविदेशांमध्ये कितीहि भटकलों, पण
विश्वामध्ये तुझाच लपंडाव चालला आहे,

आतां यापुढें माझ्या मनाच्या कोपऱ्यांत तूं सांपडशील,
मला फसवणार नाहींस असें कबूल कर.
आतां आड लपून राहणें चालणार नाहीं.

माझे हृदय कठीण आहे व तें तुझे चरण ठेवण्यास
योग्य नाहीं हें मी जाणतो;

पण मित्रा, तुझी झुळूक माझ्या हृदयाला लागतांच
माझा प्राण काय पाझरणार नाहीं ?

कदाचित् माझी तितकीशी साधना नसेल,
पण तुझ्या कृपेचा कण जर झरला तर
एका निमिषांत फूल फुलणार कां नाहीं ?
आणि क्षणांत फळ येणार कां नाहीं ?
आतां आड लपून राहणें चालणार नाहीं.

(जदि तोमार देखा ना पाई प्रभु)

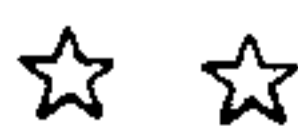
हे प्रभो, तुझे दर्शन जरी आतां या जन्मांत झालें नाहीं,
तरी तुझी प्राप्ति मला झाली नाहीं
ही गोष्ट निदान मनांत राहो.
त्याचा मला विसर न पडावा व त्याच्या वेदना
मला शयनीं व स्वप्नीं व्हाव्यात.

या संसाराच्या बाजारांत माझे कितीहि दिवस लोटले,
माझे दोन्ही हात धनांनीं कितीहि परिपूर्ण झाले,
तरी पण मला कांहींच लाभलें नाहीं,
ही गोष्ट मनांत वाटत राहावी.

आळसून मी जरी रस्त्यावर बसलों आणि धुळींत
बिछाना कायमचा व्यवस्थित थाटला,
तरीपण सारा प्रवास शिळकच आहे,
ही गोष्ट मनांत राहावी.
मी तें विसरून न जावो,
शयनीं व स्वप्नीं मला त्याच्या वेदना होवोत.

माझ्या घरांत कितीहि हास्य उसळलें,
कितीहि बांसन्या वाजल्या
कितीहि सामुग्रीनें मीं माझे घर सजविलें
तरी पण तुला घरांत आणणें झालें नाहीं,
ही गोष्ट माझ्या मनांत राहूं दे.

मला त्याबद्दल विसर न पडो आणि
शयनीं व स्वप्नीं मला त्याचें दुःख होवो.

(हेरि अहरह तोमारि विरह)

भुवनाभुवनांमध्ये विराजणारा तुझा विरह
मी दिवसानुदिवस पाहात आहे.

अरण्यांत, पर्वतावर, आकाशांत, सागरांत,
किती रूपे धारण करून तो सजला आहे.

सान्या रात्रभर ताऱ्यांताऱ्यांतून अनिमेष नेत्रांनीं
तो निःशब्द असा ठाकला आहे,

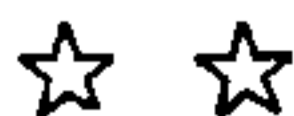
श्रावणधारांत पानांपानांतून
त्याचें सळसळणें ऐकूं येत आहे.

घरोघरीं आज किती वेदनांमध्ये
तुझा उत्कट विरह दाटून आहे,

किती प्रेमांतून, किती वासनांतून
किती सुखदुःखांत व किती कामांत तो दाटला आहे.

तो विरह सारें जीवन उदास करून
माझ्या किती गाण्यांमधून व सुरांमधून
पाझरत वाहात आहे,

तुझा विरह माझ्या हृदयामध्ये भरून उठला आहे.

(आर नाई रे बेला)

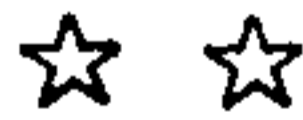
आता दिवस उरला नाही ग,
सांवल्या धरित्रीवर उतरल्या,
आतांच घागर भरून घेण्याकरितां घाटावर चल ना.

जलधारच्या कलध्वनींनीं
संध्याकाळचें आकाश व्याकुळ होऊन गेलें आहे,
तोच ध्वनि मला रस्यावर बोलवीत आहे.
घागर भरून घेण्याकरितां घाटावर चल ना.

आतां निर्मनुष्य रस्यानें कोणीहि जा-ये करीत नाहीं,
प्रेमनदीवर तरंग उठले आहेत,
हवा चंचल झाली आहे.

मी पुन्हां परत येईन का नाहीं हें सांगवत नाहीं,
कोणाबरोबर आज माझा परिचय होणार आहे कोण जाणे !
घाटावर, नौकेंत तो अज्ञात (पुरुष) वीणा वाजवीत आहे.

पाणी भरून घेण्याकरितां घाटावर चल ना.

(आज बारि झरे झर झर)

आज भरलेल्या मेघांतून पाणी झरझर कोसळत आहे.
आकाश फोडणाऱ्या चंचल जलधारा
आज कोठेंहि अटकत नाहीत.

शालवनांत वरचवर गर्जना करीत वादळ झोके देत आहे,
मैदानावरून पाणी सैरावैरा पळत जात आहे.
आज आपल्या मेघांच्या जटा उडवीत
कोण बरें नृत्य करीत आहे ?

या वृष्टीमध्ये माझे मन पळत सुटलें आहे,
आणि त्या वादळामध्ये लोळत पडलें आहे.
माझे (उसळणारे) तरंग हृदयाला बुडवून
कोणाच्या पायावर पडत आहेत ?

अंतःकरणांत आज केवढा कलरव उठला !
द्वाराद्वारांचे अडसर तुटले !
आज भाद्रपदांत हृदयामधला वेडा जागा झाला आहे.
अशा प्रकारें आज घरांत आणि बाहेर
कोण बरं मातला आहे ?

☆ ☆

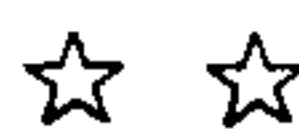
(प्रभु तोमार लागि आँखि जागे)

प्रभु, तुझ्याकरतां डोळे ताटकळत आहेत.
तुझी भेट झाली नाही,
तरीपण मी तुझी वाट पाहतों आहे
हेंहि मनाला बरें वाटतें.

धुळींत दाराजवळ बसून, हें माझें भिकारी हृदय,
तुझ्या करुणेची याचना करीत आहे.
तुझी कृपा लाभली नाही,
तरीपण त्या कृपेची फक्त मी इच्छा करतो,
हेंहि मनाला बरें वाटतें.

आज या जगामध्ये
किती सुखांत आणि किती कामांत,
माझ्यापुढें सर्वजण निवून गेले.
मला कोणी साथी मिळाला नाही,
तथापि मला तूं ह्वासा वाटतोस,
हेंहि मनाला बरें वाटतें.

चहूंकडे अमृतानें भरलेली, व्याकुल व श्यामला पृथ्वी
प्रेमानें रडते आहे.
तुझी भेट झाली नाही,
फक्त व्यथा माझ्या वांट्याला आली,
हेंहि मनाला बरें वाटतें.

(धने जने आछि जडाये हाय)

माझ्या भोंवतीं जरी धनाचे व जनाचे पाश असले,
तरी माझ्या मनाला
तुझाच ध्यास आहे हें तूं जाणतोस.

हे जीवनेश्वरा,
तूं माझ्या अंतःकरणांत असल्यामुळें,
तूंच मला माझ्यापेक्षां जास्त जाणतोस.

मी सुखांत असो, दुःखांत असो किंवा भ्रमांत असो,
माझ्या मनाला तुझाच ध्यास आहे, हें तूं जाणतोस.

मी आपला अहंकार सोडूं शकलों नाहीं,
त्याला डोक्यावर धरून मी सारखा भटकत आहे,
तो जर मी सोडूं शकलों तर मी वांचेन रे वांचेन.
माझे मन तुझाच ध्यास करते हें तूं जाणतोस.

माझ्याजवळ जें कांहीं आहे तें सगळें तूं आपल्या
हातानें केव्हां बरं उचलून घेशील ?
मी सर्वांचा त्याग केला तर तुझ्या ठायीं मला सर्व मिळेल,
म्हणून मनांतल्या मनांत माझे मन तुझा ध्यास करते.

☆ ☆

(एइ तो तोमार प्रेम)

हे हृदयहरणा,
पानापानावर हा जो
सोनेरी रंगाचा प्रकाश नाचत आहे,
तो प्रकाश, तुझे प्रेम आहे.

मधुर आलस्यानें भरलेले हे जे मेघ
आकाशांत तरंगत जात आहेत,

हा जो अमृताचा वर्षाव वारा शरीरावर करीत आहे,
तो, हे हृदयहरणा, तुझेच प्रेम आहे.

प्रभातकालीन प्रकाशाच्या प्रवाहांत,
माझे डोळे तरंगत चालले आहेत.

ही तुझी प्रेमळ वाणी माझ्या जिवांत आली आहे.
तुझे मुख मजकडे वळलें आहे,

माझ्या मुखावर तुझे नेत्र जडले आहेत,
माझ्या हृदयाने आज तुझ्या चरणाला स्पर्श केला आहे.

☆ ☆

(आमि हेथांय थाकि शुधु)

मी येथें फक्त तुझें गान
गाण्याकरितां आलों आहे,
तुझ्या जगत्-सभेमध्ये मला
गाण्याइतकीच जागा दे.

ईश्वरा, तुझ्या विश्वामध्ये,
मी कोणत्याहि कामीं आलों नाहीं,
तथापि माझ्या ह्या निरूपयोग्याचे प्राण
फक्त सुरांच्या द्वारां व्यक्त होतात.

मध्यरात्रीं, प्रशांत देवाल्यांत,
तुझी प्रार्थना होते, त्या वेळीं,
मला हे राजा, गाण्याला आदेश दे.

पहाटेच्या वेळीं जेव्हां आकाश भरून,
वीणेवर सोन्यांचे सूर उमटूं लागतील,
त्या वेळीं मी दूर असूं नये,
इतकाच मला मान दे.

☆ ☆

(दाओ हे आमार भय भेंगे दाओ)

टाक, माझें भय नष्ट करून टाक.
माझ्याकडे तुझें तें मुख फिरव.

तूं समीप असून मी तुला ओळखूं शकलों नाहीं,
मी कुठें पाहात होतो कोणास ठाऊक !

तूं माझ्या अंतःकरणांत विहार करणारा आहेस,
तर मग माझ्या हृदयाकडे
हंसतमुखानें पाहा बघू.

बोल, माझ्याशीं कांहीं तरी बोल,
माझ्या शरीराला स्पर्श कर.
तुझा उजवा हात पसरून मला उचलून धर.

हे प्रभो, माझें सारें ज्ञान भ्रामक आहे,
माझा सारा शोध हाहि भ्रामक आहे,
माझें हंसणें खोटें, रडणेंहि खोटें आहे,
माझ्या समोर येऊन, हा माझा भ्रम दूर कर.

☆ ☆

(आबार एरा धिरेछे मोर मन)

त्यांनीं माझें मन पुन्हां घेरलें आहे.
पुन्हां हें डोळ्यांवर पटल येत आहे.

पुन्हां या नाना गोष्टी गोळा होत चालल्या आहेत,
पुन्हां हें माझें चित्त नाना दिशांना भटकत आहे,

पुन्हां हा दाह हळूहळू वाढू लागला आहे,
मी श्रीचरणांना पुन्हां मुक्त आहे.

लोकांच्या कोलाहलांमध्ये तुझी निःशब्द वाणी,
माझ्या हृदयतलांत बुडून जाऊ नये.

सवोच्याबरोबर तूं माझ्याबरोबर रहा,
मला सदा तुझ्यामध्ये झांकून घे,

हें प्रकाशपूर्ण विशाल त्रिभुवन,
माझ्या चित्तांत अखंड राहूं दे.

☆ ☆

(आमार मिलन लागि तुमि)

माझ्या मीलनासाठीं तूं केव्हांपासून तरी येत आहेस !
तुझे चंद्र सूर्य तुला कुठें झांकून ठेवतील ?
केव्हांपासून सकाळ संध्याकाळीं
तुझ्या पावलांचा आवाज ऐकू येतो आहे,
माझ्या हृदयामध्ये तुझा दूत गुपचूप
मला हांक मारून गेला आहे.

हे पथिका, आज माझें सर्व जीवन
ज्या हर्षानें व्यापून टाकलें आहे,
तो हर्ष राहून राहून थरारत
उचंबळून वर येत आहे.

आज जणूं वेळ आली आहे,
माझें जें काम होतें तें संपलें आहे.
अहो महाराज, तुमच्या गंधानें भरलेला
वारा येत आहे कीं !

☆ ☆

(एशो हे एशो, सजल घन)

हे सजल घना,
पावसाच्या वर्षावानें ये;

या जीवनामध्ये तूं आपल्या
अपार अशा श्यामल प्रेमानें ये.

पर्वतांच्या शिखरांचें चुंबन घेऊन ये,
तुझ्या छायेनें काननभूमि आच्छादून ये,
गगन झांकून तूं गंभीर गर्जनेनें ये.

पुलकयुक्त फुलांनीं, कदंब वृक्षांचें वन,
उत्सुक झालें आहे.

नदीच्या कांठाकांठावर कलरव उसळत आहे.

हे, हृदय व्यापणाऱ्या,
हे, तृष्णा हरण करणाऱ्या,
हे, ढोळे शांत करणाऱ्या,
माझ्या मनांत दाटून ये.

☆ ☆

(पारवि ना कि जोग दिते)

आनंदानें गळून पडण्याकरतां, वाहून जाण्याकरतां,
मोडून पडण्याकरतां तूं त्या छंदांत
साथ देऊं शकणार नाहींस का ?

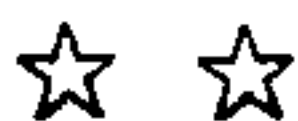
मरणाच्या वीणेवर, गगनांत दिशादिशांना,
सूर्य चंद्र ताऱ्यांमध्ये
कोणते सूर छेडले जात आहेत,
हें तूं कान टक्कारून ऐकत नाहींस का ?

अग्नी पेटवून धांवत धांवत जाऊन,
आनंदांत जळून भस्म होण्याकरतां
तुला सहभागी होतां येणार नाहीं का ?

वेड लावणाऱ्या गानाच्या तानेंत
(सारें विश्व) कोठें धांवत जातें कोणास ठाऊक !
(तें विश्व) बंधनानें बांधून रहात नाहीं,
लोळण्याच्या, पळण्याच्या, चालण्याच्या आनंदांत
तें मागें वळूनहि पहात नाहीं.

त्याच आनंदाच्या पदक्षेपांत,
सहाहि ऋतू नृत्यानें, मत्त होतात,
त्यानें पृथ्वीवर, रंग, गीत व गंध यांना पूर येतो.

त्या आनंदांत स्तःला बुडवून टाकण्याकरतां,
अर्पण करण्याकरतां व मरण्याकरतां
तूं सहभागी होऊं शकणार नाहींस का ?

(निशार सपन छुटलो रे)

रात्रीचं स्वप्न संपलं रे, आतांच संपलं.
बंधन तुटलं रे, तुटलं.

आतां प्राणांत आड पडदा राहिला नाहीं,
मी बाहेर आलों, जगामध्ये आलों,

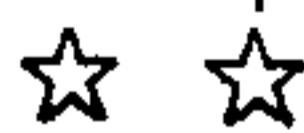
हृदयपद्माच्या सगळ्या पाकळ्या
फुलल्या रे, आतांच फुलल्या.

माझं दार फोडून शेवटीं
जेव्हां तूं स्वतः येऊन उभा राहिलास,

तेव्हां डोळ्यांतील पाण्यांत माझे हृदय वाहत जाऊन,
त्यानें तुझ्या चरणतळाशीं लोळण घेतली.

आकाशांतून प्रभातींच्या प्रकाशानें
माझ्याकडे हात पसरला.

फोडलेल्या कारागाराच्या माझ्या दाराशीं
जयध्वनी उसळला, आतांच उसळला.

(शरते आज कोन अतिथि)

शरदू ऋतूंत कोण बरं अतिथि
आज माझ्या प्राणाच्या दाराजवळ आला ?
हे हृदया, आनंदगान गा रे, आनंदगान गा.

निळ्या आकाशाचा निःशब्द इषारा,
दंवांनीं भिजल्यामुळें झालेली व्याकुलता,
आज तुझ्या वीणेच्या तारांतारांतून
ध्वनित होऊं दे.

धान्यांच्या शेतांतील सोनेरी गानाबरोबर
तशीच तान घेऊन तूं साथ दे,
भरलेल्या नदीच्या स्वच्छ जलप्रवाहामध्ये
तुझे सूर तरंगत जाऊं देत.

जो आला आहे त्याच्या तोंडाकडे
अत्यंत आनंदानें तूं निरखून पहा,
आणि दार उघडून
त्याच्याबरोबर तूं बाहेर जा.

☆ ☆

(हेथा जे गान गाइते आसा आमार)

येथें जें गाणें गाण्याकरतां मी आलों,
तें गाणें गाऊन झालें नाहीं.

आज केवळ माझें सूर लावणें चाललें आहे,
केवळ गाणें गाण्याची माझी इच्छा आहे.

माझा तो सूर लागला नाहीं,
माझे बोल जमले नाहींत,
केवळ प्राणामध्यें गानाची व्याकुलता आहे.

आजहि तें फूल फुललें नाहीं,
केवळ हवाच काय ती वाहत आहे.

मी त्याचें मुख पाहिलें नाहीं,
मी त्याचे बोल ऐकले नाहींत,

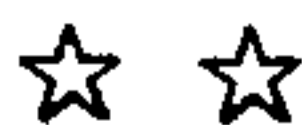
फक्त मी त्याच्या पायाचा ध्वनी
क्षणोक्षणीं ऐकत आहे.

तो माणूस माझ्या दारासमोरून ये जा करीत आहे.

माझा सारा दिवस केवळ
त्याच्याकरतां आसन पसरण्यांत गेला;

पण घरांत दिवा लावून झाला नाहीं,
मग मी त्याला आंत येण्याकरतां कशी हांक मारूं ?

त्याची प्राप्ति मला झाली नाहीं;
पण तो मला प्राप्त होईल, ही आशा बाळगून मी आहे.

(जा हारिये जाय ता आगले बोशे)

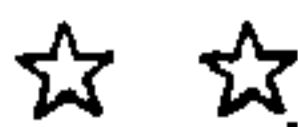
जें नार्हींसैं होणार आहे,
तें आणखी किती वेळ मी राखीत बसूं ?
अखंड चिंता, करीत, हे नाथ,
यापुढें रात्रीचें जागरण करणें
माझ्याच्यानें होणार नार्हीं.

रात्रंदिवस मी माझें दार
बंद करून बसलों आहे,
जें येऊं इच्छित आहे त्याला
मी भीतीनें वरचेवर
पिटाळून लावीत आहे.

म्हणून तर माझ्या एकाकी खोर्लीत
कोणाचें येणें झालें नार्हीं.
त्यामुळेंच तुझें आनंदमय भुवन बाहेर खेळ खेळत आहे.

तुलाहि रस्ता मिळत नार्हीं असं वाटतं,
म्हणून वारंवार तूं येतोस व परत जातोस.

जें मला राखावंसं वाटतं,
तेंहि मला राखतां येत नार्हीं,
तें धुळीला मिळतें.

(एइ मलिन वस्त्र छाडते हवे)

माझा हा मलीन अहंकार—
माझे हें मळलेलें वस्त्र,
आतां सोडायला हवें.

दिवसभराच्या कामामध्ये धूळ लागून,
पुष्कळ डागांनीं तें डागळलें आहे,
तें इतकें तापलें आहे कीं,
मला तें सहन करणें कठीण झालें आहे.

दिवस संपतांच माझे काम संपलें,
आतां त्याच्या येण्याची वेळ झाली
त्यामुळें, माझ्या मनांत आशा उद्भवली.

तर मग आतां स्नान करून ये,
तुला प्रेमाचें वस्त्र परिधान करायला हवें,

संध्यावनांतलीं फुलें गोळा करून हार गुंफायला हवा,
ये रे, लवकर ये, आतां आणखी गमवण्याला वेळ नाही.

☆ ☆

(गाये आमार पुलक लागे)

माझ्या अंगावर रोमांच उभे रहात आहेत,
आणि डोळ्यांपुढे अंधेरी येत आहे.

माझ्या हृदयावर लाल राखीचा दोरा
कोणी बांधला आहे ?

आज या आकाशाखाली,
जळीं, स्थळीं, फुलांत, फळांत
हे मनोहरणा,
तू कसे बरे माझ्या मनाचे सिंचन केलेस !

आज तुझ्याबरोबर, माझा खेळ (रक्षाबंधनाचा)
कसा बरे झाला !

तथापि मला जे हवे आहे ते मिळाले आहे,
कां मी त्याच्या शोधार्थ भटकत आहे,
याचा मनाला थांग लागत नाही.

आज आनंद कोणत्या मिषाने
डोळ्यांतील पाण्यावाटे पाझरुं इच्छित आहे ?

आज विरहाने मधुर रूप धारण करून
जीवाला विव्हल करून टाकले आहे.

☆ ☆

(प्रभु आजि तोमार दखिन हात)

प्रभो, आज तुझा उजवा हात
झांकून ठेवूं नकोस.
मी तुला, हे नाथ, राखी बांधण्याकरतां
आलों आहे.

तुझ्या हातांत राखी बांधल्यानें
सर्वांच्या बरोबर मी बांधला जाईन,
कुठें का कोणी असेनात,
कोणीहि या बंधनाबाहेर जाणार नाहीं.

आज आपला व परका असा
जणूं भेदच उरला नाहीं,
मी स्वतःला आंत बाहेर एकच पाहतों आहे.

ज्या तुझ्या विरहानें मी रडत रडत भटकतो
तो विरह क्षणभर तरी नष्ट व्हावा
म्हणून तुझा मी धांवा करतो.

☆ ☆

(जगते आनंद जज्ञे आमार निमंत्रण)

जगांतील आनंदयज्ञासाठी

मला निमंत्रण आलं आहे.

त्यामुळे माझे मानवी जीवन धन्य झालं.

माझे डोळे रूपाच्या पुरामध्ये

यथेच्छ भ्रमण करीत आहेत !

आणि माझे कान, गंभीर गाणीं

ऐकण्यांत मग्न झाले आहेत.

तुझ्या यज्ञामध्ये मी बांसरी वाजवावी,

अशी तू माझ्यावर कामगिरी सोंपविली आहेस.

म्हणून मी माझ्या जीवाचें, रडणें व हंसणें

गानागानांत एकत्र गुंफित आहे.

आतां तरी वेळ झाली आहे का ?

सभेंत जाऊन तुझे दर्शन घ्यावें,

तुझा जयध्वनी ऐकून जावें,

एवढीच माझी मनीषा आहे.

☆ ☆

(आलोक्य आलोकमय करे हे)

प्रकाशाला प्रकाशमय करीत,
प्रकाशाचा प्रकाश, असा तू आलास.
माझ्या डोळ्यापुढचा अंधार संपला रे, संपला.

सर्व आकाश आणि सर्व पृथ्वी
आनंदानें व हास्यानें भरून गेली आहे.

जिकडे मी डोळे उघडून पहातो
तिकडे मला मंगलच मंगल दिसत आहे.

तुझा प्रकाश झाडांच्या पानावर नाचून,
हृदय उचंबळवीत आहे.

तुझा प्रकाश पक्ष्यांच्या घरट्यांत,
गाणें निर्माण करीत आहे.

तुझा प्रकाश प्रेमानें माझ्या अंगावर येऊन पडत आहे.
माझ्या हृदयावर निर्मल हात फिरला रे फिरला.

☆ ☆

(आसन तलेर माटिर परे)

तुझ्या आसनाच्या तळाच्या मातीवर मी लोलून राहीन.
तुझ्या चरणधूलीनें मी धूसर होईन.

मान देऊन तूं मला अधिक दूर कां ठेवलें आहेस ?
अशा रीतीनें कायमचा तूं मला विसरूं नकोस,

मला तूं असन्मानानें तुझ्या पायाजवळ ओढून आण.
तुझ्या चरणधूलीनें मी धूसर होईन.

तुझ्या यात्रेकरुंच्या मेळाव्यांत मी मागें राहीन,
तूं मला सर्वांच्या शेवटची जागा दे.

प्रसादाकरतां किती तरी लोक धांवत येत आहेत,
पण मला कांहींहि नको.
मी नुसता तुजकडे पहात राहीन;

सगळ्यांचें शेवटीं जें शिल्लक उरल तें मी घेईन.
तुझ्या चरणधूलीनें मी धूसर होईन.

☆ ☆

(रूपसागरे डुब दियेछि)

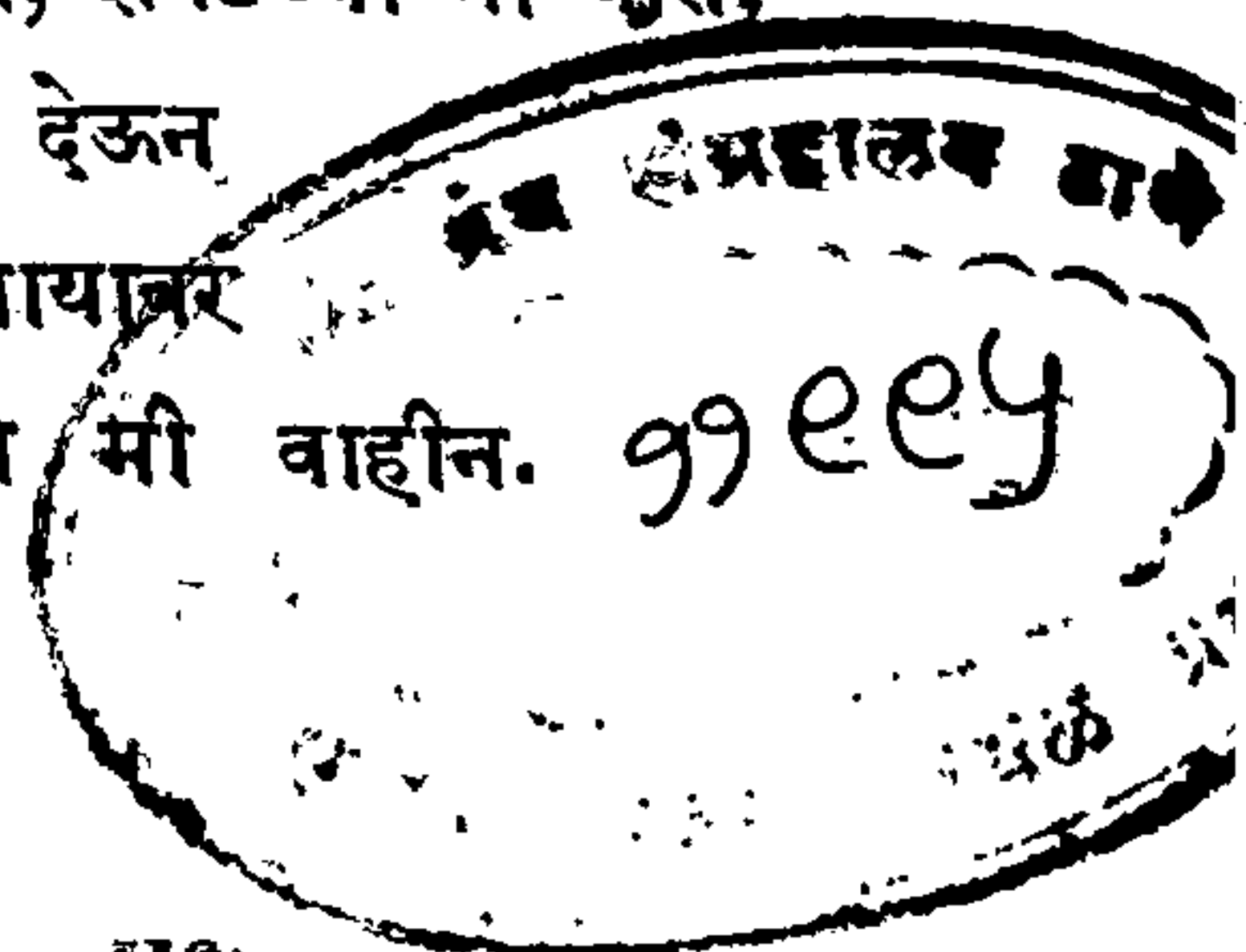
अरूप रत्नाची आशा धरून
मी रूपसागरांत बुडी मारली;
पण आतां यापुढें मी घाटाघाटानें
माझी जीर्ण नौका हांकारित फिरणार नाहीं.

आतां सारें देणें फेडण्याकरतां
लाटांवर हेलकावे खाण्याची
वेळ संपली आहे.

आतां अमृताच्या तळाशीं जाऊन
मरून मी अमर होऊन राहीन.

जें गाणें कानावर पडत नाहीं
तें गाणें जेथें नित्य गायलें जातें,
अशा अथांग सभेमध्ये
प्राणाची वीणा घेऊन मी जाईन.

चिरंतनाचा सूर लावून, शेवटच्या गाण्यांत,
प्राणाचा हुंकार देऊन
त्या नीरवाच्या पायावर
माझी निशब्द वीणा मी वाहीन.

☆ ☆
बाराठा ग्रंथ संग्रहालय, डा. स्व. स्व. स्व.
मध्यम... ५५३६०... वि. ...

२०१६ को. वि. १६१३१०१ ५१

(आकाश तले उठलो फुटे)

आकाशांत प्रकाशाचें कमल उमललें आहे,
आणि त्याच्या पाकळ्या धराथरांनीं,
नाना दिशांकडे विखुरल्या आहेत.
अंधःकाराचें काळेंभोर पाणी झांकून गेलें आहे.

मध्यभागीं सोन्याच्या कोषांत
अरे दादा, मी आनंदानें बसलों आहे,
आणि मला प्रकाशपद्मानें हळूहळू वेदून टाकलें आहे.

आकाशांत तरंग उठत आहेत, वारा वाहतो आहे,
चहूंकडे गानाचे निनाद उमटत आहेत,
चहूंकडे प्राण नाचत सुटले आहेत,
आणि गगनांत भरून राहिलेला परिस
सगळ्या शरीराला लागत आहे.

या प्राणसागरांत बुडी मारून,
मी वक्ष भरून प्राण वेत आहे,
फिरून फिरून मला घेऊन वारा वाहत आहे.

आपला पदर पसरून
पृथ्वी दशदिशांना हृदयाशीं धरीत आहे.
जेथें कोठें जीव राहिले आहेत,
तेथून त्या सर्वांना ती बोलावून आणीत आहे.

आणि सर्वांच्या हातांत आणि सर्वांच्या भांड्यांत
ती अन्न वांटून देत आहे.

माझे मन, गीतानें व गंधानें भरून गेलें आहे,
मी अत्यंत आनंदांत वसलों आहे,
पृथ्वी मला घेरून आपला पदर पसरून
हृदयाशीं धरीत आहे.

प्रकाशा, तुला मी नमस्कार करतो,
माझा अपराध पोटांत घे,
माझ्या कपाळावर पित्याचा वरदहस्त ठेव.

वाच्या, मी तुला वंदन करतो;
माझी विषण्णता नष्ट होवो,
माझ्या सगळ्या शरीरावर पित्याचा वरदहस्त फिरव.

भूमाते, मी तुला नमन करतो,
माझी सगळी इच्छा तृप्त होवो.
पित्याचा आशीर्वाद घरभर सफल कर.

☆ ☆

(हेथाय तिनि कोल पेंतेछेन)

माझ्या ह्या घरामध्ये,
त्यानें मांडी घातली आहे.

बाबारे, त्याच्याकरतां मनाजोगतें आसन सजवून ठेव..

प्रफुल्लचित्तानें गाणें गात गात,
सर्व धुरळा झाडून टाक.

तसेंच काळजीपूर्वक सारा केरकचरा काढून टाक,
नंतर फुलदाणीमध्ये पाणी शिंपडून फुलें ठेव.

बाबारे, त्याच्याकरतां मनाजोगतें आसन सजवून ठेव.

दिवस रात्र तो माझ्याच वरांत असतो,
सकाळच्या वेळीं त्याचें हास्य प्रकाश ओतीत असतें.
पहाटे आम्ही जागे होऊन डोळे उघडून पाहतों
तेव्हां आम्हांला तो अत्यंत
आनंदरूप साक्षी आहे असें दिसतें.

त्याच्या तोंडावरील प्रसन्नतेनें सारें घर भरून जातें.
सकाळच्या वेळीं त्याचें हास्य प्रकाश ओतत असतें.

आम्ही दुसरीकडे कोठें कामाकरतां निघालों म्हणजे
आमच्या या घरामध्ये तो एकटाच बसून असतो.
तो आमच्याबरोबर दारापर्यंत पुढें येतो;
(त्यामुळे) प्रसन्नचित्तानें आम्ही रस्त्यानें
उल्हसित होऊन गाणें गात जोरजोरानें जातो.

दिवस मावळण्याच्या वेळीं निरनिराळे उद्योग करून
आम्ही परततो तेव्हांहि तो आमच्या
घरांत एकटाच बसलेला आढळतो.

आम्ही जेव्हां विछान्यावर शांतपणे झोपतो,
तेव्हां तो आमच्या घरांत एकटाच जागत बसतो.
त्या वेळीं त्याची लपविलेली ज्योती
जगांत कोणाला दिसत नाही.
ती ज्योति पदराच्या आडोशांत
रात्रभर तो प्रब्रलित ठेवतो.

झोपेंत किती तरी स्वप्ने ये जा करतात
पण तो आमच्या या घरामध्ये
अंधकारांत हंसत असतो.

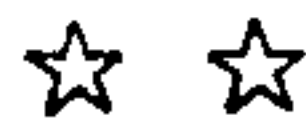
(निभृतं प्राणेर देवता)

ज्या ठिकाणीं एकटीच
निःशब्द प्राणाची देवता जागृत आहे,
त्या ठिकाणचें दार, भक्ता, उघड
आज मी त्या देवतेचें दर्शन घेईन.

सर्व दिवस मी फक्त बाहेर हिंडून हिंडून
कोणाला शोधत असतो कोण जाणे !
संध्याकाळची आरती अजून माझी पाठ झाली नाही.

हे पुजाऱ्या, तुझ्या जीवनाच्या ज्योतीनें
माझा जीवनप्रदीप प्रज्वलित करून
आज मी एकांतांत माझ्या
पूजेचें तबक सजवणार आहे.

जेथें सर्वांची साधना,
पूजेचीं निरांजनें सजवीत आहेत,
तेथें मीहि आपली एक ज्योति पेटवीन.

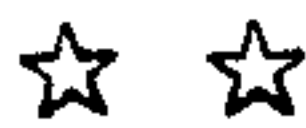
(कोन आलोते प्राणेर प्रदीप)

हे साधका, हे प्रेमळा, हे वेड्या!
कोणत्या ज्योतीवर तुझ्या प्राणाचा दिवा लावून
तू या पृथ्वीवर येतोस ?

या दुस्तर संसारांत,
तुझ्या प्राणाच्या वीणेवर दुःख आघाताचे
झंकार होत आहेत.
असल्या घोर संकटांत, कोणा मातेच्या मुखावरील
हास्य पाहून तू हंसत आहेस ?

तू कोणाच्या शोधाकरतां
सगळ्या सुखावर निखारा ठेवून
भटकत आहेस कोण जाणे !
ज्यावर तू प्रेम करतोस, तो तुला
इतकें व्याकुळ करून रडवणारा कोण आहे ?

तुझ्या जीवनाचा साथी कोण याची मी चिंता करतो;
पण तुला त्याची चिंता नाही.
तू मरण विसरून,
कोणा अनंत प्राणसागरामध्ये
आनंदानें तरंगत आहेस ?

(तुमि आमार आपन)

तूं माझा जिवलग आहेस, तूं माझ्या जवळ आहेस,
असें मला म्हणतां येऊं दे, म्हणतां येऊं दे.
तुझ्यामध्ये माझ्या जीवनाचा
सारा आनंद भरलेला आहे,
असें मला म्हणतां येऊं दे, म्हणतां येऊं दे.

मला अमृतमय सूर दे,
माझी वाणी अत्यंत मधुर कर—
माझा तूं प्रियतम आहेस,
असें मला सांगतां येऊं दे, सांगतां येऊं दे.

हें सारें आकाश व ही सारी पृथ्वी
तुझ्यानें भरून गेली आहे,
ही गोष्ट माझ्या अंतःकरणापासून
मला सांगतां येऊं दे, सांगतां येऊं दे.

मी दुःखी आहे हें जाणून तूं जवळ येतोस,
मला लहान समजून तूं माझ्यावर प्रेम करतोस,
ही गोष्ट माझ्या लहान मुखांतून
मला सांगतां येऊं दे, सांगतां येऊं दे.

☆ ☆

(नामाओ नामाओ आमाय)

मला तुझ्या चरणतळीं नमव नमव;
माझ्या डोळ्यांतिल अश्रूंमध्ये
माझे मन पाघळूं दे, माझे जीवन तरंगूं दे.

मी एकटा अहंकाराच्या उच्च पर्वतावर बसलों आहे;
माझे पाषाणाचें आसन जोरानें फोडून टाकून
धुळीला मिळवून दे.

मला तुझ्या चरणतळीं नमव नमव.

या निष्फळ जीवनामध्ये
कशाबद्दल मला गर्व झाला आहे कोण जाणे.
या भरलेल्या घरांत मी तुझ्या
अभावामुळें रिकामा आहे.

दिवसार्चीं कामें माझ्या अथांग अहंकाराच्या
तळीं बुडून गेलीं;
निदान संध्याकाळची माझी पूजा तरी
विफल होऊं नये.

मला तुझ्या चरणतळीं नमव नमव.

☆ ☆

(आजि गन्धविधुर समिरणे)

आज सुवासानें चंचल झालेल्या वाऱ्यामध्ये
कोणाच्या शोधाकरतां मी वनांवनांत फिरतो आहे ?

आज खवळलेल्या निळ्या आकाशांत
हें कसलं व्याकुळ रडणें सुरू आहे ?

फार दूर दिगंतांत चाललेलें कारुण्यपूर्ण संगीत
माझ्या मनांत हुरहुर निर्माण करीत आहे—
मी कोणाला वरं आंत मनामध्ये
या चंचल गंधयुक्त वाऱ्यांत शोधतो आहे ?

नंदनवनांतील कोणत्या रागानें सुखी होऊन
उत्कंठित झालेलें यौवन जागें झालें आहे,
कोणास ठाऊक.

आज आम्रमंजिरीच्या सुगंधांत,
नव्या पालवीच्या मर्मर छंदांत,
चंद्रकिरणाच्या सुधेनें भिजविलेल्या आकाशांत,
अश्रूच्या अत्यानंदानें
मी कोणाच्या तरी स्पर्शानें
या गंधयुक्त चंचल वाऱ्यांत पुलकित झालों आहे.

☆ ☆

(आजि वसंत जाग्रत दुआरे)

आज वसंत दारीं जाग्रत झाला आहे.
तुझ्या झाकलेल्या आणि कुंठित झालेल्या जीवनांनं
त्याचें विडंबन करूं नकोस.

आज तूं तुझ्या हृदयाच्या पाकळ्या खुल्या कर,
आज आपला व परका हा भेद विसर.

या संगीतानें निनादित झालेल्या गगनांत
तुझ्या सुगंधाचे तरंग उठूं दे.

ह्या बाहेरच्या भुवनांत दिशा लोपवून टाकणारी
तुझी मधुरता राशीराशीनं उधळ.

अत्यंत तीव्र अशा वेदना वनामध्ये
पानापानांमधून व्यक्त होत आहेत रे—

आज व्याकुल झालेली वसुंधरा
दूर गगनांतल्या कोणाच्या वाटेकडे
डोळे लावून सजली आहे ?

माझ्या जीवाला दक्षिणेचा वारा लागत आहे,
दारादारावर (वसंत) हात आपटून
तो कोणाची अपेक्षा करीत आहे ?

ही सुगंधानें विव्हल झालेली रजनी
धरणीतलावर कोणाच्या चरणाजवळ जागत आहे ?

हे सुंदरा, वल्लभा, कान्ता,
तुझें गंभीर आव्हान कोणाला बरें केलें जात आहे ?

(तव सिंहासनेर आसन हते)

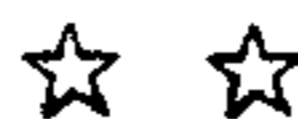
तूं आपल्या सिंहासनावरून
उतरून खालीं आलास
आणि माझ्या निर्जन घराच्या दाराजवळ
थांबून उभा राहिलास.

मी एकटा बसून आपल्याशींच
गाणें गात होतों.

तुझ्या कानावर ते सूर गेले व तूं उतरून खालीं आलास,
आणि माझ्या निर्जन घराच्या दाराजवळ
हे नाथ, तूं थांबून उभा राहिलास.

तुझ्या सभेमध्ये किती तरी गाणीं आहेत,
आणि किती तरी गुणी आहेत;
पण माझ्या गुणहीनाचें गान आज तुझ्या प्रेमाला
जागें करूं शकलें.

विश्वगानामध्ये एक करुण सूर तुला स्पर्श करूं शकला;
आणि म्हणून तूं हातांत वरमाला घेऊन
खालीं उतरून आलास,
आणि माझ्या निर्जन घराच्या दाराजवळ
हे नाथ, तूं थांबून उभा राहिलास.

(तुमि एबार आमाय)

हे नाथ, तूं आतां या खेपेला माझा स्वीकार कर रे,
स्वीकार कर.

आतां तूं परत फिरूं नकोस,
माझं हृदय हरण करून तूं रहा.

जो दिवस तुझ्याशिवाय गेला,
तो परत यावा असं मला वाटत नाहीं,
तो धुळीला मिळो.

पण आतां तुझ्या प्रकाशांत माझे जीवन खुलें करून
मी दिवसानुदिवस जागत रहावें.

कसल्या तरी उन्मादानें, कोणाच्या तरी सांगण्यानें,
मी इकडे तिकडे रस्तोरस्तीं, रानोमाळ फिरत होतों,
आतां माझ्या छातीजवळ तुझे तोंड लावून
तुझी स्वतःची वाणी ऐकव.

माझे ठिकाणीं जें काय पाप व जी काय मनांत दडलेली
प्रतारणा शिल्लक असेल
ती आग लावून जाळून टाक,
त्याकरतां मला परत येरझारा करायला लावूं नकोस.

☆ ☆

(जीवन जखन शुकाये जाय)

जेव्हां जीवन शुष्क होऊन जातें,
तेव्हां तुझ्या करुणेचा वर्षाव करीत तूं ये.

ज्या वेळीं जीवनांतील सारी गोडी लुप्त होते,
त्या वेळीं गीतरूपी अमृताच्या रसानें तूं ये.

जेव्हां कर्म प्रबळ आकार धारण करून
गर्जना करीत दशदिशा झांकून टाकतें,

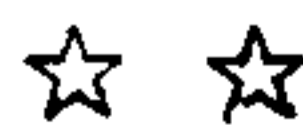
त्या वेळीं हे शांतिस्वरूपी परमेश्वरा,
माझ्या हृदयप्रांतांत तुझीं शांत चरणें टाकीत ये.

माझे दीन हीन भन स्वतः संकुचित होऊन
जेव्हां कोपन्यांत पडून रहातें,

तेव्हां तूं हे उदार परमेश्वरा, दार उघडून
राजाच्या वैभवानें त्यांत प्रवेश कर.

ज्या वेळीं वासना प्रचंड धूळ उडवून
अंध करून अज्ञानानें भुलवितात,

त्या वेळीं हे पवित्रा, हे अनिद्रा,
तेजस्वी प्रकाशानें तूं ये.

(एबार नीरब करे दाओ)

तुझ्या वाचाळ कवीला तूं आतां
बडबड करूं देऊं नकोस.

त्याची हृदयबांसरी स्वतः काढून घेऊन
तूं गंभीर खानें वाजव.

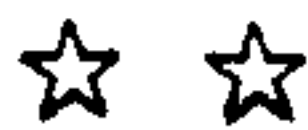
मध्यरात्रीच्या निबिड सुरानें
बांसरीमध्ये जोराची तान घे,

आणि त्या तानेनें ग्रहांना व चंद्राला
मुग्ध करून सोड.

जीवनमरणामध्ये जें काय माझे विस्तारलेलें आहे,
तें तुझ्या चरणावर गानाच्या ओढीनें येऊन पडो.

त्यामुळें फार दिवसांच्या वाक्यांच्या राशी
एका निमिषांत संभून जातील;

आणि मी अगाध तिमिरामध्ये
एकटा बसून बांसरी ऐकेन.

(विश्व जखन निद्रामग्न)

विश्व निद्रामग्न आहे
आणि गगनांत अंधःकार भरला आहे,
अशा वेळीं माझ्या वीणेच्या तारेवर
हा झंकार कोण बरं करीत आहे ?

डोळ्यांवरची माझी झोंप उडून गेली,
मी बिछाना सोडून उठून बसलें आहे,
डोळे उघडून मी टक लावून पहात आहे,
पण त्याचें दर्शन होत नाहीं.

गुंजन करून करून
कंठ भरून आला आहे.
कोणाची विशाल वाणी
व्याकुल सुरानें निघत आहे, कळत नाहीं !

कोणत्या अज्ञात वेदनांनीं भरलेल्या
हृदयाच्या अश्रुभारांनीं मला आपला कण्ठहार
कोणाच्या गळ्यांत घालायचा आहे
तें कळत नाहीं.

☆ ☆

(शे जे पाशे एशे बोशेछिलो)

तो जवळ येऊन बसला होता,
तरीहि मी जागी झालें नाहीं.
अग हतभागिनी,
तुला कसली एवढी झोंप लागली होती ?

तो प्रशांत रात्रीं आला होता,
त्याच्या हातांत वीणा होता,
स्वप्नामध्ये तो गंभीर रागिणी वाजवून गेला-

मी जागी होऊन पाहिलें,
दक्षिण दिशेचा वारा वेड लावून
चहूंकडे अंधःकारांत आपल्या गंधासह
स्वैर वहात आहे.

तो जवळ येऊन मुद्धां तो मला लाभला नाहीं,
आणि माझी रात्र कां बरं फुकट गेली ?
कां बरं त्याच्या मालेचा स्पर्श
माझ्या छातीला झाला नाहीं ?

☆ ☆

(तोरा शुनिस ना कि)

तो येत आहे, येत आहे, येत आहे,
हा त्याचा चरणध्वनि तुम्ही ऐकला नाही का ?
युगानुयुग, पळन्पळ, रात्रीं अन् दिवसा
तो येत आहे, येत आहे, येत आहे.

मनांतल्या मनांत वेड्याप्रमाणें केव्हां केव्हां,
किती तरी गाणीं मी गातों,
त्या सान्या सुरांत त्याचीं आगमनी गीतें
निनादित होत आहेत.
तो येत आहे, येत आहे, येत आहे.

फाल्गुनांत, किती तरी दिवस वनाच्या वाटेनें
तो येत आहे, येत आहे, येत आहे.
किती तरी श्रावणाच्या अंधःकारांत, मेघाच्या रथांतून
तो येत आहे, येत आहे, येत आहे.

दुःखावर दुःखें कोसळत असतां
माझ्या हृदयाला त्याचाच पाय लागतो,
केव्हां केव्हां सुखाचे वेळीं तो आपला परिस
माझ्यावरून फिरवतो.
तो येत आहे, येत आहे, येत आहे.

☆ ☆

(मनेछि हार मनेछि)

कबूल करतों, हार कबूल करतों.
तुला मी जितके जितके धके घायला गेलों
तितके तितके ते मलाच लागले.

माझ्या चित्तरूपी गगनापासून
तुला कोणी झांकून ठेवलें तर
तें मला सहन होणार नाहीं
हें मला वारंवार कळून आलें आहे.

गेलेलें जीवन हें सावलीप्रमाणें
माझ्या मागोमाग येत आहे.
मला तें किती मायावी बांसरीच्या सुरानें
व्यर्थ हांका मारीत आहे.

त्याच्या बरोबरचा संग सुटला आहे,
मी तुझ्या हातीं सांपडून घेतले आहे.
या जीवनांत जें माझें आहे,
तें तुझ्या दाराशीं आणलें आहे.

☆ ☆

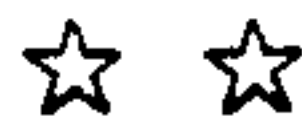
(एकटि एकटि करे तोमार)

एक एक सुटी सुटी करून
तुझी जुनी तार आतां मोकळी कर,
आणि तुझ्या सतारीला नवी तार लाव.

दिवसाचा मेळा आतां मोडला,
संध्याकाळीं आतां बैठक भरेल,
शेवटचा सूर तूं जो लावणार आहेस
त्याची वेळ झाली—
तुझ्या सतारीला नवी तार लाव.

अंधान्या आकाशावरचें
तुझें दार आतां उघडून टाक.
सप्तलोकांतिल निःस्तब्धता
तुझ्या घरीं येऊं दे.

इतके दिवस मी जें गाणें गायलें
त्याची आज परिसमाप्ति होवो.
हें वाद्य तुझें वाद्य आहे
ही गोष्टहि विसरून जा.
तुझ्या सतारीला नवी तार लाव.

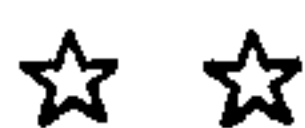
(कबे आमि बाहिर होलेम)

मी तुझे गान गात गात
केव्हांचा बाहेर आलों आहे-
पण ती गोष्ट आजची नाही, आजची नाही.
मी तुझ्या प्राप्तीकरतां आलों आहे
हैं केव्हांच मी विसरलों आहे-
पण ती आजची गोष्ट नाही, आजची नाही.

झरा ज्याप्रमाणें बाहेर येतो
आणि तो जसें आपल्याला कोण पाहिजे
हैं जाणत नाही,
तसा मी माझ्या जीवनाचा प्रवाह
वाहवीत धांवत आलों-
पण ती गोष्ट आजची नाही, आजची नाही.

मी तुला कितीतरी नांवांनीं हांका मारल्या,
तुझीं कितीतरी चित्रें काढलीं,
कोण्या आनंदानें चाललों, याचा पत्ता नाही-
पण ती गोष्ट आजची नाही, आजची नाही.

ज्याप्रमाणें अजाणतेपणानें पुष्प प्रकाशकरतां
रात्र जागून काढतें, त्याप्रमाणें तुझ्या
(दर्शनाच्या) आशेनें माझे हृदय आच्छादलेलें आहे-
पण तें आजचें नाही, आजचें नाही.

(तोमार प्रेम जे बडते पारि)

तुझे प्रेम धारण करण्यास मी पात्र होईन
अशी शक्यता नाही.

म्हणूनच या संसारांत तुझ्या माझ्यामध्ये
तूं कृपेनें पुष्कळ अंतर ठेवले आहेस—
धनजनमानरूपी सुखदुःखाचीं
अनेक कुंपणे आपल्यामध्ये आहेत.

काळ्या मेघांच्या फटीफटींतून
सूर्याचीं मृदु किरणे दिसावीत
त्याप्रमाणे आडोशाला राहून क्षणोक्षणीं
तूं ओझरते दर्शन देतोस.

तुझ्या निःसीम प्रेमाचा भार वाहण्यास
ज्याला तूं शक्ति देतोस
त्याचे सारे पडदे तूं एकदम नष्ट करून टाकतोस.
त्याच्या घराचा आडोसा तूं ठेवीत नाहीस,
त्याला तूं धन ठेवीत नाहीस,
रस्त्यावर आणून त्याला तूं पुरा पुरा दरिद्री करतोस,

त्याला मान, अपमान, लज्जा, भय, शरम राहात नाही,
विश्वभुवनमय असा तूं त्याचे सर्वस्व होतोस.

अशा प्रकारे समोरासमोर तुझे साक्षात् नेहमीं राहणे होते,
तो आपले प्राण केवळ तुझ्यामध्ये पूर्ण करून ठेवतो,
अशी दया ज्याला लाभते,
त्याच्या लोभाला सीमा नाही—
तुला आपल्या ठिकाणीं स्थान देण्याकरतां
तो सर्व लोभ फेकून देतो.

(सुंदरा तुमि एसे छिले)

हे सुंदरा, आज प्रातःकालीं तूं
अरुणवर्णाचा पारिजात हातांत घेऊन आला होतास.

नगरी झोंपली होती, वाटेंत वाटसरुं नव्हते,
तूं एकटाच तुझ्या सोनेरी रथांतून निघून गेलास,
थोडा वेळ थांबून, तूं तुझ्या करुण नेत्र-कटाक्षानें
माझ्या खिडकीकडे पाहिलेंस.

हे सुंदरा, आज प्रातःकालीं तूं आला होतास.

अपूर्व अशा सुवासानें माझें स्वप्न
परिप्लुत झालें होतें,
माझ्या खोलींतला अंधार
केवढ्या आनंदानें थरथर कांपत होता,
धुळींत लोळत पडलेली माझी निःशब्द वीणा,
कोणत्या तरी अनाहत आघातानें वाजूं लागली.

मी कितीतरी वेळां उठावें उठावें
असा विचार करीत होतो
मी आळस टाकून धांवत बाहेर यावें
असें म्हणत होतो, पण मी जेव्हां उठलों
तेव्हां तूं निघून गेला होतास.

तुझें दर्शन मला झालें नाहीं एवढं खरं !
सुंदरा, तूं आज प्रातःकालीं आला होतास.

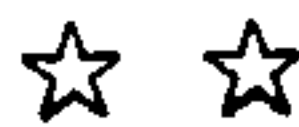
(आमार खेला जखन छिलो)

ज्या वेळीं माझा तुझ्याबरोबर खेळ चालला होता
तेव्हां तूं कोण तें कोणाला ठाऊक होतें ?
तेव्हां भय नव्हतें, मनांत लाजहि नव्हती,
तेव्हां माझे जीवन खळखळ वाहात चाललें होतें.

तूं पहाटेच्या वेळीं जिवलग मित्रांप्रमाणें
किती तरी मला हांका मारल्यास,
त्या दिवशीं मी तुझ्याबरोबर कितीतरी
रानारानांत हंसत धांवत फिरलों.

अरे, तूं त्या दिवशीं जीं सारीं गाणीं गायलींस
त्याचा अर्थ तरी कोणाला समजत होता !
मात्र त्या गाण्याबरोबर माझा जीव गात होता,
आणि माझे हृदय सदा चांचल्यानें नाचत होतें.

एकाएकीं खेळाच्या शेवटीं
आज मी हें काय दृश्य पाहतों आहे !
आकाश स्तब्ध झालें आहे, रविशशी निःशब्द आहेत;
आणि सारें भुवन तुझ्या चरणाकडे
दृष्टि नत करून एकाग्र होऊन उभें आहे.

(ओई रे तरी दिलो खुले)

अरे, ती नौका तर त्यानें हाकारली.

आतां तुझे ओझे कोण उचलून नेणार ?

जेव्हां तूं पुढें जाणार असशील,

तेव्हां तुझे मागचें मागें राहूं देत जा कीं !

तो बोजा तूं पाठीवरून वाहूं लागलास

म्हणून तर एकटा घाटावर पडून राहिलास.

घरांतला बोजा तूं ओढून ओढून

तीराच्या घाटावर आणून ठेवलास

त्यामुळेच तुला वारंवार खेपा घालाव्या लागल्या.

हें तूं विसरलास.

पुनः एकदां त्या नावाड्याला हाक मार !

तुझा बोजा जाऊं दे, वाहून जाऊं दे.

तुझे जीवन शून्य (निरहंकार) करून

त्याच्या चरणांवर तें अर्पण कर.

☆ ☆

(चित्त आमार हारालो आज)

मेघामध्ये आज माझे चित्त हरपलें.
ते चित्त कुठें धांवत चाललें आहे कुणास ठाऊक ?

त्या मेघांच्या विणेच्या तारेवर
विद्युत् सारखा आघात करीत आहे,
हृदयामध्ये त्या मोठ्या तानेने वज्र गर्जत आहे.

राशीराशींनीं, समूहासमूहांनीं येणारा
दाट निळा अंधकार माझ्या शरिराला लपेटला
आणि माझ्या अंतःकरणांत पसरला.

वेडी बनलेली हवा नृत्यांत मत्त होऊन
माझ्या सहकाऱ्यांची (चित्त) सहचारिणी झाली,
ती कोणाच्याहि अटकावाला न जुमानतां
अट्टहास्य करीत कुठें तरी पळत सुटली आहे.

☆ ☆

(ओ गो मौन, ना जदि कओ)

अरे मौना, तूं कांहीं बोलला नाहींस तर चालेल.
तुझी निरवता मी माझ्या हृदयांत भरून घेईन.

तुझी वाट पाहण्याच्या चिकाटीनें,
खालीं वाकलेली रजनी
तारे प्रज्वलित करून अनिमेष नेत्रांनीं पाहात राहते,
तसा मी स्तब्ध पडून राहीन.

होईल, प्रभात होईल, अंधार नष्ट होईल.
तुझ्या वाणीच्या सोनेरी धारा
आकाश फोडून खालीं पडतील.

त्या वेळीं माझ्या या पक्षाच्या घरट्यांत,
तुझे गान, तुझ्या भाषेनें, प्रस्फुरित होईल का ?
तुझी तान माझ्या वन-लतेवर फूल उमलवील का ?

☆ ☆

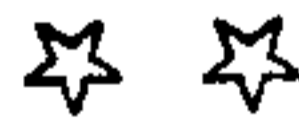
(जतोबार आलो ज्वालाते चाइ)

मी जेव्हां जेव्हां दिवा लावूं पाहतों
तेव्हां तेव्हां तो विझून जातो.
त्यामुळें माझ्या जीवनामध्ये तुझें आसन
निविड अंधःकारांतच आहे.

लता आहे, पण तिचें मूळ सुकलें आहे,
तीवर केवळ कळ्या धरतात पण फूल फुलत नाहीं,
म्हणूनच वेदनांचा उपहार
हीच माझ्या जीवनांतील तुझी सेवा.

पूजेचा महिमा, पुण्याईची संपदा,
कांहीं नाहीं, लेशहि त्याचा मजजवळ नाहीं.
हा तुझा पुजारी लजेचें दीन वस्त्र नेसून आला आहे.

त्याच्या उत्सवामध्यें भाग घेण्याला कोणी आलें नाहीं,
बांसरी वाजली नाहीं, कीं घर सजलें नाहीं;
भंगलेल्या मंदिराच्या दाराशीं तुला
मी रडून हांक मारून आणलें आहे.

(सबा हते राखवो तोमाय)

आडोसा करून सर्वापासून अलग
तुला मी ठेवूं शकेन
असें माझ्या घरीं देवघर कुठलें मिळणार ?

माझ्या रात्रंदिन जीवनांत आणि सर्व सोबत्यांमध्येच
कृपाळू होऊन जर तूं मला धरूं दिलेंस
तरच मी तुला धरून ठेवीन.

मी तुझा सन्मान करावा
असा कांहीं मान मजजवळ नाहीं;
मी तुझी पूजा करावी अशीं साधनें,
हे स्वामी, मजजवळ नाहींत.

मी तुझ्यावर प्रेम करीत असेन
तर बासरी आपोआप वाजूं लागेल.
आणि सर्व रानभर आपोआप फुलें उमळूं लागतील.

☆ ☆

(ब्रजे तोमार बाजे बांशि)

तुझ्या ब्रजामध्ये जी बांसरी वाजते
तें गान किती सहज आहे !
त्या सुरानें मी जागें व्हावें
असे कान मला दे.

जो अंतरहित प्राण मृत्यूमध्ये झांकलेला आहे
त्याला मी इतःपर इतक्या सहज विसरणार नाहीं;
त्या प्राणामध्ये मन मत्त होऊन जाईल.

सप्तसिंधु व दशदिशा
यांना ज्या झंकारानें तूं नाचवतोस
त्याच (झंकाराचें) वादळ चित्त वीणेच्या तारेवर
मोठ्या आनंदानें मी सहन करावें.

मला विश्रामापासून छिन्न करून
त्या खोल खोल जागीं जेथें
अशांतीच्या गाभ्यांत मोठी शांति असते,
तेथें घेऊन जा.

☆ ☆

(दया दिये हबे गो मोर)

तूं माझें जीवन तुझ्या कृपेनें
धुवून टाकायला हवेंस.

नाहींतिर मी काय यापुढें तुझ्या चरणाला
स्पर्श करूं शकेन ?

तुला अर्पण करण्याकरतां सजवलेली फुलाची डाली
बाहेर काढतांच कशी काळी झाली पहा,

म्हणून मी माझा जीव तुझ्या
पायावर ठेऊं शकत नाहीं.

इतके दिवस मला कोणतीच व्यथा नव्हती,
माझ्या सर्व अंगाला घाण लागली होती.

आज त्या शुभ्र मांडीच्यासाठीं,
व्याकुल झालेला माझा जीव कासावीस झाला आहे.

नकोस, आतां यापुढें त्याला
पुनः धुळींत लोळूं देऊं नकोस.

☆ ☆

(सभा जखन भाङ्गबे तखन)

सभा विसर्जन होईल
तेव्हां शेवटचें कोणतें गाणें गाऊन मी जाऊं ?
कदाचित् त्या वेळीं कंठ रुद्ध होऊन
तुझ्या तोंडाकडेच फक्त मी पाहात राहीन.

अजून जे सूर लागले नाहींत
ते त्या रागिणींत उमटतील का ?
सोन्याच्या तानेनें प्रेमाची व्यथा
संध्याकाळचें आकाश आच्छादून टाकील का ?

इतके दिवस रात्रंदिवस आपल्या मनांतच
जे सूर मी जुळवले आहेत
त्यांची साधना याच जन्मांत जर संपूर्ण होईल
तर केवढें भाग्य !

या जन्माची पूर्ण वाणी,
मानस वनांतील हें पद्म,
विश्वगानाच्या आलापाबरोबर
अंतिम सागराकडे मी सोडून देईन.

☆ ☆

(चिर जनमेर वेदना)

माझी चिरजन्माची वेदना
हीच माझी चिरजीवनाची साधना आहे.

तुझा अग्नि प्रज्वलित होऊं दे,
मी दुर्बल आहे असें म्हणून कृपा करूं नकोस,
जितका ताप मला होईल तेवढा सहन करण्याची
माझी इच्छा आहे,
माझी वासना जळून भस्म होवो.

तुझी जी अमोघ हाक आहे ती हाक दे
आतां उगीच उशीर कां ?
माझ्या छातीला वेष्टून राहिलेले बंधन
मागच्या मार्गे तुटून पडूं दे.

आतां तुझा शंख जोरजोरानें सारखा वाजूं दे,
आणि माझी झोप संपून गर्व नष्ट होऊन
तीव्र चेतना जागी होऊं दे.

☆ ☆

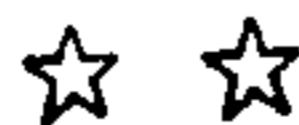
(तुमि जखन गान गाहिते बोलो)

तूं जेव्हां मला गाणें गायला सांगतोस
तेव्हां गर्वानें माझी छाती फुगून जाते;
माझे दोन्ही डोळे पाण्यानें डबडबून येतात
आणि मी तुझ्या मुखाकडे
अनिमेष पाहात राहतों.

माझ्या जीवनामध्ये जें कटु व कठोर आहे
तें सारें तुझ्या अमृतमय गाण्यामध्ये
पावळून जाऊं पाहात आहे.
माझी सारी साधना व आराधना पक्ष्याप्रमाणें
आनंदानें उडूं इच्छित आहे.

माझ्या गाण्यांतली रागांनीं तूं संतुष्ट होतोस,
तुला ते गोड लागतात.
त्या गायनाच्या बलानें मी तुझ्यासमोर
जाऊन बसतो हें मी जाणतो.

मनानें ज्यांच्या सन्निध जातां आलें नाहीं
त्या चरणांना माझ्या गायनाच्या द्वारां
मी स्पर्श करूं शकतो.
गाण्याच्या तंद्रींत स्वतःला मी विसरून जातो
आणि माझ्या प्रभूला मी मित्र म्हणून हाक मारतो.

(धाय जॅनो मोर शकल भालोबासा)

माझें सारें प्रेम हे प्रभो,
तुझ्याकडे तुझ्याकडे धांवत सुटो.
माझ्या साऱ्या गभीर आशा
तुझ्या कानावर तुझ्या कानावर जावोत.

माझें चित्त जेथें कोठें असेल तेथून
तुझ्या हाकेला ओ देवो;
प्रभू, तुझ्या आकर्षणानें
सारीं विघ्नें तुटून जावोत.

बाह्य वस्तूंच्या भिक्षेनें भरलेली ही थाळी
आतां अगदीं रिकामी होऊं दे
आणि हे प्रभू, तुझ्या दानानें
माझें अंतःकरण गुप्तपणें भरून जाऊं दे.

हे माझ्या बंधू, हे जीवीच्या जीवना,
माझ्या जीवनांत जें कांहीं सुंदर आहे
तें आज सर्व तुझ्या संबंधींच्या गाण्यानें
निनादित होवो.

☆ ☆

(तारा दिनेर बेला एसेछिलो)

ते दिवसा माझ्या घरीं अले, आणि म्हणाले
आम्ही एका कोपऱ्यांत पडून राहूं.

ते म्हणाले, देवाच्या सेवेत आम्ही तुला मदत करूं;
आणि जें काय आम्हांला मिळेल तें पूजेनंतर
प्रसाद म्हणून ग्रहण करूं.

अशा प्रकारें ते दरिद्री क्षीण मलीन कपड्यांनीं
अंग चोरून घेऊन एका कोपऱ्यांत बसून राहिले.

रात्रीं पहातो तों ते प्रबळ होऊन
माझ्या देवाल्यांत शिरत आहेत
आणि घाणेरड्या हातांनीं
पूजेचा नैवेद्य हरण करीत आहेत !

☆ ☆

(तारा तोमार नामे बाटेर माझे)

त्यांनीं, तुझ्या नांवानें वाटेमध्ये मला पकडून
देणें वसूल केलें;
आणि शेवटीं घाटावर येऊन पहातो,
तो नदीपार होण्याला मजजवळ कवडीहि नाहीं.

त्यांनीं तुझ्या कामाचें निमित्त सांगून
माझ्या धनाचा व प्राणाचा नाश केला,
आणि माझें किरकोळ होतें तें त्यांनीं हिरावून घेतलें.

आज मी हें छद्मवेशी दल ओळखतो.
तेहि मला दुर्बळ म्हणून ओळखतात.
म्हणून त्यांनींहि झांकलेलें स्वरूप सोडून दिलें आहे,
त्यांना आतां लाज शरम कांहीं राहिली नाहीं.

आज वाट आडवून डोकें उंच करून
ते उभे राहिले आहेत.

☆ ☆

(एइ ज्योस्ना राते)

आज चांदण्या रात्रीं माझा प्राण
जागा झाला आहे;
तुझ्याजवळ आज मला स्थान मिळणार का ?

मला तें अपूर्व मुख पहायला मिळेल का,
माझें उत्सुक हृदय त्या मुखाकडे पहात राहील का,
माझें अश्रूनीं भरलेलें गान
तुझ्या चरणाभोंवतीं सारखें वोळत राहील का ?

तुझ्या पायावर स्वतःला वाहून घेण्याचें साहस
माझ्यानें झालें नाहीं,
तूं मला द्यावयाचें दान परत घेशील या भीतीनें
मी मातीत तोंड खुपसून पडलों आहे.

तूं आपणहून मला हातीं धरलेंस,
जवळ येऊन मला ऊठ म्हणून म्हटलेंस,
तर माझ्या प्राणाचें भयंकर दारिद्र्य
याच क्षणांत नष्ट होईल.

☆ ☆

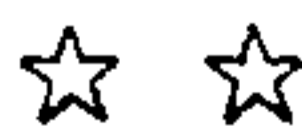
(कथा छिलो एक-तरीते)

असें आपल्यामध्ये ठरलें होतें कीं,
एका नौकेंत केवळ तूं आणि मी वरून निरुद्देश भटकावें;
आपण तीर्थयात्री कोठल्या देशाला चाललों आहोंत
हें त्रिभुवनांत कोणालाहि कळूं नये.

त्या अपार सागरामध्ये,
मी एकटाच तुझ्या कानामध्ये गान ऐकवीन.
लाटांप्रमाणें भाषेचें बंधन नसणारी माझी रागिणी
तूं शांतपणें हंसून ऐकशील.

अजूनहि वेळ नाही का झाली त्याची ?
आतां काय बरं काम बाकी उरलें आहे ?
ती पहा संध्या, सागरतीरावर उतरूं लागली;
आणि अंधुक प्रकाशांत नदीच्या पलीकडचे पक्षी
पंख फडफडवून आपापल्या घरग्यांत परतले.

हें इवलेसें बंधन तोडण्यासाठीं
वाटावर तूं केव्हां येणार ?
रवीच्या शेवटच्या प्रकाशाप्रमाणें आपली नौका
रात्रीमध्ये स्वैरपणें जाईल.

(आमार एकला घरेर आडाल भेङ्गे)

माझ्या एकट्या घराचा आडोसा मोडून विशाल विश्वामध्ये
प्राणाच्या रथामध्ये बसून मी कधीं बाहेर येऊं शकेन ?
प्रबल प्रेमानें सर्वांच्या मध्ये
सगळ्या कामांत धांवाधांव करीत मग मी वावरेन,
बाजारच्या रस्त्यामध्ये तुझी माझी भेट होईल.
प्राणाच्या रथामध्ये बसून मी कधीं बाहेर येऊं शकेन ?

सर्व आशा-आकांक्षांनीं भरलेल्या सुखदुःखाच्या सागरात
झाप टाकून, त्या सागराचे तरंग मी छातीवर झेलेन.
बऱ्या-वाईटांच्या प्रबल आघातांनीं
(जर्जर झालेला मी) तुझ्या वक्षाकडे धांवून येईन
व विश्वजनांच्या कलरवामध्ये तुझी वाणी ऐकेन.
प्राणाच्या रथांत बसून मी कधीं बाहेर येऊं शकेन ?

☆ ☆

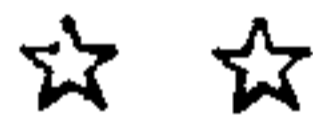
(एका आमि फिरबो ना आर)

मी आतां अशा रीतीने
माझ्या मनाच्या कोनाकोपऱ्यांत
मोहाच्या अंधारांत एकटाच फिरत राहणार नाहीं.

तुला लहान समजून माझ्या
एका बाहूच्या विळख्यानें कवटाळूं लागलों असतां
मी स्वतःच्या पाशानें केवळ स्वतःला बांधून टाकतो.

मला विश्वामध्ये जेव्हां तुझी प्रचीति येईल
त्याच वेळीं माझ्या हृदयामध्ये हृदयरजाची प्राप्ति होईल.

माझे चित्त हा केवळ एक देठ आहे,
त्या देठावर विश्वकमल आहे;
त्या विश्वकमलावर पूर्ण प्रकाशाचें दर्शन मला दे.

(आमारे जदि जागाले आजि नाथ)

हे नाथ, तूं आतां जर मला जागे केलें आहेस,
तर तूं परत जाऊं नकोस, परत जाऊं नकोस,
माझ्यावर कारुण्यमय दृष्टिक्षेप कर.

दाट वनांच्या शाखांवर
आषाढांतील मेघांची वृष्टि होत आहे,
आणि रात्र वादळाच्या
आळसानें भरून झोंपलेली आहे.
तूं परत जाऊं नकोस, परत जाऊं नकोस,
माझ्यावर कारुण्यमय दृष्टिक्षेप कर.

विजेच्या अविरत होणाऱ्या गडगडाटामुळें
झोंप उडालेला जीव
पावसाच्या जलधारांना साथ देऊन
गाणें गाऊं इच्छित आहे.

माझें हृदय डोळ्याच्या षाण्याबरोबर बाहेर येऊन,
अंधकाराच्या तळशीं गेलें आहे;
आणि ते दोन्ही हात पुढें करून
संपूर्ण उत्सुकतेनें आकाश शोधित आहे.
अशा स्थितींत तूं परत जाऊं नकोस, परत जाऊं नकोस.
माझ्यावर कारुण्यमय दृष्टिक्षेप कर.

☆ ☆

(छिन्न करे लओ हे मोरे)

मला तूं तोडून घे, आणखी विलंब नको.
नाहीं तर मी धुळींत गळून पडेन
अशी मला भीति वाटत आहे.

ह्या फुलाला तुझ्या मालेंत
स्थान मिळेल का नाही तें सांगवत नाही,
तथापि तुझ्या आघाताचें भाग्य
त्याला लाभो म्हणजे झालें.
तोड, तोड, आतां विलंब नको.

दिवस केव्हांच संपून जाईल, आणि अंधार होईल,
तुझ्या पूजेचा मुहूर्त केव्हां टळून जाईल
तें समजणारहि नाहीं.

जो काय थोडासा रंग त्यावर आहे
आणि ज्या थोड्या सुवासाच्या सुधेनें
त्याचें हृदय भरलें आहे, तें तुझ्या सेवेला
जोंवर मुहूर्त आहे तोंपर्यंत लावून घे.
तूं तोड, तोड, आतां विलंब नको.

☆ ☆

(चाइ गो आमि तोमारे चाइ)

मला तूं हवा आहेस, तूं हवा हवासा आहेस-
असें मला सतत मनामध्ये म्हणतां यावें.

इतर ज्या कांहीं वासनांमध्ये
मी रात्रंदिवस घुटमळत आहे,
त्या मिथ्या आहेत, साऱ्या मिथ्या आहेत,
अरे तूं मला हवा आहेस.

रात्र ज्याप्रमाणें प्रकाशाची प्रार्थना
(आपल्या अंधारांत) लपवून ठेवते,
त्याप्रमाणें घनदाट मोहामध्येंहि
मला तुझीच वांछा आहे.

वादळ शांतीवर जरी आघात करतें
तरी मनांत त्याला शांतिच हवी असते.
त्याप्रमाणें तुझ्यावर मी आघात केला
तरी तूच मला हवा आहेस.

☆ ☆

(आमार ए प्रेम नय तो भीरु)

माझें हें प्रेम भीरु नाही,
किंवा तें बलहीन नाही,
तें काय व्याकुल होऊन
डोळ्यांतून टिपें गाळीत बसेल ?

मंदमधुर सुखांत मोठ्या थाटांत
प्रेमाला कां म्हणून झोपेंत बुडवावें ?
आनंदानें वेडें झालेलें तें प्रेम
तुझ्याबरोबर जागें राहूं इच्छितें.

तूं जेव्हां भीषण स्वरूप धारण करून नाचतोस,
तेव्हां तत्रि तालाचा आघात होऊं लागतो,
आणि (तें प्रेम) संदेहानें विव्हल होऊन
भीतीनें व लाजेनें पळूं लागतें.

माझ्या क्षुद्र आशांच्या स्वर्गाला
त्यानें रसातळीं पांचवावें;
आणि त्या भीषण मनोहराला
माझ्या प्रेमानें वरावें.

☆ ☆

(आरो आघात सइवे आमार)

माझी जीवन्तार आणखीहि आघात सहन करील,
कर, अधिक कठीण सुरांचा झंकार त्यावर कर.

जो राग भाझ्या जीवनांत तूं जागवीत आहेस,
त्याची अंतिम तान अजून वाजली नाहीं,
म्हणून निष्ठुर मूर्च्छनेनें (आरोह-अवरोहानें)
तें गाणें मूर्तिमंत कर.

केवळ कोमल-करुण राग मला नको आहेत,
मृदु सुरांच्या खेळांनीं हें जीवन
फुकट घालवूं नकोस.

सारा अग्नि भडको,
सारा वारा गर्जना करो,
तूं सारें आकाश प्रक्षुब्ध करून
पूर्णतेचा विस्तार कर.

☆ ☆

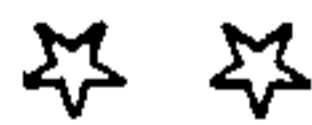
(एइ करेछो भालो)

तूं हें छान केलेंस; हे निष्ठुरा, तूं हें छान केलेंस.
तूं अशी माझ्या हृदयांत प्रचंड आग पेटव.

माझा हा धूप, जर जळला नाही
तर त्याचा सुगंध सुटणार नाही.
माझा हा दिवा जर पेटला नाही
तर तो प्रकाश देणार नाही.

माझे चित्त ज्या वेळीं अचेतन असतें,
त्या वेळीं तुझ्या आघाताचा स्पर्श,
हा तर त्याचा सन्मानच.

मोहाच्या व लाजेच्या अंधकारांत
मी तुला डोळ्यांनीं पाहूं शकत नाहीं,
म्हणून माझी सर्व काळोखी
वज्राघातानें दीप्तिमान कर.

(देवता जेने दूरे रई दाँडाये)

तूं देवता आहेस हें जाणून मी दूर उभा राहतों,
तूं माझा आहेस हें जाणून मी लगट करीत नाहीं.
पिता समजून मी तुझ्या पायांवर डोकें ठेवतों,
पण मित्र म्हणून दोन्ही हात धरत नाहीं.

अतिसहज अशा प्रेमानें तूं स्वतः माझा होऊन
जेथें खालीं उतरून येतोस तेथेंहि
तुला सुखानें हृदयाशीं धरून
माझा सोबती म्हणून मी स्वीकारीत नाहीं.

प्रभो, तूं माझ्या बांधवांतील एक बांधव आहेस,
तरीपण मी त्यांच्याकडे पहातहि नाहीं.
मी आपलें धन त्या माझ्या बांधवांना वाटून देऊन
तुझी मूठ कां बरें भरीत नाहीं ?

सगळ्यांच्या सुखदुःखांत मी धांवून जात नाहीं
आणि म्हणूनच मी तुझ्यासमोर उभा राहतों.
थकवा न येणाऱ्या कार्यांत सर्वस्वाचा त्याग करून
मी प्राणसागरांत उडी घेत नाहीं.

☆ ☆

(तुमि जे काज करछो)

तूं जें काम करीत आहेस त्या कामाला
मला काय तूं लावणार नाहीस ?
कामाच्या दिवशीं मला तूं
आपल्या हातानें (झोंपेंतून) उठवणार नाहीस ?

विश्वशाळेच्या उलथापालथींत व बऱ्यावाईटाच्या
बडामोडींत तुझ्याजवळ उभा राहून
तुझी ओळख व्हावी.

मी विचार करीत होतो कीं, एकांतांत, सावलीमध्ये
जेथें कोणी जात-येत नाही तेथें संध्याकाळचे वेळीं
तुझी माझी ओळखदेख होईल.

अंधकारांत एकट्या एकट्यानेंच तुला जें पहाणें
होईल तें स्वप्नवत् होईल,
म्हणून मी तुला बाजारांत जेथें खरेदीविक्री होते
तेथें हांका मारीन.

☆ ☆

(विश्वासार्थे जोगे जेथाय बिहारो)

सर्वाच्या बरोबर एक होऊन तूं जेथें विहार करतोस
त्याच ठिकाणीं तुझ्याबरोबर माझें मीलन व्हावें.

वनामध्ये नव्हे, विजनामध्ये नव्हे,
किंवा माझ्या स्वतःच्या मनामध्ये नव्हे,
पण जेथें सर्वांचा तूं आहेस तेथेंच हे प्रिया,
तूं माझाहि आहेस.

जेथें सर्वांच्याकडे तूं बाहू पसरतोस,
त्याच ठिकाणीं माझेंहि तुझ्याबद्दलचें
प्रेम जागृत होईल.

प्रेम हें घरामध्ये गुप्त रहात नाही,
" तें प्रकाशाप्रमाणें सर्वत्र फांकते.
तूं हे लाडक्या, सर्वांचा आनंदघन आहेस,
ह्यांतच माझा आनंद आहे.

☆ ☆

(डाको डाको डाको आमारे)

तुझ्या स्निग्ध, शीतल, दाट व पवित्र अशा अंधारांत
मला बोलाव, बोलाव, बोलाव.

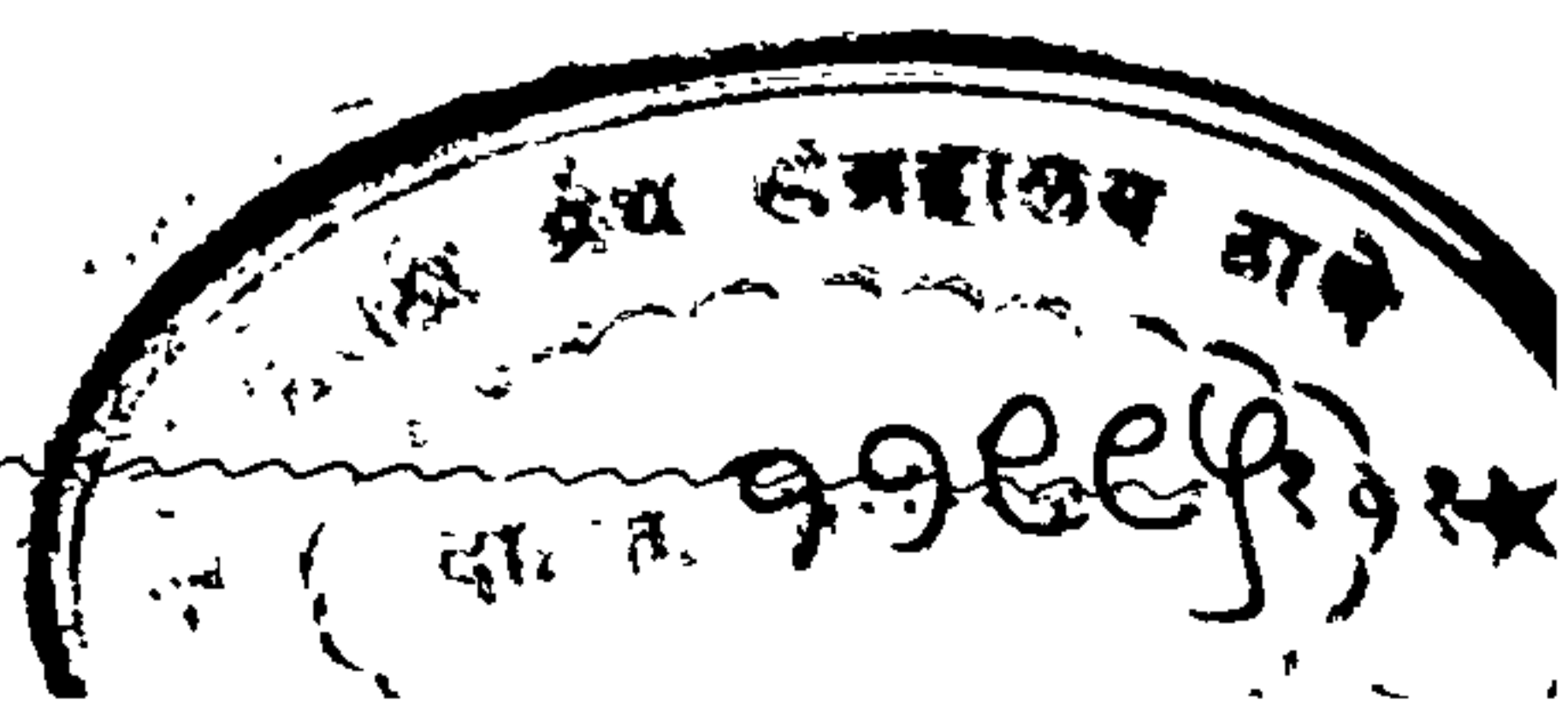
तुच्छ दिवसाचा थकवा व ग्लानि
नेहमींच विचार करणाऱ्या
मनाच्या सहस्र विकारांनीं
माझे जीवन धुळीला मिळवीत आहे.

मला तुझ्या दाट व प्रशांत, उदार व अनंत
अशा अंधारांत मुक्त कर, मुक्त कर.

निःशब्द रात्रीं माझी वाणी हिरावून घेऊन
माझे बाहेरचें बाहेरच्याबरोबर मिसळून टाक,
माझ्या जीवीच्या जीवनाला
अखंड स्वरूपांत प्रगट होऊं दे.

☆ ☆

दर्या प्रथ सहस्राक्ष, भाष. स्वल्प
वृत्तम ७५३६४ वि. काव्य
आदि २०१६ नोंद वि. २६६६६६६६)

(जेथाय तोमार लुट हतेछे भुवने)

जगामध्ये ज्या ठिकाणीं तुझी लूट होत आहे
त्या ठिकाणीं माझे चित्त कसें बरे जाईल ?

सूर्य व तारा सोन्याच्या भांड्यांत,
प्रकाशाच्या धारा घेऊन जात आहेत,
अनंत प्राण गगनांत विखुरले गेले आहेत
त्या ठिकाणीं माझे चित्त कसें बरे जाईल ?

ज्या ठिकाणीं तूं दानाच्या आसनावर बसतोस
त्या ठिकाणीं माझे चित्त कसें बरे जाईल ?

तूं ज्या ठिकाणीं नित्य नवा रस ओतून
तुझे संपूर्ण स्वरूप प्रगट करतोस,
तेथे या जीवनामध्ये मला
हांक मारली जाणार नाही का ?
त्या ठिकाणीं माझे चित्त कसें बरे जाईल ?

☆ ☆

(फुलेर मतन आपनि फुटाओ गान)

फुलाप्रमाणें आपोआप माझें गान तूं फुलवितोस,
हे माझ्या नाथा, ही तर तुझी देणगी आहे.
अरे तें फूल पाहून आनंदानें मी वहावत जातो,
आणि तें माझें आहे, असें समजून
मी तुला अर्पण करायला येतो.

तूं तो (उपहार) प्रेमानें हासून,
आपल्या हातानें उचलून घे,
आणि कृपा करून प्रभो,
माझा मान राख.

त्यानंतर पूजेच्या शेवटीं, हें गान गळून
पृथ्वीच्या धुळींत जरी मिसळलें,
तरी त्याची मला पर्वा नाही;—तुझ्या ओंजळीमधील
विपुल धन किती लुटलें जातें, व किती नष्ट होतें !
पण तीं गाणीं माझ्या जीवनांत क्षणभर फुलतात
आणि माझ्या जीवनाला चिरकाल कृतार्थ करतात.

☆ ☆

(मुख फिराये रबो तोमारपाने)

माझें तोंड तुझ्याकडे वळलेलें रहावें,
ही माझ्या जीवनांतली एक इच्छा पुरी कर.

मी केवळ, केवळ तुझ्याकडे पहात रहावें,
माझ्या साऱ्या व्यथा, साऱ्या आकांक्षा
आणि साऱ्या दिवसांचें काम
यांत असूनहि माझें मन अलिप्त असावें.

माझ्या नाना इच्छा नाना दिशांना धांवत असतात,
पण माझी ही एकच इच्छा जीवनांत पुरी कर.

ती इच्छा, रात्रींच्या रात्रीं
ह्या एकाच वेदनेनें जागत आहे;
दिवसामागून दिवसाला जणूं एकत्वाच्या सूत्रांत,
एकाच आनंदगानांत ती गुंफत असते.

☆ ☆

(आबार एसेछे आषाढ)

पुनः आकाश झांकाळून आषाढ आला आहे,
पावसाचा सुवास वाऱ्यामध्ये दरवळून येत आहे.

हैं माझे पुरातन हृदय आज, नव्या मेघांच्या
घनदाटपणाकडे पाहून रोमांचानें हेलावून
पुनः निनादूं लागलें आहे.

पुनः आकाश झांकाळून आषाढ आला आहे.

विस्तीर्ण मैदानांवरील नव्या हिरवळीवर
मधून मधून मेघांची सांवली पडत आहे.
' आला आहे, ' ' आला आहे '

हीच एक वार्ता हृदय सांगत आहे.

' आला आहे, ' ' आला आहे ' डोळ्यांत आला आहे,
हृदयांत धांवून आला आहे,
हेंच एक गान उठत आहे.

पुनः आकाश झांकाळून आषाढ आला आहे.

☆ ☆

(आज बरघार रूप हेरि मानबेर माझे)

आज मी पावसाचें रूप मनुष्यामध्ये पहात आहे.
तो गर्जत चालला आहे,
भरदार पोषाख करून तो चालला आहे.
त्याच्या हृदयांत भीषण नाच चालला आहे,
सारे बांध नष्ट करून तो धांवत धांवत जात आहे.
कोणाच्या तरी तडाख्यानें मेघाबरोबर
मेघांची छाती भिडून वीज कडाडत आहे.
आज मी पावसाचें रूप मनुष्यामध्ये पहात आहे.

मेघांच्या राशीच्या राशी एकामागून एक
मोठमोठ्या जमावानें कोणत्या दूर ठिकाणाकडे,
कां जात आहेत कोण जाणे !
कोण्या मोठ्या पर्वताच्या पायथ्याशीं
घनदाट अशा श्रावण मासांत
ते मेघ पाण्याचा वर्षाव करताल
हें कांहींच कळत नाहीं.
त्यांच्या त्या घनघोर ऐश्वर्यांत, जीवनमरणांत,
कोणती भीषणता विराजत आहे तें सांगवत नाहीं.
आज मी पावसाचें रूप मनुष्यांमध्ये पहात आहे.

आज ही वादळाची २^१ वाणी ईशान्येला,
 मोठमोठ्या आवाजाने कसली कानगोष्ट करीत आहे ?
 कोणती भवितव्यता, दिगंतरालांत, शब्दरहित दुःखे,
 स्तब्ध तिमिरांत वाहून नेत आहे कोण जाणे !
 दाट छायेच्या तळाशीं कोणत्या तांतडीच्या कामाकरतां,
 काळ्या कल्पना दाटून येत आहेत, तें कोणाला ठाऊक !
 आज मी पावसाचें रूप मनुष्यामध्ये पहात आहे.

आज ही वादळाची २^१ वाणी ईशान्येला,
 मोठमोठ्या आवाजाने कसली कानगोष्ट करीत आहे ?

कोणती भवितव्यता, दिगंतरालांत, शब्दरहित दुःखे,
 स्तब्ध तिमिरांत वाहून नेत आहे कोण जाणे !

दाट छायेच्या तळाशीं कोणत्या तांतडीच्या कामाकरतां,
 काळ्या कल्पना दाटून येत आहेत, तें कोणाला ठाऊक !

आज मी पावसाचें रूप मनुष्यामध्ये पहात आहे.

आज ही वादळाची २^१ वाणी ईशान्येला,
 मोठमोठ्या आवाजाने कसली कानगोष्ट करीत आहे ?

कोणती भवितव्यता, दिगंतरालांत, शब्दरहित दुःखे,
 स्तब्ध तिमिरांत वाहून नेत आहे कोण जाणे !

☆ ☆

(हे मोर देवता, भरिया ए देहप्राण)

हे माझ्या देवते, माझा हा देहप्राण भरून
तूं कोणतें अमृतपान करूं इच्छितेस ?

हे माझ्या कवे, तूं निर्मिलेली विश्वप्रतिमा
माझ्या डोळ्यानें पहाण्याची तुला इच्छा आहे का ?

तूं निर्मिलेलें गाणें माझ्या मुग्ध कानानें
शांत राहून ऐकून घेण्याची तुझी इच्छा आहे का ?

हे माझ्या देवते, माझा हा देहप्राण भरून
तूं कोणतें अमृतपान करूं इच्छितेस ?

माझ्या चित्तांत तुझी सृष्टि,
एक सुंदर वाणी रचीत आहे.

हे प्रभु, त्या वाणीशीं तुझी प्रीति मिसळली म्हणजे
त्यायोगें माझीं सारीं गीतें प्रस्फुरित होतात.

माझ्यामध्ये आपलें सर्वस्व ओतून
तूं आपल्या स्वतःचें मधुररसानें दर्शन घेत आहेस.

हे माझ्या देवते, माझा हा देहप्राण भरून
तूं कोणतें अमृतपान करूं इच्छितेस ?

(एइ मोर साध जॅनो ए जीवनमाझे)

माझ्या जीवनामध्ये तुझ्या आनंदाचें महासंगीत
गाजत राहावें ही माझी इच्छा आहे.

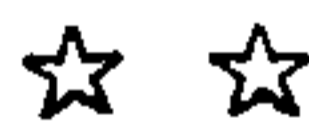
तुझें आकाश व तुझ्या अमर्याद प्रकाशाचा झोत
माझें लहान दार पाहून न परतोत.

नित्य नवें रूप धारण करून सहा ऋतु
माझ्या अंतरांत मुक्तपणें नाचत येवोत.

तुझ्या आनंदाला, माझ्या शरीरामध्ये किंवा मनामध्ये
कोणत्याहि आवरणाचा अडथळा न यावा.

तुझा आनंद माझ्या अत्यंत दुःखांत
पुण्यप्रकाशाप्रमाणें झगागून उठो.

तुझा आनंद माझ्या दैन्याचा चुरा करून
माझ्या सकल कर्मांतून विकसित होवो.

(एकला आमि बाहिर होलेम.)

तुझ्या अभिसाराकरतां मी एकटी बाहेर आलें.
पण माझ्याबरोबर निःशब्द अंधकारांत
कोण वरं चालतो आहे ?

मी पुष्कळ प्रयत्न करून त्याला सोडूं इच्छितें,
मी वळणांवळणांनीं जातें व बाजूला सरतें.
मनांत वाटतें कीं पीडा गेली-पण पुनः तो दिसतोच.

तो पृथ्वी कंपित करीत चालत आहे,
केवढी विलक्षण चंचलता त्याच्यांत आहे.
सगळ्या गोष्टींत त्याला आपलें म्हणणें
पुढें रेटावयाचें असतें.

हे प्रभू, तो माझा मीपणाच आहे,
त्याला केव्हांच लाज नाही,
त्याला घेऊन कोणत्या तोंडानें मी तुझ्या दारीं येऊं ?

☆ ☆

(आभि चये आळि तोमादेर सबापाने)

मी तुम्हां सर्वाकडे पहात आहे.
मला तुम्हां सर्वांमध्ये जागा द्या.

जेथें वसण्याकरतां भाडें द्यावें लागणार नाहीं,
जेथें रेषा ओढून कसलेहि विभाग पाडले नाहीत,
जेथें मानापमानांचे भेद नाहीत, तेथें सर्वांच्यामध्ये
सर्वांच्या खालीं या धुळीनें
भरलेल्या जमिनीवर मला जागा द्या.

जेथें बाहेरचें आवरण असत नाहीं,
जेथें स्वतःचा परिचय उघड्या रीतीनें करतां येतो,
माझं असं कांहींच नाहीं, हें सत्य
ज्या ठिकाणीं स्वतःला झांकत नाहीं,
तेथें उभा राहून माझें लज्जाहीन दैन्य
त्यांच्या परम दानानें मी दूर करून घेईन.
तुम्हां सर्वांमध्ये मला स्थान द्या.

☆ ☆

(आर आमाय आमि निजेर शिरे)

यापुढें मी मला स्वतःच्या डोक्यावर वाहून नेणार नाहीं.
यापुढें मी स्वतःच्या दाराशीं कंगाल होऊन रहाणार नाहीं.

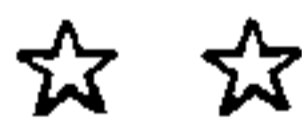
हैं ओझें तुझ्या पायावर टाकून,
निष्काळजी होऊन मी बाहेर पडेन.

त्याची कांहीं आठवणहि ठेवणार नाहीं;
आणि त्याबद्दल ब्रहि काढणार नाहीं.

मी मला स्वतःच्या डोक्यावर वाहून नेणार नाहीं.

माझी वासना ज्याला ज्याला स्पर्श करते
त्याचा प्रकाश ती निमेषांत मालवून टाकते.
ती अपवित्र वासना आपल्या दोन्ही हातांनीं
जें आणतें आहे तें मला आतां नको आहे.

तुझ्या प्रेमाचे ध्वनि ज्यांत उमटणार नाहींत,
अशी कोणतीहि गोष्ट यापुढें मला सहन होणार नाहीं.
मी मला स्वतःच्या डोक्यावर वाहून नेणार नाहीं.

(हे मोर चित्त, पुण्यतीर्थे जागो रे धीरे)

हे माझ्या चित्ता, या पवित्र तीर्थावर,
हळू हळू जागा हो-
ह्या भारताच्या, महामानवाच्या
सागरतीरावर तू जागा हो.

येथे उभा राहून दोन्ही बाहू पसरून
मी मानव-देवतेला नमस्कार करतो,
मोठ्या छंदाने अत्यंत हर्षाने मी तिला वन्दन करतो.

ध्यान करणाऱ्या या गंभीर पर्वतावरून
आणि नदीच्या जपमाला धारण करणाऱ्या मैदानावरून
या पवित्र धरिणीला, ह्या भारताच्या
महामानवाच्या सागरतीरावर नित्य अवलोकन कर.

कोणाच्या बोलावण्याने कित्ती मानवी प्रवाह
अनिवार्य स्रोताने कोठून आले व समुद्रांत विलीन झाले
हे कोणालाहि ठाऊक नाही.

येथे आर्य, अनार्य, द्रविड, चीन, शक,
हुणांचे दल, पठाण, मोंगल.
हे सर्व एका देहांत लीन झाले.

पश्चिमेने आज दार उघडले आहे,
तेथून सर्वजण नजराणे आणीत आहेत,
(त्यांची) देवाणघेवाण होईल;
ते आमच्यांत मिसळतील
व आम्हांला त्यांच्यांत मिसळू देतील.

या भारताच्या महामानवाच्या सागरतीरावरून ते परतणार नाहीत.

जे रणांगणावर रक्त वाहवून, उन्मत्त हलकल्लोळाचें जयगान गाऊन, ओसाड मार्ग आणि गिरीपर्वत फोडून आले होते ते सारे माझ्यामध्ये विराजत आहेत, कोणीहि माझ्यापासून दूर नाहीत, त्यांचे विविध सूर माझ्या रक्तांत ध्वनित होत राहिले आहेत.

हे रुद्रवीण्या, तूं वाज वाज वाज, ज्यांचा तिरस्कार केल्यामुळे जें आजहि दूर राहिले आहेत, त्यांचें बंधन नष्ट होईल, आणि तेहि येऊन या भारताच्या महामानवाच्या सागरतीरावर घेर धरून उभे राहतील.

येथें एकदां अखंड ॐकाराचा महाध्वनि हृदयाच्या तारेवर एकतेच्या मंत्रानें झणझणला होता.

एकतेच्या अग्नींत तपोबलानें अनेकत्वाची आहुती देऊन भेद विसरला गेला आणि एक विराट-हृदय त्यानें जागृत केलें.

आज त्या साधनेच्या, त्या आराधनेच्या यज्ञशालेचें दार उघडलेलें आहे.

येथें या भारताच्या महामानवाच्या सागरतीरावर एक होण्याकरतां सर्वांचीं मस्तकें नमलीं पाहिजेत.

ही पहा या होमाच्या अग्नीत
दुःखाची लाल शिखा आज धडधडत आहे,

मर्मस्थानीं होणारा दाह सहन करायला हवा,
असें दैवांतच लिहिलें आहे.

हे माझ्या मना, हें दुःख सहन कर, ऐक्याची हांक ऐक.
सारी लाज व भय जिकून टाक.
अपमान दूर जाऊं दे.

दुःसह व्यथेचा शेवट होऊन त्यांतून
केवढा तरी विशाल प्राण निर्माण होईल !
रात्रीची पहाट होत आहे, विशाल घरच्यामध्ये
या भारताच्या महामानवाच्या सागरतीरावर
जननी जागी आहे.

या, हे आर्यांनो या, हे अनार्यांनो या,
हिंदुमुसलमानांनो या,
तुम्ही इंग्रजांनो, तुम्ही ख्रिश्चनांनो या, आज या.
हे ब्राह्मणा ये, मन शुद्ध कर आणि सर्वांचा हात धर.

हे पतितानो या आणि तुमच्या
सर्व अपमानांचा भार दूर होईल असें करा.
मातेच्या अभिषेकाकरतां लवकर या, या.

सर्वांच्या स्पर्शानें पवित्र झालेल्या तीर्थाच्या पाण्यानें
अद्याप भारताच्या महामानवाच्या सागरतीरावर
मंगल घट भरला नाही.

(जेथाय थाके शबार अधम...)

जेथें सर्वाहून अधम, दीनाहून दीन राहतात,
तेथें सर्वांच्या मार्गें, सर्वांच्या खालीं
सर्वस्व गमावलेल्या जनामध्ये तुझे चरण विराजतात.

जेव्हां मी तुला प्रणाम करतो,
तेव्हां माझा प्रणाम कुठेंतरी थबकतो;
तुझे चरण जेथें अपमानाच्या तळाशीं जातात
तेथवर खालीं माझा प्रणाम पोहचत नाहीं.

ते तुझे चरण सर्वांच्या मार्गें, सर्वांच्या खालीं,
सर्वस्व गमावलेल्या जनामध्ये आहेत.

जेथें तूं भूषणरहित, गोरगरिबांच्या वेषांत,
सर्वांच्या मार्गें, सर्वांच्या खालीं,
सर्वस्व गमावलेल्या जनामध्ये संचार करतोस,
तेथें माझा अहंकार पोहोचत नाहीं.

धन व मान जेथें भरून राहिले आहेत
तेथें तुझ्या संगतीची मी आशा करीत आहे;
पण ज्यांना सांगाती नाहीं अशांच्या घरीं
तूं सांगाती होऊन राहिला आहेस.

तेथें सर्वांच्या मार्गें, सर्वांच्या खालीं
सर्वस्व गमावलेल्या जनामध्ये माझे हृदय पोहोचत नाहीं.

(हे मोर दुर्भागा देश)

हे माझ्या दुर्भागी देशा, ज्यांचा तूं अपमान केला आहेस,
त्यांच्याशीं तुला अपमानामध्ये समान दर्जाचें व्हावें लागेल.

ज्यांचे तूं माणुसकीचे हक्क हिरावून घेतलेस,
ज्यांना तूं समोर उभे केलेस पण आपल्या मांडीवर
बसायला जागा दिली नाहीस,
त्यांच्याशीं तुला अपमानामध्ये समान दर्जाचें व्हावें लागेल.

मनुष्याच्या स्पर्शापासून त्यांना दररोज दूर लोटून
तूं मानवांतील देवतेचा तिरस्कार केला आहेस.
विधात्याच्या रुद्ररोषामुळें दुष्काळाच्या दारीं बसून
तुला सर्वांच्या बरोबर अन्नपाण्याचे
सारखे वाटे करून खावे लागतील.
त्यांच्याशीं तुला अपमानामध्ये समान दर्जाचें व्हावें लागेल.

तुझ्या आसनावरून जेथें तूं त्यांना ढकलून दिलेंस,
तेथें तुझ्या शक्तीला न जाणतां तूं हाकलून दिलेंस;
तुझ्या चरणांनीं ते चिरडले जाऊन धुळीला मिळाले,
आतां तूं तितका खालीं जाऊन उतर,
नाहीतर तुझ्या परित्राणाची आशा नाही.
त्यांच्याशीं तुला अपमानामध्ये समान दर्जाचें व्हावें लागेल.

ज्यांना तूं खालीं टाकलेंस,
ते तुला खालींच बांधून ठेवीत आहेत.
ज्यांना तूं मागे ठेवलेंस,
ते तुला मागे खेचीत आहेत.

अज्ञानाच्या अंधकारा आढ
ज्यांना तूं झांकून ठेवलेंस
त्यांनीं तुझे मंगल झांकून गाढ आवरण
निर्माण केलें आहे.
त्यांच्याशीं अपमानामध्यें तुला समान दर्जाचें व्हावें लागेल.

शेंकडों शतकें तुझ्या डोक्यावर
अपमानाचा बोजा येऊन पडत आहे,
तरीहि तूं जनतेच्या जनार्दनाला
नमस्कार करीत नाहीस.
हीन पतितांचा भगवान धुळीवर उतरला आहे
हे आपले डोळे खालीं वांकवून तुला
अजून दिसत नाही का ?
त्यांच्याशीं अपमानामध्यें तुला समान दर्जाचें व्हावें लागेल.

दाराशीं उभा राहिलेला यमदूत
तुला दिसत नाही का ?
तुमच्या जातीय अहंकारावर
त्यानें शापाचा शिक्का मारला आहे.
तूं सर्वांना जर बोलावणार नाहीस,
तूं अजूनहि जर बाजूला रहाशील
आणि स्वतःला चहूंकडून अभिमानानें बांधून ठेवशील,
तर तुला मृत्यूमध्यें चिताभस्मांत
सर्वांच्या बरोबरीचें व्हावें लागेल.

☆ ☆

(छाडिस ने, धरे थाक ँटे)

सोडूं नकोस, आवळून धरून रहा,
तुझा जय होईल.
मला वाटतें, अंधकार नाहीसा होत आहे,
आतां भय नाही.

तो पहा, पूर्व दिशेच्या ललाटावर,
निबिड वनाच्या आड
शुक्राचा तारा उगवला आहे.
आतां भय नाही.

अविश्वास, आळस, संशय,
हे केवळ निशाचर आहेत.
ते प्रभातकाळचे नाहीत,
स्वतःचा त्यांना भरंवसा नाही.

ये धांवत ये, बाहेर ये,
निरखून पहा, डोकें उंचावून पहा.
आकाश तेजःपुंज होत आहे.
अरे, आतां भय नाही.

☆ ☆

(आछो आमार हृदय आछो भरे)

तूं माझ्या हृदयांत भरून राहिला आहेस,
आतां तुला जें काय वाटेल तें कर.
असाच जर तूं माझ्या अंतःकरणांत
विराजणार असशील, तर माझें
बाहेरचें सर्व तूं हरण कर.

जेथें सर्व तृष्णांचा शेवट होतो,
तेथें तूं जर माझा प्राण परिपूर्ण करणार असशील,
तर त्यानंतर वाळवंटाच्या रस्त्यामध्ये,
प्रखर ऊन पडणार असेल तर पडो.

हा जो अनेक मिषांनीं तूं खेळ खेळत आहेस,
तो तर माझा आवडता आहे.
एकीकडे डोळ्यांत तूं अश्रू उभे करतोस,
आणि दुसरीकडे हास्य निर्माण करतोस

ज्या वेळीं माझें सर्व कांहीं हरवलें असें मला वाटतें,
त्या वेळीं गंभीर अर्थानें शोधून मला तें मिळतें.
जेव्हां तूं मांडीवरून मला दूर फेकून देतोस,
तेव्हां पुनः तूं छातीशीं मला उचलून धरतोस.

☆ ☆

(गर्व करे निइ ने ओ नाम)

हे जीवनेश्वरा, मी तुझे नांव
गर्वानें घेत नाहीं हें तूं जाणतोस.
माझ्या तोंडांत तुझे नांव काय शोभणार आहे ?
जेव्हां सर्वजण माझा उपहास करतात,
तेव्हां मी विचार करतो,
माझ्या कण्ठांत तुझे नांव कां बरें गुणगुण करतें ?

तुझ्यापासून मी फार दूर आहे
हें समजण्याचें बाकी राहूं नये.
नामसंकीर्तनाच्या लटक्या सबबीखालीं
मी स्वतःचा तर परिचय करून देत नाहीं ना,
या लाजेनें मी मनांतल्या मनांत चूर होतो.

अहंकाराच्या खोटेपणापासून कृपा करून मला वांचव,
आणि जें माझे स्थान आहे तेथेंच मला ठेव.
इतरांच्या दृष्टीपासून मला दूर सार
आणि तुझ्या नत नयनाचें दान मला दे.

माझी पूजा, तुझी दया प्राप्त करून घेण्यासाठीं आहे,
दुसऱ्या कोणाच्या घरीं तिला
मान्यता न मिळेल तर बरें.

धुळीमध्ये बसून मी तुला नित्य नवे
अपराध करीत करीत नेहमीं हांक मारतो.

☆ ☆

(के बोले सब फेले जावि)

जेव्हां मरण आपल्या हातानें मला पकडील
तेव्हां मी सर्व टाकून जाईन असें कोण म्हणतो ?
जीवनामध्ये तूं जें काय घेऊन आला होतास,
तें सर्व मरणामध्ये न्यायला पाहिजे.

या भरलेल्या भांडारांत येऊन
तूं काय शेवटीं रिकामा जाणार आहेस ?
तर मग नेण्यासारखें तुझें जें काय असेल
तें चांगल्या रीतीनें तरी घेऊन जा.

तूं जो केरकचऱ्याचा मोठा बोजा,
अपरंपार जमविला आहेस,
तो जर तूं जाण्याच्या वेळीं
नष्ट करून टाकलास तर वांचशील.

या पृथ्वीवर आला आहेस
तेव्हां चांगलें सजून जायला हवें.
आणि मृत्यूनंतरच्या उत्सवासाठीं
राजाचा पोषाख करून हंसत चल.

☆ ☆

(नदी पारेर एड आषाढेर)

नदीपलीकडील आषाढाची ही प्रभात
हे मना, तूं आपल्या प्राणांत ओढून घे.

हिरवा आणि निळा रंग, सोनेरी रंगांत मिसळून
जें सुधेचें सिंचन झालें आहे, त्यामुळें
आकाशाखालीं गंभीरवाणी जागी झाली आहे.

ती सुधा व ती वाणी हे मना,
तूं आपल्या प्राणांत ओढून घे.

अशा प्रकारें रस्त्यानें चालत असतां संसार-नदीच्या
किनाऱ्याच्या दोन्ही बाजूला जीं सारीं फुलें
फुललीं आहेत तीं उचलून घे.

तीं फुलें तुझ्या चित्तामध्ये मोठ्या सावधानतेनें
रात्रंदिवस गुंफत रहा व हें
तुझें भाग्य आहे असें समज.

हे मना, तूं आपल्या प्राणांत
(ती प्रभात) ओढून घे.

☆ ☆

(मरण जेदिन दिनेर शेषे)

दिवसाच्या शेवटीं जेव्हां मृत्यु तुझ्या दारांत येईल,
तेव्हां तूं त्याला काय धन देणार आहेस ?

माझा प्राण भरलेला आहे
तो त्याच्यापुढें आणून ठेवीन,
ज्या दिवशीं मृत्यु माझ्या दारांत येईल
त्या दिवशीं मी त्याची रिक्त हस्तानें
वोळवण करणार नाहीं.

शरदू-वसंताच्या रात्रींनीं
प्रभात आणि संध्या यांनीं
माझ्या जीवनामध्ये कित्तीतरी
रसांचा वर्षाव केला आहे.

सुखदुःखाच्या छाया-प्रकाशाच्या स्पर्शानें
कित्तीतरी फळाफुलांनीं माझें अंतःकरण भरून गेलें आहे-

जें काय माझें संचित धन आहे,
जो काय इतक्या दिवसांचा संग्रह आहे,
तो सर्व मी शेवटच्या दिवशीं
जेव्हां मृत्यु माझ्या दाराशीं येईल
तेव्हां त्याला सजवून देईन.

☆ ☆

(दया कोरे इच्छा कोरे)

या माझ्या क्षुद्र घरामध्ये तूं दयाळू होऊन
स्वेच्छेनें स्वतःला लहान करून येतोस.

म्हणून तुझ्या माधुर्याची सुधा
माझ्या डोळ्याची भूक शमविते.
तूं किती तरी आकारांनीं जळीं स्थळीं गवसतोस.

बंधु होऊन, पिता होऊन, माता होऊन
तूं स्वतः लहान होऊन माझ्या या हृदयांत येतोस.

मीहि काय आपल्या हातानें
विश्वनाथाला आणखी लहान करूं ?
तुला मी काय क्षुद्र नात्यानें ओळखूं
आणि तुझी क्षुद्र नात्यानें ओळख करून देऊं ?

☆ ☆

(ओगो आमार एइ जीबनेर शेष परिपूर्णता)

माइया जीवनाच्या अंतिम परिपूर्णते !

हे मरणा, हे माइया मरणा,

माइयाशीं चार शब्द बोल ना !

जन्मभर तुइयासाठीं प्रतिदिन मी जागत आहे,

तुइयासाठींच सुखदुःखाची व्यथा

डोक्यावर घेऊन मी हिंडत आहे.

हे मरणा, हे माइया मरणा,

तूं माइयाशीं चार शब्द बोल ना !

जें मला मिळालें आहे,

जें काय माइया जीवनांत घडलें आहे,

जी काय माझी आशा आहे,

जें माझें सारें प्रेम आहे,

तें सारें नकळत तुइयाकडे धांवत आहे.

तूं एक शुभ दृष्टिपात केलास कीं,

तुइयाबरोबर माझें मीलन होईल;

आणि ही जीवनवधू

तुझी नित्य अनुगामिनी होईल.

मरणा, हे माइया मरणा,

तूं माइयाशीं चार शब्द बोल ना !

माझ्या चित्तामध्ये वरमाला गुंफलेली आहे.
तूं केव्हां वरें वराचा पोषाख करून
शांत व हंसतमुखानें येशील ?
त्या दिवशीं माझे म्हणायला घर रहाणार नाहीं.

आपला कोण व परका कोण
हा भेदच उरणार नाहीं.
त्या एकांतांत रात्रीं पतिविरोवर
पतिव्रतेचें मीलन होईल.
मरणा, हे माझ्या मरणा,
तूं माझ्याशीं चार शब्द बोल ना !

☆ ☆

(जात्री आमी ओरे)

अरे मी यात्रेकरू आहे.
मला कोणीहि धरून ठेवू शकणार नाही.
सुखदुःखाचीं बंधनें सारीं मिथ्या आहेत,
बांधलेलें हें घर मागें कुठें राहणार ?
विषयाचा पाश मला खालीं ओढतो आहे;
पण तो छिन्न होऊन पडून जाईल.

अरे मी यात्रेकरू आहे.
मी वाटेनें जातांना जीव भरून गाणें गातो.
माझ्या देहदुर्गाचीं सारीं दारें खुलीं होतील,
वासनांच्या शृंखला तुटून पडतील,
पापपुण्याचा भेद करून मी पार होईन,
एका लोकांतून दुसऱ्या लोकांत चालत राहीन.

अरे मी यात्रेकरू आहे.
जो काय माझ्यावर भार आहे तो दूर होईल.
अज्ञाताच्या निःशब्द गायनाच्या रूपानें
आकाश मला दूरवर हांका मारीत आहे.
कोणाची बांसरी असल्या गंभिर स्वरानें
सांज सकाळ माझा प्राण खेचीत आहे ?

अरे मी यात्रेकरू आहे.
मी कोण्या पहांटे बाहेर आलों कोणास ठाऊक ?
त्या वेळीं कुठेंहि कोणी पक्षी गात नव्हता,
रात्र किती उरली होती कोणास ठाऊक ?
फक्त एक अनिमेष डोळा
अंधकारामध्यें जागत होता.

अरे मी यात्रेकरू आहे.
कोण्या दिवसाचे शेवटीं
कुठल्या घरीं मी पोहोंचणार आहे कोण जाणे ?
त्या ठिकाणीं कोणती तारका दिवा लावील,
तेथें कुठल्या फुलांच्या सुगंधानें
वारा विव्हल झाला असेल,
कोणता अनादिकाल आपल्या
स्निग्ध नेत्रांनीं त्या ठिकाणीं
माझी अपेक्षा करील कोण जाणे !

☆ ☆

(उडिये ध्वजा अभ्रभेदी रथे)

बाहेरच्या रस्त्यावर अभ्रभेदी रथांत बसून
ध्वजा फडकवीत हा कोण आला आहे पहा.
ये, तूं धांवत ये, (त्याच्या रथाची) दोरी
खेचायला हवी आहे.

अरे, तूं घरांतल्या कोपऱ्यांत
कुठें बसून राहिला आहेस ?
उडी मारून गर्दीत बसून तुझ्याकरतां
कशी तरी जागा करून घे.

तुझे घरकाम आज विसर.
सर्व मन व शरीर एकवटून व
तुच्छ प्राणाची माया सोडून देऊन

प्रकाशांत, अंधकारांत, शहरांत,
खेड्यांत, अरण्यांत व पर्वतांत
तो दोर ओढत चल.

हीं जीं चाकें करूण् आवाज करीत फिरताहेत
त्यांचा आवाज तुझ्या अंतःकरणापर्यंत
पोहोचत नाही का ?

तुझा प्राण रक्ताच्या बिंदुबिंदूत
उसळी मारीत नाही का ?
तुझे मन मृत्युंजयी गान गात नाही का ?
तुझी आकांक्षा विशाल भविष्यकाळाकडे
पुराच्या वेगानें धांवत सुटत नाही का ?

☆ ☆

(भजन पूजन साधन आराधना)

भजन, पूजन, साधन, आराधना
हे सर्व पढून राहू दे.

अरे, दारें बंद असलेल्या देवाल्याच्या
कोपऱ्यांत तूं कां आला आहेस ?

आपल्या मनाच्या अंधकारांत लपून बसून
कुणाची तूं गुपचुप पूजा करीत आहेस ?

डोळे उघडून तूं निरखून पहा बरं,
देवता देवळांत नाही.

जेथें जमीन नांगरून शेतकरी शेती करीत आहेत;
आणि जेथें मजूर दगड फोडून बाराहि महिने कष्ट करून
रस्ता तयार करीत आहेत तेथें तो गेला आहे.

तो उन्हा-पावसामध्ये सर्वांच्याबरोबर
तापत-भिजत आहे.

त्याच्या दोन्ही हातांला माती लागली आहे.
त्याच्याप्रमाणें सोवळें वस्त्र सोडून तूं मातीमध्ये ये.

मुक्ति ? अरे मुक्ति तुला कुठें मिळणार ?
मुक्ति आहे कुठें ?

स्वतः परमेश्वरानें सृष्टीचें बंधन पेहरून
स्वतःला सर्वांच्याबरोबर बांधून घेतलें आहे.

तुझे ध्यान वाजूला ठेव,
फुलाची परडी दूर राहूं दे.

तुझे वस्त्र फाटलें आणि तुला
धूळ लागली तरी चालेल.

कर्मयोगामध्ये त्यांच्याबरोबर एक होऊन
तुझ्या अंगांतून घाम निथळून पडूं दे

☆ ☆

(सीमार माझे, असीम तुमि)

हे असीमा ! सीमेमध्ये
तुझे सूर तूं ध्वनित करतोस,
म्हणूनच माझ्यामध्ये तुझा प्रकाश
इतका मोहक झाला आहे.

हे रूपरहिता ! किती रंगांनीं, किती गंधांनीं,
किती गानांनीं, किती छंदांनीं, तुझ्या रूपाच्या लीलांनीं
माझ्या हृदयावर पूर लोटतो !
म्हणून माझ्यामध्ये तुझी शोभा इतकी आकर्षक आहे.

तुझें-माझें मीलन झालें म्हणजे
सर्व अडथळे दूर होतील—
विश्वसागर त्या वेळीं लाटा उठवून
हेलकावे खाऊं लागेल.

तुझ्या प्रकाशांत तर छाया नाही,
पण माझ्यामध्ये त्याला काया प्राप्त होते,
माझ्या अश्रुजलांनीं तो सुंदर व विव्हल होतो.
माझ्यामध्ये तुझी शोभा इतकी आकर्षक आहे.

☆ ☆

(ताइ तोमार आनंद आमार 'पर)

तुझा आनंद माझ्यावर अवलंबून आहे,
म्हणून तूं खालीं येतोस.

हे त्रिभुवनेश्वरा, मी जर नसतो तर तुझें प्रेम
वायां गेलें असतें.

माझ्यामुळे तूं आपला मेळा एकत्र केला आहेस,
(म्हणून) माझ्या हृदयांत तुझ्या आनंदरसाचा
खेळ चालला आहे.

माझ्या जीवनांत तुझी इच्छा
विविधरूपें धारण करून हेलावत आहे.
म्हणून तर तूं राजाधिराज असूनहि माझें हृदय
जिकग्याकरितां अनेक मनोहर वेष धारण करून
फिरतो आहेस.

तूं नित्य जागा आहेस,

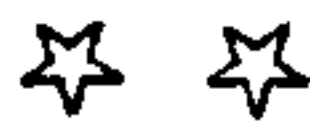
म्हणून तर प्रभू, तूं येथें उतरून आलास,
तुझें प्रेम, भक्ताच्या हृदयावरील प्रेमावर आधारलेलें आहे,
तुझी मूर्ति तेथें उभयतांच्या संमीलनामध्ये
पूर्णपणें प्रकाशित झाली आहे.

☆ ☆

(मानेर आसन, आराम-शयन)

मानाची जागा, सुखाची शय्या
ही तुझ्यासाठी नाही.
आज सारें टाकून दे
व आनंदित होऊन रस्त्यावर ये.
या बंधूनों, तुम्ही सर्वजण मिळून वाहेर या,
आजचें संमेलन माझ्या अमानिताच्या
घरीं भरवूं या.

आपण निंदेचें भूषण करून तें परिधान करूं;
कांट्याचा कंठहार घालूं;
अपमानाचा भार डोक्यावर उचलून घेऊं.
शेवटच्या दुःखी माणसाचें जें घर असेल
त्या घराच्या धुळींत आपलें डोकें लोळवूं,
आणि त्यागाचें रिकामें भांडें
आनंदरसानें भरून घेऊं.

(प्रभुगृह इते आसिले जेदिन)

ज्या दिवशीं वीरांची सेना प्रभूच्या घरून आली,
त्या दिवशीं त्यांची प्रचंड शक्ति कुठें लपलेली होती ?
त्यांचें चिलखत कुठें होतें आणि शस्त्र कुठें होतें ?
ते क्षीण, दरिद्री आणि अत्यंत असहाय होते.

ज्या दिवशीं वीरांची सेना प्रभूच्या घरून आली,
त्या दिवशीं त्यांच्यावर
चहूंकडून सारखे आघात येत होते.

ज्या दिवशीं प्रभुगृहीं वीरांची सेना परतली
त्या दिवशीं त्यांची प्रचंड शक्ति
पुनः कुठें लुप्त झाली ?

धनुष्य, बाण, तलवार कुठें तरी गळून पडली;
आणि त्यांच्या तोंडावर शांत हास्य चमकलें.

ज्या दिवशीं वीरांची सेना प्रभुगृहीं परतली,
त्या दिवशीं साऱ्या जन्माचें साफल्य
मागें ठेवून ती निघून गेली.

☆ ☆

(भेबेछिनु मने जा हवार तारि शोपे)

मी मनांत विचार केला कीं,
जें व्हायचें! होतें तें सर्व होऊन
शेवटीं आतां माझा प्रवास थांबला आहे.

मला वाटतें आतां पुढें रस्ता नाही
व आतां प्रवासाचें प्रयोजनहि उरलें नाही.
प्रवासाचें पाथेयहि आतां संपलें आहे.

मला शांत अशा पडद्यामागें थकल्या भागल्या जीवांनं
व फाटलेल्या आणि घाणेरड्या कपड्यांनीं जायला हवें.

पण मी आज काय पहातो आहे ?
काय ही अनंत लीला, काय हें नावीन्य
आंतल्याआंत गुप्तपणें वहात आहे !

जुनी भाषा जेव्हां तोंडांतून आटोपली,
तेव्हां ती नव्याः गानाच्या रूपानें
हृदयांत स्फुंदूं लागली.

जेथें जुना रस्ता संपत आला,
तेथेंच मला तूं नव्या रस्त्यावर आणलेंस.

☆ ☆

(आमार ए गान छेडेशे तार)

माझ्या कवितेने आपले सारे अलंकार
टाकून दिले आहेत.

तुझ्याजवळ तिने नटण्याचा अहंकार ठेवला नाही.
अलंकार मध्ये येऊन मीलनाला अडथळा करतात.
त्यांचे मुखर झंकार तुझे गुणगान लुप्त करतात.

तुझ्यासमोर, मी कवि आहे अशी
फुशारकी मारणे शोभत नाही.
हे महाकवि, मी तुला शरण येऊं इच्छितों.
मला माझे जीवन प्रयत्नाने वासरीसारखे
जर सरळ करतां आले,
तर तूं त्या वासरीचीं सारीं छिद्रे
गाण्याने भरून टाकशील.

☆ ☆

(निन्दा दुःख अपमान)

निन्दा, दुःख व अपमान यांचे कितीहि आघात झाले.
तरीदेखील त्यांत गमावण्यासारखें
कांहीं नसतें, हें मला कळतें.

जेव्हां मी धुळीवर बसलेला असतो
तेव्हां मला आसनाचा विचार करावा लागत नाही.
दैन्यामध्ये निःसंकोचपणें तुझ्या प्रसादाची
इच्छा मी करीत असतो.

लोक जेव्हां चांगलें बोलतात,
आणि जेव्हां मी सुखांत असतो,
तेव्हां मला ठाऊक असतें कीं,
त्यांत बरीच फसवणूक आहे.
त्या फसवणुकींना साज चढवून
मी डोक्यावर घेऊन भटकतो.

तुझ्याजवळ जाण्याला तेव्हां मला
वेळच मिळत नाही.

☆ ☆

(राजारं मतो बेशे तुमि)

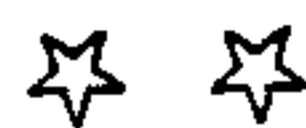
राजाला शोभणाच्या कपड्यांनीं ज्या मुलाला तूं सजवतेस,
आणि ज्याला हिऱ्यामोत्यांचे हार घालतेस,
त्याचा खेळण्याबागडण्याचा सारा आनंद लुप्त होतो.
कपडे व दागिने त्याला मोठ्या अडचणीचे होतात.

आपलीं वस्त्रें-भूषणें हिसकाहिसकीं
फाटतील कीं काय, धुळीनें तीं घाणेरडीं
होतील कीं काय, या भीतीनें
तो इतरांपासून बाजूला राहतो.

राजाला साजेशा कपड्यांनीं ज्या मुलाला तूं सजवतेस
आणि ज्याला हिऱ्यामोत्यांचे हार घालतेस
त्याला हालचाल करायलासुद्धां भीति वाटते.

माते, राजाप्रमाणें असें सजवून
आणि हिऱ्यामोत्यांचे हार घाऱून काय होणार ?
दार उघडून टाक, आणि त्याला धांवत जाऊन
रस्त्यावरून वारा, धूळ, चिखल यांत लोळूं दे.

राजाला साजेशा कपड्यांनीं ज्या मुलाला तूं सजवतेस
आणि ज्याला हिऱ्यामोत्यांचे हार घालतेस
त्याला-जेथें साऱ्या जनतेचा समूह
सर्व दिवस नाना खेळ खेळत आहे,
चहूंकडे हजारों सुरांनीं अनेक गाणीं गायलीं जात आहेत-
तेथें जायला मिळत नाहीं.

(जडिये गेछे सरु मोटा)

माझ्या जीवनवीणेला बारीक व जाड
अशा दोन तारा जोडलेल्या आहेत,
म्हणून ती वीणा नीट वाजत नाही.

या दोन सुरांच्या घोटाल्यामुळे
माझा प्राण कासावीस झाला आहे.
त्यामुळे वारंवार माझे गाणे एकदम बंद पडते.
जीवनवीणा आतां चांगल्या सुरांत वाजत नाही.

तुझ्या सभेच्या रस्त्यावर येऊन,
मी लाजेनें चूर व्हावे,
ही वेदना मला सोसवत नाही.

तुझे जे गुणी लोक आहेत,
त्यांच्याजवळ मी बसू शकत नाहीं.
मी सर्वांच्या मार्गे बाहेर दरवाजाजवळ उभा राहतो.
जीवनवीणा आतां चांगल्या सुरांनीं वाजत नाहीं.

☆ ☆

(गाबार मतो हय नि कोनो गान)

माइयाजवळ गाण्यासारखें कांहीं गान नाही;
आणि देण्यासारखें कांहीं दान नाही.

मनांत जें आहे तें सारें तसेंच शिल्लक राहिलें आहे.
तुला मी फक्त फसवीत आलों.

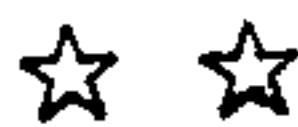
माझे जीवन परिपूर्ण केलें जाऊन
ह्या जीवनांतली पूजा केव्हां समाप्त होईल ?

इतरेजनांची जी कांहीं सेवा करतो,
तीत जीवतोड करून मी भरभरून अर्घ्य देत असतो.

माझे दैन्य उघडकीस येईल या भीतीनें
कितीतरी मी खरेखोटे सजवून देतो.

पण तुझ्यापासून कांहींच गुप्त रहात नसल्यामुळे
तुझ्या पूजेचें एवढें धाडस करवतें.

याकरतां माझा हा उघडा दरिद्री प्राण,
जसा आहे तसा, तुझ्या पायाजवळ आणीत आहे.

(आमार माझे तोमार लीला)

माझ्या जीवनांत तुझी लीला प्रगट होणार आहे,
म्हणून तर मी या जगांत आलों आहे.
या घरांतील सर्व दारें उघडतील,
आणि सारा अहंकार नष्ट होईल,
तुझ्या या आनंदमय संसारांत
माझं असं कांहींच शिल्लक राहणार नाहीं.

मेल्यावरहि मी वांचेन,
तेव्हांहि माझ्यामध्ये तुझी लीला चालू राहील.
माझ्या सर्व वासना तुझ्या एकमेव प्रेमांमध्ये
मिसळून जाऊन विराम पावतील;
आणि या सुखदुःखाच्या विचित्र जीवनांत
तुझ्याशिवाय दुसरें कांहींच राहणार नाहीं.

☆ ☆

(दुःस्वपन कोथा हते एसे)

कोठून तरी दुःस्वप्नें येतात,
आणि जीवनांत गोंधळ माजवतात.

मी त्यामुळे रडत उठतो; पण शेवटीं जागा होऊन
पाहतो तों कांहीं नाही, मातेची मांडी आहे.

मला वाटलें होतें, दुसरें कोणी तरी असेल,
म्हणून त्या भयानें मी झगडण्याला सिद्ध होतो.

पण तुझे हंसणें पाहून आज कळतें कीं
तूच मला झोंका दिला होतास.

हें जीवन आपल्या सुख-दुःख-भयांनीं
सतत मला हिसके देत आहे.

त्याशिवाय दुसरें कांहींच जणूं माझ्या जीवनांत नाही,
जणूं काय तेंच माझे सर्वस्व आहे.

पण प्रभातकाळच्या प्रकाशांत माझ्या डोळ्यांवरील
अंधार क्षणांत दूर होईल,
तुझ्या परिपूर्ण दर्शनानें सर्व कझोळ थांबून जाईल.

☆ ☆

(गान दिये जे तोमाय खुंजि)

मी सारखा जन्मभर गाण्याच्या साधनानें
मनांत व मनाविहेर तुझा शोध करीत आहे.

माझं गान घराघरांत दारादारांत मला घेऊन गेलें आहे.
मी हातानें चांचपडत गाण्याच्या द्वारां
या जगांत हिंडत आहे.

किती तरी शिक्षण मला गाण्यांनीं दिले,
किती तरी गुप्त मार्ग मला गाण्यांनीं दाखविले,
हृदयगगनांतील किती तरी तारांची
ओळख त्यांनीं मला करून दिली.

नानाविध सुखदुःखांच्या रहस्यमय प्रदेशांत
मला गाण्यांनीं फिरवून, शेवटीं संध्याकाळच्या वेळीं
कुठल्या बरं प्रासादाजवळ आणलं ?

☆ ☆

(तोमाय खोंजा शेष हवे ना मोर)

माझ्या जन्माचा शेवट झाला तरी देखील
माझे तुला शोधणें संपणार नाहीं.

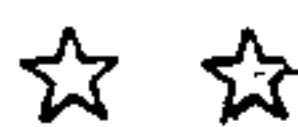
मी नवजीवनाच्या प्रदेशांत निघून जाईन,
तेथें माझ्या डोळ्यांना नवीं नवीं दृश्यें दिसतील.

त्या नव्या प्रकाशानें मी नवा होऊन
तुझ्या नवमीलनाची राखी बांधीन.
तरी देखील माझे तुला शोधणें संपणार नाहीं.

तुला अंत नाहीं, रे अंत नाहीं.
म्हणूनच तुझी नवी नवी लीला सारखी चालू राहते.

हे नाथ, तूं पुनः कोणत्या वेषानें हंसत
रस्त्यांत उभा राहशील हें मला सांगवत नाहीं.

जेव्हां मी नव्या भावनांच्या तंद्रींत असेन
तेव्हां तूं जवळ येऊन माझा हात धरशील.
तरी देखील माझे तुला शोधणें संपणार नाहीं.

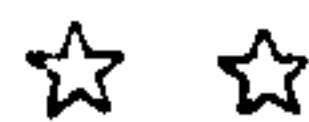

(जॅनो शेष गाने मोर सब रागिणी पुरे)

माझ्या अखेरच्या गाण्यांत
सान्या रागिणी पूर्ण होवोत,
व त्या रागिणींच्या सुरांत माझा
सारा आनंद प्रकट होवो.

ज्या आनंदामुळें मृत्तिकामय पृथ्वी, तरुलता
व गवत यांनीं अधीर होऊन हसूं लागते,
ज्या आनंदामुळें जीवन व मृत्यु हे दोन
(आवळेजावळे भाऊ) वेड्याप्रमाणें
सान्या पृथ्वीवर भटकत फिरतात,
तो आनंद त्या रागिणींच्या सुरांत प्रकट होवो.

जो आनंद वादळाच्या रूपानें येतो
आणि झोपलेल्या जीवाला अट्टहास्य करून जागे करतो,
जो आनंद, दुःखव्यथेच्या उमललेल्या
रक्तकमलावर अश्रुपूर्ण नयनांनीं उभा राहतो,
सर्व कांहीं धुळींत टाकून देऊन
जो आनंद अनिर्वचनीय होऊन राहतो
असा आनंद त्या सुरांत प्रकट होवो.

(जखन आमाय बांधो आगे पीछे)

जेव्हां तूं मला मागून पुढून बांधतोस.
तेव्हां मला वाटतें आतां कसली माझी सुटका होते ?

जेव्हां तूं मला खालीं फेकून देतोस,
तेव्हां मला वाटतें आतां कसला मी उभा राहतों ?

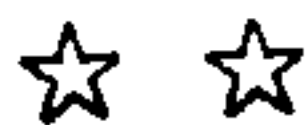
पण पुनः तूं माझें बंधन तोडतोस,
पुनः तूं मला उचलून घेतोस,

अशा प्रकारें तुझ्या बाहूच्या हिंदोळ्यावर
मला सारा जन्मभर तूं झोके देत असतोस.

तूं भय दाखवून झोपेचा क्षय करतोस,
आणि झोंप मोडून भय नष्ट करतोस.

दर्शन देऊन, हाक देऊन तूं प्राणांत संचरतोस,
आणि नंतर कुठें तरी लपतोस.

मनांत येतें कीं, याला मी हरवून बसलों कीं काय,
पण इतक्यांत तूं कोठून तरी ओ देतोस.

(जतो कांल तुइ शिशुर मतो)

तूं जोंवर लहान मुलाप्रमाणें शक्तिहीन असशील,
तोंवर तूं अंतःकरणाच्या अंतःपुरांतच रहा.

लहानशा घावानें तूं मूर्च्छित होशील,
लहानशा दाहानें तूं जळून मरशील,

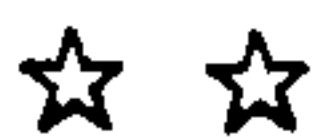
अंगाला जर थोडीशी धूळ लागली
तर तें घाणेरडें होईल—

म्हणून तोंपर्यंत तूं अंतःकरणाच्या
अंतःपुरांतच रहा.

तुला शक्ति आली, तुझे प्राण तरारून गेले,
तूं त्या प्रभूच्या जळजळीत सुधेचें पान केलेंस
म्हणजे तूं बाहेर पळत जा.

मग तूं धुळींत लोळलास तरी स्वच्छ रहाशील,
आणि सगळीं बंधनें अंगाभोंवतीं असलीं तरी
तूं मुक्त होऊन हिंडशील.

तोंपर्यंत तूं अंतःकरणाच्याच अंतःपुरांत रहा.

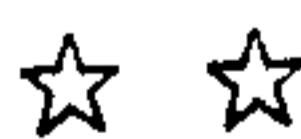
(आमार चित्त तोमाय नित्य हबे सत्य हबे)

माझे चित्त तुझ्या ठिकाणीं राहिलें तर तें
स्थिर होईल व सत्यहि होईल.
हे सत्यस्वरूपी प्रभो, असा मंगल
दिवस केव्हां उगवेल ?

सत्य, सत्य, सत्य असा जप करून
सर्व बुद्धि सत्यांत समर्पण करून
मी साऱ्या जगामध्ये
सीमेचें बंधन उल्लंघून केव्हां जाईन ?
सत्या, तुझा पूर्ण प्रकाश मी केव्हां पाहीन ?

तुला दूर सारून
मी आपला असत्यांत कुजत आहे.
या भूताच्या राज्यांत काय मी गोंधळ माजवतो आहे.

माझे मीपण धुऊन पुसून जेव्हां
मी तुझ्यामध्ये विलीन होईन
तेव्हां खरोखर तुझ्यामध्ये मी सत्य होऊन राहीन
आणि तेव्हांच मी वाचेन.
असें माझे मरण तुझ्या मध्ये मी केव्हां मरेन ?

(तोमाय आमार प्रभु कोरे राखि)

मी तुला माझा प्रभू मानावें,
इतकाच माझ्यांतला मीपणा बाकी राहूं दे.
मी तुला चहूंकडे पहावें,
मी तुझ्यांत सर्वस्वानें एकरूप व्हावें
आणि तुला रात्रंदिवस माझें प्रेम पुरवीत रहावें,
एवढीच माझी इच्छा शिहक राहो—
तुला मी माझा प्रभू मानावें.

मी तुला कोठेंहि झांकूं नये
इतकंच माझं असं शिहक राहूं दे.
तुझी लीला माझ्या सान्या जीवनांत संचरावी,
म्हणून तर या संसारांत तूं मला धरून ठेवले आहेस.
तुझ्या बाहुपाशांनीं मी तसाच बांधला रहावा
इतकेच माझे पाश बाकी राहोत—
तुला मी माझा प्रभू मानावें.

☆ ☆

(जा दियेछो आमार ए प्राण भरि)

माझा प्राण भरून तूं मला इतकं दिलं आहेस कीं,
मी आतां मेलों तरी मला दुःख होणार नाहीं.

रात्रंदिवस किती सुखांनीं व दुःखांनीं,
माझ्या अंतःकरणांत उमटणाऱ्या किती सुरांनीं,
माझ्या घरांत डोकावून किती वेशांनीं
आणि किती रूपांनीं, तूं माझे मन
हरण करून घेतलं आहेस !

म्हणून आतां मी मेलों तरी मला दुःख नाहीं.

मला ठाऊक आहे कीं, मी तुला
मनानें वरलें नाहीं,

त्यामुळें तर मला तुझी पूर्णत्वानें प्राप्ति झाली नाहीं.

पण जें मला लाभलें आहे,

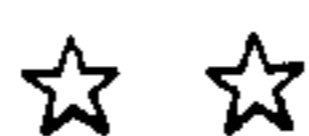
तें भाग्यच आहे असें मी मानतो.

तूं तर मला तुझा परिसच दिला आहेस.

तूं आहेस, हें ज्ञान तर मला झालं आहे.

आतां याच श्रद्धेची नौका धरून मी जाईन.

आतां मी मेलों तरी मला दुःख नाहीं.

(ओरे माझि, ओरे आमार)

हे नावाड्या, हे माझ्या मानवी जीवननौकेच्या नावाड्या,
फार दुरून, पलीकडच्या कांठावरून
बासरीचा आवाज येतो आहे,
तो तुला ऐकू येत आहे का ?

तुझी नौका दिवस बुडतांच
यावेळीं तरी घाटावर येऊन थांबणार आहे का ?
तेथें संध्याकाळच्या अंधकारांत
दीपावळी दिसेल का ?

मला असं वाटत आहे कीं, जणूं काय,
या मन्दमधुर पवनामध्ये, आज नदीपलीकडचें
कोणाचें तरी हास्य अंधकारांतून वहात येत आहे.

मी येतांना कांहीं फुलें उचरून आणलीं होतीं,
त्यांतलीं जीं फुलें ताजीं असतील
त्यांनीं ती परडी आतांच सजवून घे.

☆ ☆

(मनके आमार कायाके)

माझ्या मनाला, माझ्या देहाला, या काळ्या सावलीला
मी कायमची नाहीशी करून टाकू इच्छितों.
मायेला त्या आर्गांत जाळून टाकावें,
त्या समुद्रांत बुडवावें,
तिनें त्या चरणावर गळून पडावें,
तिला भरडून टाकावें अशी मी इच्छा करतो.
मी जातो तेथें, बैठक ठोकून ती बसलेली पाहून,
मी लाजेनें खालीं मान घालतो.
या अत्यंत काळ्याकुट्ट अशा छायेला हिरावून ने.

माझ्या मोठेपणाची तुला
कोठेंहि अडचण येणार नाही.
या मायेला दूर सारून,
एकटा तूंच परिपूर्ण असें दर्शन मला देशील.

☆ ☆

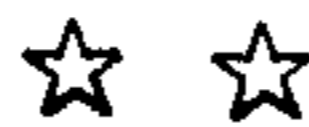
(जाबार दिने एइ कथाटि)

प्रयाणाच्या दिवशीं मला ही गोष्ट म्हणतां यावी कीं,
जें मी पाहिलें व जें कांहीं मला लाभलें
त्याला उपमा नाही.

या प्रकाशमय समुद्रामध्यें,
जें कमल विराजत आहे,
त्याचा मी मधु सेवन केला आहे,
म्हणून मी धन्य झालों आहे—
प्रयाणाच्या दिवशीं ही गोष्ट
घोषित करून मला जाऊं दे.

विश्वरूपाच्या क्रीडागृहामध्यें
मी कितीतरी खेळ खेळलों,
आणि दोन्ही डोळे उघडून मी अपरूपाला पाहिलें.

ज्याला स्पर्शहि करितां येत नाही,
तो माझ्या सर्वेंद्रियाला गवसला;
आणि या ठिकाणीं जर शेवट करायचा असला
तर त्याला शेवट करूं दे.
प्रयाणाच्या दिवशीं ही गोष्ट घोषित करून मी जावें.

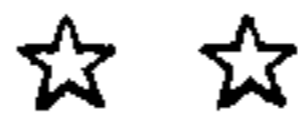
(आमार नामटा दिये ठेके राखि जारे)

माझ्या नांवाखालीं ज्याला मी झांकून ठेवलें आहे
तो या नामरूपी कारागृहांत झिजत पडला आहे.

सर्व गोष्टी विसरून मी जसजसा रात्रंदिवस
ही नांवाची भित आकाशापर्यंत बांधतो आहे,
तसतसें त्या नांवाच्या भितीच्या अंधकारांत
मी स्वतःच्या सत्यस्वरूपाला गमावत आहे.

मी मातीवर माती रचून
ती नांवाची भित उंच उंच उभारत आहे,
त्या भितींत कोठें छिद्र राहिल कीं काय
या भीतीनें माझ्या मनाला स्वस्थता नाहीं.

या मिथ्या भितीबद्दल मी जितकी आस्था वाळगतों,
तितकी माझ्या सत्यस्वरूपावरील माझी दृष्टि चळते.

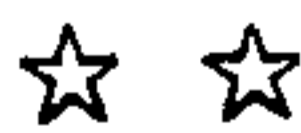
(नामदा जे दिन घुचावे, नाथ)

हे प्रभो, ज्या दिवशीं हें नांव नष्ट होईल,
त्या दिवशीं स्वतः निर्माण केलेल्या स्वप्नांतून जागा होऊन
आणि तुझ्यामध्ये जन्म घेऊन मी मुक्त होऊन वांचेन.

तुझ्या हाताच्या लेखाला झांकून ठेवून
मी स्वतःच्या नांवाची रेघ काढतो,
असली भीषण आपत्ति सोसत
आणखी किती काळ मी जीवन कंठणार आहे ?

सर्वांचे अलंकार हरण करून
तें आपणाला सजवूं पहातें.
सर्व सूर बंद पाडून
आपला सूर तेवढा तें चालू ठेवूं इच्छितें.

माझे हें नांव घेण्याचें थांबवून
जेव्हां तुझे नांव मी आनंदानें घेईन
त्या दिवशीं नामरहित परिचयानें
सर्वांच्या बरोबर माझे मीलन होईल.

(जढाये आछे बाधा)

मला बाधा जडली आहे व ती टाकून द्यावी
अशी तर इच्छा मला आहे;

पण ती टाकूंगेल्यास मला दुःख होतें.
मुक्ति मागण्यासाठीं मी तुझ्या समीप येतों;
आणि मुक्ति मागतांना लाजेनें थिजून जातों.

माझ्या जीवनांत तूच सर्वश्रेष्ठ आहेस,
तुझ्यासारखें दुसरें धन आणखी कोणतेंच नाहीं
हें मी जाणतों;

तरीहि जें माझ्या घरांत फुटकं तुटकं भरून ठेवलेलें धन आहे,
तें कांहीं मी टाकायला धजत नाहीं.

जें आवरण तुला आच्छादून आणि हृदय धुळीनें
झांकून टाकीत आहे तें मृत्यूवर मृत्यु आणीत आहे,
मी मनापासून त्याचा धिक्कार करतों,
तरी पण त्यावर प्रेम करतों.

माझीं कर्जे अनेक आहेत व माझ्या खात्याला
अनेक जणांच्या फसवणुका जमा आहेत,
माझी जीवनांतील विफलता कितीतरी आहे व
किती तरी लपवाछपवी मी केल्या आहेत;
जेव्हां मी माझ्या कल्याणाकरतां तुझ्याकडे येतों,
तेव्हां मनामध्ये वरील माझ्या दोषांचें भय असतें.

☆ ☆

(तोमार दया जादि चाहिते नाओ जानि)

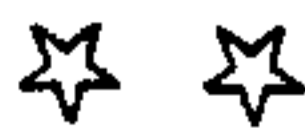
तुझ्या दयेची इच्छा करण्याचें जरी मला ठाऊकहि नसलें
तरीहि तूं आपल्या चरणाजवळ मला दयेनें ओढून घेतोस.

मी जें काय निर्माण करतों
त्यांत तुला विसरून दंग होतों;
आणि फळाफुलांच्या साधनांनीं
सुखाची आराधना करीत असतों.

असल्या या भातीच्या क्रीडागृहांत
मला तुच्छ लेखून ठेवूं नकोस,
वन्हीरूपी शल्य टोंचून मला कृपा करून जागा कर.

द्वैतामध्ये सत्य हें डोळे मिटून बसलें आहे,
त्याला तुझ्याशिवाय प्रस्फुटित करण्याचें
कोणाला ठाऊक आहे ?
मृत्यूचा भेद करून अमृत झरून पडतें,
आणि दैन्याची अगाध पोकळी भरून येते.

पतनाच्या दुःखामध्ये चेतनाचा आवाज होत आहे,
ह्या विरोधाच्या कोलाहलामध्ये
तुझी गभीर वाणी ऐकूं येते.

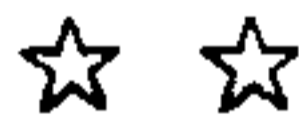
(जीवने जतो पूजा होलो ना सारा)

जीवनामध्ये जी कांहीं पूजा करावयाची होती
ती पुरी झाली नाही; पण फुकटहि गेली नाही,
ह्याची मला जाणीव आहे.

फूल न उमलतां जरी पृथ्वीवर पडलें,
नदी जरी वाळवंटांत लुप्त झाली,
तरी ती वायां गेली नाही हें मला ठाऊक आहे.

जीवनांत आजहि जें मागें राहिलें आहे,
तें मिथ्या झालें नाही हें मी जाणतो.

माझे अनागत, माझे अनाहत, सारें तुझ्या वीणेच्या
तारेवर वाजत आहे, तें नाहीसें झालें नाही,
हें मी जाणतो.

(एकाटि नमस्कारे प्रभू)

हे प्रभो, एका नमस्कारानें
माझा सारा देह तुझ्या या विश्वरूपी चरणावर
लोळण घेऊन पडो.

जल भारांनीं नत झालेल्या
श्रावणांतील घनदाट मेघाप्रमाणें
माझं सारं मन तुझ्या मंदिराच्या दारीं
एका नमस्कारानें पडून राहूं दे.

आत्मविस्मृत नाना सुरांचे तरल आलाप
एकत्रित होऊन सारें गाणें एका नमस्कारानें,
शांततेच्या सागरामध्यें विलीन होवो.

मानससरोवरावर जावयास उत्सुक झालेले हंस
ज्याप्रमाणें रात्रंदिवस उडत जात असतात,
त्याप्रमाणें माझा सारा प्राण महामरणाकडे
एका नमस्कारानें उड्डाण करो.

(जीवने जा चिरदिन)

जीवनामध्ये जें सतत आभासरूपानें राहिलें आहे,
जें प्रभातकालीन प्रकाशांत व्यक्त झालें नाहीं,
तें आज माझ्या जीवनाच्या शेवटच्या दानांत,
जीवनाच्या शेवटच्या गानांत,
हे देवते, मी तुझ्या चरणीं अर्पित आहे.

शब्द त्याला संपूर्णपणें बद्ध करूं शकले नाहींत,
गाणें आपल्या मधुर सुरांच्या द्वारां
तें व्यक्त करूं शकलें नाहीं.

सख्या, तें गुप्तस्थळीं गुपचुप,
मोहक अशीं नवीं नवीं रूपें धारण केलेलें,
सर्वांच्या नजरेआड झाकलेलें होतें.
तें प्रभातच्या प्रकाशांत व्यक्त झालें नाहीं.

देशोदेशीं भ्रमण करून मी त्याला घेऊन भटकलों,
माझ्या जीवनांतली सारी घडामोड
त्याच्या भोंवतीच आहे.

माझ्या सर्व विचारांत व आचारांत, माझ्या सर्वस्वांत
माझ्या शयनांत व स्वप्नांत जरी तें भरून राहिलेले असलें
तरी तें एकाकी होतें,
प्रभातच्या प्रकाशांत तें व्यक्त झालें नाहीं.

दिवसानुदिवस कितीतरी लोकांनीं
त्याची अपेक्षा केली,
पण तें सर्वजण बाहेरच्या दारांतूनच
निराश होऊन परतले.

त्याला अन्य कोणीहि ओळखणार नाहीं,
तुझ्याबरोबर परिचय होईल, ही आशा धरून तें
आपल्याच हृदयाकाशांत बसून राहिलें आहे-
तें प्रभातच्या प्रकाशांत व्यक्त झालें नाहीं.

☆ ☆

(तोमार साथे नित्य विरोध

तुझ्याबरोबर रोज वैर करणें
आतां सहन होत नाहीं,
दिवसेंदिवस कितीतरी कर्जाचा बोजा वाढतच आहे.

सर्वजण तुझ्या सभेच्या वेशांत
तुझ्याकडे येऊन नमस्कार करून गेले;
पण मी मलीन वस्त्रांनीं लपून हिंडतों आहे,
त्यामुळें माझा मान ठेवला जात नाहीं.

माझें मन मुकें झालें आहे, तर मग
माझ्या चित्ताची व्यथा तुला कशी कळवूं?
तुझ्याजवळ त्याला कांहीं गाव्हाणें सांगतां हि येत नाहीं.

त्याला यावेळीं परतवूं नकोस,
त्याला अपमानाच्या पलीकडे ने;
आणि तुझ्या चरणाजवळ त्याला
कायमचा विकत घेऊन ठेव.

☆ ☆

(प्रेमेर हाते धरा देबो)

प्रेमाच्या हातीं सांपडावें, म्हणून
मी बसून राहिलों आहे;

त्यामुळेच फार उशीर झाला आहे,
आणि माझ्या हातून अनेक दोष वडले आहेत.

ते आपल्या विधि-नियमाच्या बंधनाच्या दोरांनीं
मला धरावयास येतात पण मी बाजूला निघून जातो.

त्याकरतां मला जी काय शिक्षा भोगावी लागेल,
ती मी खुषीनें भोगेन,
कारण मी प्रेमाच्या हातीं सांपडावें
म्हणून तर बसून राहिलों आहे.

लोक माझी निंदा करतात
आणि ती निंदा कांहीं खोटी नाही,

ती सर्व निंदा शिरावर धारण करून
मी सर्वांच्या खालीं राहीन.

दिवस संपून गेला; खरेदी-विक्रीकरतां
जमलेली मंडळी पांगली.

जे मला बौलावण्यास आले होते,
ते माझ्यावर रागावून परत गेले;
पण मी प्रेमाच्या हातांत पकडून
घेण्याकरतां बसून राहिलों आहे.

☆ ☆

(संसारेते आर जाहारा)

या जगांत जे माझ्यावर प्रेम करतात
ते मला दृढ पाशांनीं आवळून बांधून ठेवतात.

पण तुझे प्रेम सर्व प्रेमाहून मोठें आहे,
म्हणून त्या प्रेमाची रीत नवी आहे.

तूं तुझ्या प्रेमानें मला आवळून ठेवीत नाहींस,
तूं दडून राहतोस आणि
तुझ्या दासाला मोकळें ठेवतोस.

इतर सर्वजण मी चुकेन

या भीतीनें मला एकट्याला मोकळा सोडीत नाहींत.

दिवसांमागून दिवस जातात

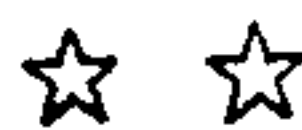
आणि तुझं दर्शन कांहीं होत नाहीं.

तुला मी आळवो, किंवा न आळवो,

मी आत्मसमाधानांत संतुष्ट राहतों;

तुझे समाधान माझ्या समाधानाची

आशा वाळगून आहे.

(प्रेमेर दूतके पाठावे नाथ कवे)

हे नाथ, तूं प्रेमाच्या दूताला केव्हां बरं पाठवशील ?
तो आला म्हणजेच माझीं सारीं द्वंद्वे नष्ट होतील.

माझ्या घरांत इतर जे येतात,
ते मला भय दाखवून शासन करतात.

माझे ब्रात्य मन दार बंद करून राहतें,
तें पराभव न मानतां सर्वांना परतवून लावतें.

तो दूत आल्यावर सर्व अडथळे दूर होतील.
तो आल्यावर सर्व बंधनें निखळून पडतील.

त्याच्या हाकेला ओ द्यावीच लागेल
म्हणून तो आल्यावर, घरामध्यें
मला कोण धरून ठेवील ?

तो येतो, तेव्हां तो एकटा चालत येतो,
त्याच्या गळ्यांत पुष्पमाला हालत असते.

त्या माळेनें जेव्हां तो मला ओढून बांधील
तेव्हां माझे हृदय निःशब्द होऊन राहिल.

☆ ☆

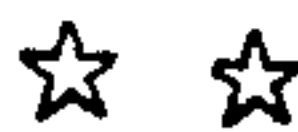
(गान गावाले आसाय तुमि)

किती तरी मिषांनीं,
किती सुखाच्या खेळांनीं,
आणि किती डोक्यांच्या अश्रुपातांनीं
तूं मला गायला लावलें आहेस ?

हातीं सांपडूनहि तूं सांपडत नाहीस,
जवळ येतोस आणि पटकन् पळून जातोस,
क्षणोक्षण तूं माझा प्राण व्याकुळ करतोस.
अशा कितीतरी मिषांनीं तूं मला गायला लावलें आहेस.

तूं तुझ्या वीणेला किती तीव्र तारा लावीत आहेस,
जीवनाला शेंकडों छिद्रें पाडून,
तूं वासरी वाजवीत आहेस.

तुझ्या सुराच्या लीलेनें
जरी माझा जीव कंठास आला आहे,
तरी या वेळीं त्याला तुझ्या
चरणतळाजवळ शांत होऊन पडूं दे.
माझ्या दीर्घ जीवनामध्ये तूं मला
कितीतरी मिषांनीं गायला लावलें आहेस.

(मने करि एइखाने शेष)

मी मनांत ठरवितों कीं, येथेंच आतां शेवट करावा,
पण कुठला शेवट व्हायचा ?

तुझ्या सभेंतून पुनः निरोप येतो,
त्यामुळे नव्या गाण्यानें व नव्या रागानें
माझे हृदय प्रफुल्लित होऊन उचंबळतें;
आणि सुरांच्या मार्गे मी कुठं जातों,
त्याचा मला पत्ताच लागत नाहीं.

संध्याकाळच्या वेळीं सोन्याच्या किरणांत
माझी तान मिळवून घेऊन
पूरवी रागांत जेव्हां माझं गाणं पुरं करतों-

मध्यरात्रीच्या गंभीर सुरांनीं
माझे जीवन पुनः भरून जागें होतें,
तेव्हां माझ्या डोळ्यावर
तिळभरसुद्धां झोंप रहात नाहीं.

☆ ☆

(शोषेर मध्ये अशेष आहे)

पुरेपणांत अपुरेपणा असतो,
ही गोष्ट आज माझ्या गाण्याच्या अखेरीस
वारंवार मनांत येत आहे.

सूर थांबले आहेत, तरी पण
ते जणू कधींच थांबू इच्छित नाहीत,
निःशब्दतेमध्ये, वीणा कारणाशिवाय वाजत आहे.

तिला जेव्हां आघात लागतात
आणि जेव्हां सूर निर्माण होतात,
तेव्हां सर्वापेक्षां मोठे असं जें गान
तें फार दूरच रहाते.

संध्या ज्याप्रमाणे दिवसाच्या शेवटीं
गंभीर आवाज करते,
त्याप्रमाणे सारे आलाप बंद झाल्यावर
ते शान्त झालेल्या विणेवर येऊन उतरतात.

☆ ☆

(दिवस जदि सांग होलो)

जरी दिवस संपला असला, आणि पक्षी गात नसले,
श्रमलेला वायु जरी वाहण्याचा बंद झाला असला,
तरी आतां मला अति निविडघन अशा
काळोखाच्या तळारीं दाट झांकून टाक.

ज्याप्रमाणें धरणीला तूं हळूहळू गुपचुप
स्वप्नाच्या पांवरुणानें झांकलें आहेस,
ज्याप्रमाणें तूं मिटून गेलेले डोळे झांकले आहेस
किंवा रात्रीचीं कमळें झांकलीं आहेस,
त्याप्रमाणें मला झांकून टाक.

ज्याची शिदोरी वाटेच्या मध्येच संपली आहे,
आणि ज्याच्या चेहऱ्यावर काळजीची रेषा उठली आहे,
ज्याचे कपडेलत्ते धुळींत अपमानानें घाणेरडे झाले आहेत,
आणि ज्याची शक्ति खचून जाऊं लागली आहे,
त्याच्या दुःखाच्या वेदना,
करुणाघन व गंभीर अशा गुप्ततेनें झांकून टाक.

त्याची लाज तूं दूर सार
आणि रात्ररूपी सुधाजलानें
त्याला थंडगार करून
नव्या उषःकालामध्यें तूं फुलव.

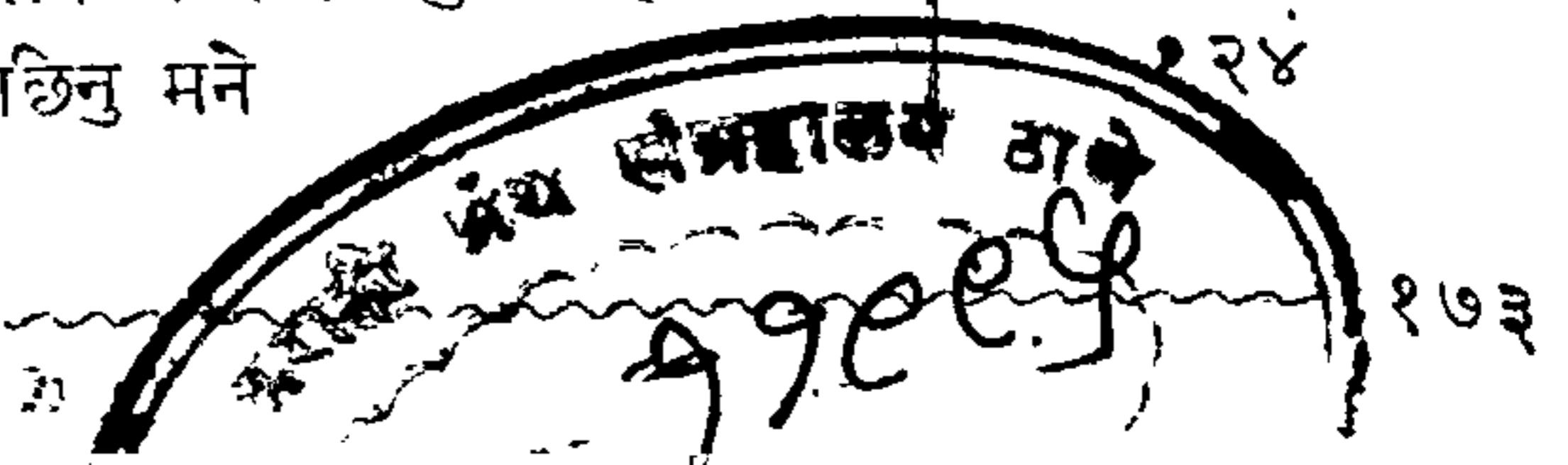
REFBK-0011995

REFBK-0011995

इंग्रजी गीतांजलीत असलेली बंगाली

गीतांजलीतील गीते

इंग्रजी गीतांजली गीतांक	बंगाली गीत	बंगाली व सराठी गीतांक
२	तुमि जखन	७८
३	तुमि केमन करे	२२
६	छिन्न करे लओ	८७
७	आमार ए गान	१२५
८	राजार मतो	१२७
९	आर आमाय आमि	१०५
१०	जेथाय थाके	१०७
११	भजन पूजन साधन	११९
१३	हेथा जे गान	३९
१४	आमि बहुवासनाय	२
१५	आमि हेथाय थाकि	३१
१६	जगते आनंद जज्ञे	४४
१७	प्रेमेर हाते धरा देवो	१५१
१८	मेघेरपर मेघ	१६
१९	ओ गो मौन	७१
२२	आजि श्रावण-धन	१८
२३	आजि झडेर राते	२०
२४	दिवस जदि सांग	१५७
२६	से जे पाशे	६१
२७	कोथाय आलो	१७
२८	जडाये आले वाधा	१४५
२९	आमार नामटा दिये	१४३
३०	एकला आमि	१०३
३२	संसारते आर	१५२
३३	तारा दिनेर बेला	८०
३४	तोमाय आमार प्रभु	१३८
३७	भेवेछिनु मने	१२४

इंग्रजी गीतांजली गीतांक	बंगाली गीत	बंगाली व मराठी गीतांक
३८	चाई गो आमि	८८
३९	जीवन जखन शुकाये जाय	५८
४२	कथा छिलो एक-तरीते	८३
४५	तोरा शुनिस नि कि	६२
४६	आमार मिलन लागि तुमि	३४
४९	तत्र सिंहासनेर आसन हते	५६
५६	ताइ तोमार आनन्द आमारपर	१२१
५८	जॅनो शेष गाने मोर	१३४
५९	एइ तो तोमार प्रेम	३०
६३	कतो अजानारे	३
६५	हे मोर देवता	१०१
६६	जिबने जा चिरदिन	१४९
७०	पारत्रि ना किं	३६
७४	आर नाइ रे ब्रेला	२६
७७	देवता जॅने	९२
७९	जॅदि तोमार देखा ना पाई	२४
८३	तोमार सोनार थालाय	१०
८४	हेरि अहरह	२५
८५	प्रभुगृह हते	१२३
९०	मरण जे दिन	११४
९१	ओगो आमार	११६
९६	जाबारदिने	१४२
९७	आमार खेला जखन	६८
१००	रूपसागरे डुव दियेछि	४७
१०१	गान दिये जे तोमार	१४२
१०३	एकटि नमस्कारे प्रभु	१४८

एकूण बंगाली गीतें-१५७. इंग्रजी गीतांजलींतील गीतें-१०३.
मूळ गीतांजलींतील इंग्रजींत घेतलेलीं गीतें-५३.
खेया, व नियतकालिकांतून घेतलेलीं-५०.

